

SCRINIUM

Número 2 (segona època)

JULIOL 2023

Publicació periòdica
DE L'ARXIU I BIBLIOTECA CAPITULAR
DE LA S.E. CATEDRAL DE BARCELONA

Consell Editorial

Excel·lentíssim Capítol de la Catedral de Barcelona

Disseny gràfic i maquetació

**DISCRE
PAN·IA**

© **de l'edició:** Catedral de Barcelona
Pla de la Seu, s/n
08002, Barcelona

© **dels textos:** els seus autors

© **de les imatges:** els seus autors

www.catedralbcn.org
publicacions@catedralbcn.org

Juliol 2023

DL B 14867-2023

ISSN 0487-9856

Editorial

Al foli 448 del còdex 102 de la Biblioteca de la Catedral de Barcelona una figura humana adopta una inusual postura per fer les funcions de caplletra, una “E”. És l'única miniatura que s'ha conservat completa d'aquest magnífic exemplar de grans dimensions dels *Moralia in Job* de sant Gregori el Gran. El volum que ens ha arribat, escrit en lletra visigòtica del segle X, fou greument agredit abans del segle XVIII. Jaume Caresmar ja el veié mutilat, i se'n feren ressò el P. Villanueva el segle XIX i Mn. Josep Mas el 1917. Un llibre extraordinari que, com podrem llegir en la descripció del Dr. Àngel Fàbrega al catàleg de l'Arxiu, ha estat objecte d'una dolorosa història, però al mateix temps d'una fervent

cura per part d'arxivers i historiadors de diferents èpoques. En la mateixa descripció mossèn Fàbrega fa unes “notes d'erudició”, informació que escapa de la codicologia, però que ajuda a comprendre millor el context de l'obra, apreciar-la com un element de la nostra identitat i, en el fons, estimar-la.

Cada còdex, llibre, pergamí, lligall... conté una part única de la història de la Catedral. Ens permet mantenir el vincle amb les comunitats humanes que des del segle IX han celebrat la fe i la vida en el nostre temple, i han deixat el seu record que ara podem recuperar gràcies a l'estudi científic i la pervivència de les comunitats. El bisbe amb el seu Capítol, clergues, religiosos i religioses, confraries, ordes militars, gremis, músics, artistes, artesans, investigadors, tècnics... i sobretot els milers de fidels i visitants que cada dia omplen la Catedral són l'element que omple de vida l'antiga documentació, que no queda com a mer record d'un passat remot, sinó com el testimoni de persones que formaven part de la comunitat humana d'avui.

La imatge d'aquell home-lletra dels *Moralia* ens invita a ser nosaltres mateixos veu dels que ens han precedit, comprenent millor el patrimoni documental que ens han llegat, i difonent allò que van viure. Seguim per tant en aquest número de *Scrinium* amb la publicació del monumental catàleg que elaboraren Mn. A.

Fàbrega i Mn. J. Baucells durant prop de 60 anys, i amb la crònica de les principals informacions de l'activitat a l'Arxiu durant el darrer any. La publicació de nous estudis relacionats amb la documentació de l'Arxiu, elaborats tant pel personal propi com d'investigadors externs molt vinculats a la casa, permet fer un tast de la recerca en curs, molt àmplia, i que desitgem que segueixi creixent.

Amb l'aparició del segon número d'aquesta segona època veiem com es consolida un dels espais de recerca i comunicació que necessitava l'Arxiu Capitular, i que ha de donar pas a noves iniciatives que ben aviat permetran un accés més fàcil a la documentació i a la divulgació dels estudis que sobre ella es fan.

El canonge arxiver i l'equip tècnic de l'Arxiu Capitular

Crònica de l'Arxiu (2022)

El passat any, tot i que encara amb algunes restriccions de la pandèmia en curs, l'Arxiu Capitular ha tornat a reprendre tasques que havien quedat aturades i engegat nous projectes. Apart de la important tasca que és l'atenció als investigadors, el període de pandèmia ha presentat la oportunitat de reprendre d'altres que requereixen estar tancats al públic, com són la catalogació de part del fons o la conservació preventiva. Aquesta última, amb les onades de calor de l'estiu de 2022, ha demostrat ser cada cop més necessària, motiu pel qual es van demanar subvencions i iniciar nous procediments per protegir la documentació. Dins d'aquestes accions, s'han restaurat també diversos llibres de comptes de les sèries d'Hospitals i de la Lleuda de Mediona, juntament amb el mapa de la Quadra del Garraf, elaborat el segle XVI per Nicolau de Credença. No és la única restauració notable d'aquest passat 2022, ja que a inicis d'any es va finalitzar la posada a punt de la Traça del mestre Carlí del segle XV, en la qual es basa l'actual façana de la Catedral.

De la mateixa manera que l'ajuda a la recerca és una funció cabdal de l'arxiu, atendre grups d'estudiants per donar-los a conèixer els nostres fons és també una part fonamental per nodrir recerques futures. Així, hem rebut la visita de diverses universitats, a les que hem pogut mostrar l'ampli ventall de possibilitats que ofereix l'arxiu, com per exemple documentació relativa a dones medievals, per l'alumnat de l'assignatura d'història de la dona de la UAB, o centrada en els cantoral i l'escolania de la catedral pels alumnes de Musicologia de la mateixa universitat. Per tenir una visió més general del fons de l'arxiu també ens van visitar els alumnes del Màster de Filologia Catalana de la UB, els membres de l'associació Ardit i els alumnes de l'Ateneu Sant Pacià.

Però una altra pota important de la recerca és la divulgació, poder ensenyar allò après i també posar a l'abast de tothom la documentació conservada a l'arxiu. L'últim any hem tingut la oportunitat de participar en diverses exposicions, ja sigui aportant el document més antic d'una ciutat, com per l'exposició "50/50. 50 Objectes per a 50 anys" del Museu de L'Hospitalet, o deixant un dels còdex més valuosos de l'arxiu, el còdex 105, per la l'exposició "Die Normannen" del museu Reiss-Engelhorn de Mannheim. També hem inaugurat la nostra pròpia exposició permanent a la catedral, on s'explica la memòria jueva conservada en la documentació de l'Arxiu Capitular. Finalment, hem encetat el 2023 amb una exposició dedicada al pintor Lluís Borrassà al MNAC, el pas del qual per la catedral ha quedat enregistrat a les nostres sèries documentals d'obra i notariais.

Així mateix, hem participat a diverses conferències al llarg de 2022 que ens han permès conèixer i intercanviar opinions amb professionals de la recerca, dels arxius i del patrimoni catedralici, a llocs com la conferència "El mundo de las

catedrales” celebrada a Burgos el juny de 2022. També hem visitat arxius d’altres ciutats, com els del Pilar i de la Seo de Saragossa, on hem pogut conèixer millor fons documentals i casuístiques similars als nostres.

Còdex 102, segle X
[MORALIA IN JOB, LIBRI XXXV]
ISTORIA LIBRI JOB (*sic*)

Mn. Àngel FÀBREGA I GRAU
Canonge arxiver de la Catedral de Barcelona (1921-2017)

NOTA MOLT IMPORTANT:

Contràriament al que penso fer en la inventariació dels darrers còdexs recollits i ingressats a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona [uns 150: ja n'hi havia 116 altres de fets per J. Caresmar] (feina que he iniciat en la tardor de l'any 1996, i que penso que em tindrà ocupat una colla de mesos a venir), he decidit començar la descripció d'aquest còdex, no pel seu contingut ("Descripció interna") sinó pel seu continent ("Descripció externa"). Si no ho fes així, no es comprendrien moltes de les coses que hauré de dir o que hauria de repetir contínuament.

El nostre còdex, n.102, de format atlàntic, fou escrit amb lletra minúscula visigòtica del segle X sobre pergamí d'un gruix normal (ni vitel·la, ni pergamí gruixut). Deu procedir d'un desconegut gran escriptori monàstic del Pirineu aragonès o navarrès, o bé d'una de les zones del nord o centre de la Hispània ja reconquerides als alarbs. Fou escrit a dues columnes per pàgina. Encara que sembla que tot el còdex és obra d'una sola i única mà, ben mirat, s'hi observen tres o quatre mans, no massa diferents, però que cal tenir-ho en compte a l'hora de descriure'l: en tot cas, el que sí que sembla que cal distingir són algunes de les mans que dibuixaren o pintaren les petites caplletres dels "punt i a part" del text (d'uns 2/3 cms. d'alçària) que hi són a centenars: unes, dibuixades només amb el seu perfil (negre o vermell), d'altres, plenes de color (negre o vermell); àdhuc jo diria que alguns dels escrivans que hi intervingueren van deixar la feina per reempendre-la més tard, havent-hi hagut un altre pendolista que s'hi interposà. Així, jo diria que succeeix amb l'escrivà que, al final de l'obra, cansat de treballar-hi, vol tornar a "casa" per dedicar-se millor a la vida de l'esperit.

Els 448 folis que té el còdex amiden: 485 x 330 mm.; la caixa d'escriptura fa 360 x 230 mm. i cada columna, 360 x 90/95 mm. Al final dels plecs, hi ha els "reclams" corresponents. A moltes de les pàgines del còdex hi ha notes marginals amb lletra microscòpica contemporània; la major part d'elles són referències al text del costat. Cada pàgina, abans de ser escrita, fou ratllada en sec, tant per encaixar-hi bé el text de cada columna, com per a que l'escrivà tingués ben marcat el lloc que podia emprar; les columnes no tenen pas el mateix nombre de ratlles: van de

les 45 a les 48 ratlles de text per columna. La lletra de tot el llibre, com ja ho hem dit, és la minúscula visigòtica, magníficament escrita amb tinta negra; moltes de les caplletres majúscules de començament de capítol així com totes les rúbriques, són amb color vermell. Els "incipits" i els "èxplicits" de cada "llibre" (gairebé sempre d'una columna sencera) van ser curiosament dibuixats i il·luminats amb colors diversos. El copista o els copistes que intervingueren en la transcripció foren uns minuciosos i pulquèrrims "escrivans". El còdex va ser, ja d'origen, ricament decorat amb diverses i esplèndides miniatures amb figuracions humanes plenes de simbolisme. ¡Llàstima que, en una època incerta, les mans criminals d'un vàndal les va fer desaparèixer totes! Havien de ser obra d'un gran artista medieval, si les hem de valorar per la qualitat d'algunes restes fragmentàries que van quedar en el còdex després del desastre. Aquestes miniatures, d'escola clarament visigòtica, recorden les meravelloses il·lustracions dels "Beatus" i d'altres còdexs ben coneguts (cf. p.e., vegeu els folis 7v., 448r. i algun altre). Hauria estat, ben segur, una peça única en l'àmbit de la miniatura llibraria hispànica. La brutal agressió deixà el còdex tan mal parat que, en veure-ho, hom diria que li van arrencar els ulls... Aquella mà sacrílega va anar tallant amb un estilet punxegut i ben esmolat (avui en diríem "un bisturí") totes i cadascuna de les moltes miniatures que ennoblien i decoraven tant el text bíblic com el comentari exeegètic annex de sant Gregori o dels autors que l'acompanyen; però, demés, aquell desgraciat ho féu amb tanta maldat, que en punxar els fulls per tallar-ne les miniatures, amb l'estilet va travessar i malmetre els fulls que hi havia a sota. La brutalitat d'aquest atemptat tan lamentable contra una obra tan important del món de la bibliofília, ja fou notada i observada en el segle XVIII per l'arxiver P. Jaume Caresmar en fer l'inventari dels còdexs de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, i en el segle XIX, per Jaume Villanueva en el seu *Viage literario a las iglesias de España*, vol. XVIII (Madrid 1851), pàgs. 93-94; d'aquest text de Villanueva, l'arxiver Mn. J. Mas i Domènech n'extragué la nota escrita a màquina sobre una fitxa de paper que deixà enganxada al marge intern del primer full del còdex l'any 1917. Més avall, en descriure els folis del còdex, donaré compte dels fulls malmesos (parcialment o totalment), dels que encara conserven restes de majúscules ornamentades i dels que mostren fragments prou significatius de miniatures.

Notes d'erudició: Sant Gregori nasqué a Roma, de la família noble dels Anicis, cap a l'any 540. Fou Prefecte de la Ciutat (cap a l'any 573). Fundà sis monestirs a Sicília i un altre, el setè, a Roma, a casa seva, al voltant de la capella dedicada a S. Andreu, prop de l'església dels SS. Joan i Pau "ad clivum Scauri" (ad Coelii Montem), on es lliurà a la seva estimada vida monàstica. L'any 580, ja diaca, el papa Pelagi II l'envià a Constantinopla com a "apocrisiari" (nunci

apostòlic a la cort imperial de Bizanci). L'any 585 tornà a Roma on exercí el "servei dels servents de Déu" com a abat del monestir que hi havia fundat, d'acord amb la regla de sant Benet. Ja ordenat de prevere, l'any 590 fou elegit bisbe de Roma i, per tant, romà Pontífex. Morí a Roma l'any 604. Fou un dels més grans Papes de l'antiguitat cristiana: "vir romanus, pater Urbis, orbis deliciae". Sant Gregori desconeixia la llengua grega, fugia de la literatura profana i àdhuc li desplaïen les elucubracions dels grans pares de l'Església, ni que fossin de sant Agustí. Per això el seu estil és poc elegant, tot i que les seves obres respiren la veritable i sagrada eloqüència, un gran coneixement dels llibres sagrats, i un intens amor a Déu i a la justícia.

L'obra que ara ens ocupa, els XXXV Llibres dels *Moralia in Job*, va ser començada d'escriure a Constantinoble, a suggeriment de sant Leandre de Sevilla. Més endavant, quan li va vagar més, retocà molts passatges, l'acabà i la publicà (a.595). Sant Gregori comenta els passatges de tot el llibre de Job amb tres interpretacions (com ell mateix ho fa constar): la històrica, la moral i l'al·legòrica. Amb poques paraules enllesteix el sentit històric; en canvi, s'estén llarguíssimament en l'exegesi del sentit moral i l'al·legòric del text bíblic.

El ms. comença mutilat per la capçalera; al foli 1r s'hi troba, després del que sembla la fi d'un pròleg, l'índex dels capítols o "Llibres" de l'obra de sant Gregori; segueix la còpia sencera del text bíblic del Llibre de Job; després hi ha l'acabament de la carta del bisbe Taió de Saragossa al bisbe Quirze de Barcelona (els dos, del segle VII), a continuació hi ha el relat meravellós, escrit pel bisbe Taió, en el que és narrada la miraculosa troballa de l'obra dels *Moralia* de sant Gregori, a Sant Pere del Vaticà, que al segle VII es donava per perduda.

*

Descripció interna:

Foli 1, columnes a-b: [Devia ser la introducció a tota l'obra]... Alius. Iob, exemplar paciencie quae misteria suo sermone complectitur... Et in carne mea videbo Deum, quem visurus sum ego ipse, et oculi mei conspecturi sunt, et non alius. Reposita est haec spes mea in sinu meo".

["Capítula", o índex del Llibre]

"IN NOMINE DOMINI. INCIPIUNT CAPITULA IN LIBRO JOB.

I: De origine Job et enumeratione filiorum ac substantia eius. II: De Sathana ubi, astans ante Dominum, petiit. [Etc.: L'últim capítol és el XXXVI: "Ubi Dominus loquitur ad Heliphaz Themaniten, dicens quod iratus esset contra eos...

et duplicata est omnis substantia eius ac filii, videns bona omnibus diebus suis". Noteu però que dels capítols XVIII (d'aquest, en part) fins al XXVIII corresponents a la columna b del foli 1r, només en queden els numerals de cada epígraf, perquè el full fou retallat, probablement perquè a la columna c del mateix foli hi devia haver una miniatura]. "Explicantur capitula".

Foli 1, col.b: "IN NOMINE DOMINI. INCIPIT ISTORIA LIBRI JOB.

[Abans de començar els "comentaris" a aquest llibre de la Sagrada Escriptura, S. Gregori transcriu íntegrament el text del llibre de Job, seguint la versió de la Vulgata (o potser de la "Hispana"?). En no haver-hi encara les partions de capítols i versets, es fa molt difícil la identificació dels textos, sobretot per culpa de les gravíssimes mutilacions dels folis del ms., com ja he dit].

[Text del Prefaci al Llibre de Job]

[Tot el llibre bíblic de Job hi fou copiat íntegrament en els folis 1v. al 10v. [és clar, dels folis numerats modernament amb llapis. Tanmateix, per culpa de les gravíssimes mutilacions que sofrí el còdex per llevar-li les que devien ser esplèndides miniatures, hi manquen, a l'inici, les 2 o 3 primeres línies del capítol 1, i, a l'acabament, les darreres línies del cap.39, i els caps. 40, 41 i 42 sencers amb els que acaba el llibre bíblic i molts altres versets intermedis.

Foli 1v, col.c.: El primer text que s'hi pot llegir pertany al c.1,[1]-2 de la Sagrada Escriptura, que diu: "...erat vir... [rece]dens a malo. Natiq̄e sunt ei VII filii et tres filiae". - El darrer text que encara s'hi llegeix és el verset 32 del cap.39, on s'hi llegeix: "...Numquid qui contēdit cum Deo, tam facile conquiscit? Utique qui arguit Deum, debet respondere illi. Respondens autem Job Domino], dixit: [Qui leviter locutus sum, responde]re quid [possum...].].

Foli 11, col.a : "...monumenta librorum et pene totius Scribture Sacre testimonia, que in eius opusculis... [A mitja columna b: " Alius. Cindasvindus, gotorum rex, in Toletanam urbem sinodale decretum XXX episcoporum cum omni clero mirifice anno regni sui quinto indicit celebrandum..." La col.b acaba "...quia hoc ex beati Job libris expositum retentabant solum /" col.d: ... unde et ab eo die a cunctis in eadem apostolorum sede venerabilis Taio extitit gloriosus, qui ante despiciabatur ut ignabus. Vale. [Sembla una carta...: no l'he pogut identificar]

- Alius. Gregorius papa, Romane Sedis apostolice presul, conpunctionis timoris Dei plenus humilitate tantoque pergratum Spiritus sancti sententie lumine peditus ut non modo illi in presentium temporum... Hic in exordio episcopatus sui edidit librum Regulae Pastoralis directum ad Iohannem Constantinopolitane sedis episcopum in quo docet qualisquisque ad officium...

Floruit autem, Mauricio augusto imperante obiitque in ipso exordio Focati romani principis. Ualemi venerabilis et mei memento."/

[Ací manca tot un full, esquinçat de dalt a baix: devia haver-hi una gran miniatura...]

Foli 12a: "sententiis divisa. Si enim vestis eius no esset evangelista no diceret quod predicante Domino... [això ja sembla un comentari, perquè hi intercala textos de Job seguits de comentari...] / Foli: 12d acaba "... "Circuibi terram et perambulabi eam". Satane terram circuire est carnalia corda / Foli 13a...

Foli 14a:... 14d: acaba"... semper disposite vixisse credidimus repente intima confusione vastamur. Sed tamen eiusdem / Ací acaba aquest text, perquè segueix un foli sencer totalment perdut, esqueixat de dalt a baix...

Folis 15d-16a: [Entre aquest dos folis hi manca un bifoli (el bifoli del mig del plec), on hi devia haver l'acabament del I Llibre del "Prefaci" i altres documents, i el començament del "Liber primus" [praefationis] del Comentari al Llibre de Job].

Foli 16d: Explicit liber secundus [praefationis].

[Incipit liber tertius praefationis].

Foli 26d: Explicit liber tertius [praefationis].

Incipit liber IIII [praefationis].

Foli 32a: ... Sed quia ad loquendi initium, diu loquendo, perbenimus, devemus prius storiæ radicem figere, ut baleamus mentem postmodum de allegoriarum fructu satiare".

Explicit Prefatio.

[Ací comença l'Exposició o Comentari del Llibre]

Foli 32, col.a: INCIPIT EXPOSITIONE IOB: LIBER PRIMUS

Foli 39, col.c: EXPLICIT LIBER PRIMUS - INCIPIT LIBER SECUNDUS.

Foli 74, col.b (o, c): [EXPLICIT LIBER SECUNDUS] - [INCIPIT LIBER TERTIUS].

Foli 87, col.b (o, c): [EXPLICIT LIBER TERTIUS] - [INCIPIT LIBER QUARTUS].

Foli 98, col. c: "...DEM VIIIS" (*sic*).

Foli 116, cols. b-c: [Full esqueixat de dalt a baix].

Foli 123 - 124: enmig dels 2 folis, full esqueixat de dalt a baix.

Foli 126, col. d: 3/4 de columna en blanc.

Foli 127. Sembla que hi comença una altra mà.

Foli 134, col.c: EXPLICIT LIBER VIII - INCIPIT LIBER GREGORII PAPE ROMENSIS, DECIMUS.

Foli 138-139: ¿Hi manca un foli intermedi?

Foli 145, col.d: Gairebé tota la columna (amb arrecada i tot) fou reservada per pintar-hi una miniatura, que no es va arribar a fer.

Foli 156, col.a: EXPLICIT LIBER XI - INCIPIT LIBER DUODECIMUS (1/4 de col, en blanc).

Foli 156 (Al mig de les dues cols. de cada cantó) i comença una esqueixada, en la que hi devia haver una caplletra miniada...

Foli 166, col.a: EXPLICIT LIBER XII BEATI GREGORII. - [A la columna b: Mig foli esqueixat, on devia dir "INCIPIT LIBER XIII, amb miniatura...].

Foli 173, col.d: EXPLICIT LIBER TERTIUS DECIMUS. - CONTULI DILIGENTIA /

Foli 174, col.a: / QUA POTUI QUUM COLLECTORE SANCTO PAPE GREGOR[IO] / A la mateixa columna a: /IN IOB MORALIA, LIBER TERTIUS DECIMUS. La resta de columna (4/5 parts) fou enduta en tallar la miniatura...; cols. b i c: en resten la meitat de les columnes, i de la col.d, en resten només 16 línies.

Foli 187: Fou tallada la meitat superior de les cols. b i c. - A la meitat de la col. c: EXPLICIT LIBER GREGORII PAPE XIIIus. Forat de la miniatura tallada. [INCIPIT LIBER XVus ?]

Foli 199: Manca la meitat inferior de les cols. b i c. - EXPLICIT LIBER PAPE GREGORII XV. Forat de la miniatura tallada.

Foli 211: Manca gairebé tota la col. b del text, encara que al final s'hi pot llegir: EXPLICIT LIBER MORALIS... GREGORII... - Manca així mateix gairebé

tota la columna c: en ella sembla que s'hi pot llegir: "... [EXP]LANATIO..." i els extrems de quatre línies: "...toria", "...dure", "... [p]ositionis" i "... ex eiusdem viri".

Foli 212-216: Hi ha uns talls al mig del full fets amb l'estilet de quan retallaren el foli 211, però que no impedeixen la lectura dels textos.

Foli 220: Gran esquinç a tot el full que afectà el text de les 4 columnes. Devia haver-hi una miniatura, però no se'n veu cap rastre. Posteriorment he trobat un fragment esquinçat i abandonat que certament pertany a aquest foli, col. b i c; en aquest troç s'hi llegeix al recto (col.b): EXP[LICIT]...

- INCIPIT LIBER..., i al verso: (col.c:) [10 línies de la col.c i 5 de la col.d].

Foli 238-239: Al mig dels dos folis, s'hi veu el restant de tot un full arrencat, en el que s'hi aprecia una " I " inicial (provinent segurament d'un "Incipit"). Hi devia haver una gran miniatura. L'estilet d'aquella mà criminal arribà a foradar fins al foli 242.

Foli 250: Columna a: EXPLICIT LIBER BEATI GREGORII PAPE XVIIIus. A la mateixa col.a: INCIPIT LIBER EIUSDEM XX, i segueix un forat gairebé rodó (d'uns 10 cms. de diàmetre) que afectà el text de la col.d del mateix full.

Foli 265: Al final de la columna d: EXPLICIT LIBER BICESIMUS.

Foli 266: Columna a, retall de les 2/3 parts superiors de la columna, on hi devia haver una miniatura. El tall de l'estilet del lladregot afectà, demés, els fulls 267 i 268.

Foli 274: A la col.a: EXPLICIT LIBER BICESIMUS I. - INCIPIT LIBER [BICESIMUS XXII...] i segueix un forat on hi devien haver unes lletres miniades amb un dibuix que s'extenia pel començament de la columna b, també tallada, amb efectes a les columnes c i d del mateix full. L'estilet del lladregot afectà els fulls següents, nn. 275-278.

Foli 286: Hi ha un gran estrip que afecta les quatre columnes del foli, on, però, encara s'hi llegeix: EXPLICIT LIBER XXII..." - "INC[IPIT] LIBER XXIII)". El tall de l'estilet atravessà els folis següents nn.287-288.

Foli 298: Un altre esqueixada del full interessà les cols.b i c, però encara s'hi pot llegir dalt de la columna c: EXPLICIT LIBER XXIII PAPE GREGORII. - INCIPIT LIBER [XXIII...].

Foli 309: A mitja columna d: EXPLICIT LIBER XXIII - INCIPIT LIBER XXV. I a continuació manca tot el full següent, que hi havia entre els fulls actuals 309-310. El tall de l'estilet travessà els fulls següents fins al 313.

Foli 319: A la columna b: EXPLICIT LIBER XXV - INCIPIT LIBER XXVI, però dalt el marge exterior del foli, ran la col.b, hi ha un esqueixat petit que, però, no afecta el text de cap de les dues columnes.

Foli 336: A la columna b: EXPLICIT LIBER XXVI - INCIPIT LIBER XXVII PAPE GREGORII ROMENSIS, PARS Ve" (?), i segueix un forat gairebé rodó, d'uns 10/12 cms. de diàmetre, que afecta, naturalment, el text de les columnes c i d del mateix full.

Foli 342-343: ¿Hi hagué al mig dels dos fulls un altre foli que hauria estat retallat? Vegeu el pas de l'estilet pel marge interior.

Foli 348-349: Enmig dels dos folis hi manca un full que fou retallat. El mateix foli 348 té una esqueixada que afectà tot el marge inferior.

Foli 349: Full molt martiritzat per l'estilet. Però en el seu recto hi queda el calc de la rúbrica de la pàg. anterior, del foli 348v, on s'hi llegeix (naturalment a l'inrevés): "IN[CIPIT...]. BE[ATI GREGORII PAPE] ROM[MENSIS] XXVIII.

El tall de l'estilet afectà tot el foli anterior (348) i travessà els fulls fins al n.352.

Foli 359: Una esqueixada feta a mà (sense estilet) afectà la part superior del recto i del verso d'aquest foli. A mitja col.a s'hi llegeix: EXPLICIT LIBER XXVIII - INCIPIT LIBER XXVIII.

Foli 372: Al final de la col.d: EXPLICIT LIBER XXVIIIus.

Folis 372-373: Entre els dos folis actuals va haver-hi un full que fou extirpat de dal a baix. Ademés de la miniatura, s'hi devia llegir: [INCIPIT LIBER XXXus GREGORII..., etc.].

Foli 373: Al marge exterior del foli hi van tallar un troç del full: ¿hi havia una miniatura, al recto o al verso? ¿o una nota marginal? El troç tallat amida uns 8 cms. en quadre.

És molt possible que, per ajudar al lector a tombar el full, hi haguessin posat un "unglet" (com en el Missals d'avui dia), que de tant d'agafar-lo per girar el full, s'hagués esquinçat el troç de pergami que l'aguantava.

Foli 375: Igual que el foli 373.

Foli 377: Al recto, marge interior: hi ha dibuixat un corb negre que deixa caure els seus excrements, al marge interior, entre les cols. a-b. Aquesta petita "miniatura" és al costat d'una rúbrica que diu: "Quis preparat corvo escam suam quando pulli eius ad Deum clamant vagantes eo quod non habeant cibos [?]"

Foli 378: Igual que al foli 373.

Foli 386: Hi ha un esquinç que afectà gairebé tota la part exterior del full, afectant així les cols. a i c del foli. Però encara s'hi pot llegir dalt la col. c: EXPLICIT LIBER XXX PAPE GREGORII - INCIPIT LIBER [XXXI].

Folis 397-398: Van arrencar tot un foli situat al mig dels dos fulls ara numerats amb llapis: segurament que hi havia una miniatura important.

Foli 403: Com al foli 373. Encara s'hi llegeix a la col. c: EXPLICIT LIBER XXXI - INCIPIT LIBER XXXII.

Foli 414: El tall esmolat de l'estilet s'endugué l'angle exterior del foli, afectant el text de les cols. b i c. Tanmateix, encara s'hi llegeix a la columna b: EXPLICIT LI[BER XXXII] - INCIPIT LIBER XXXIIIus. Jo diria que val la mateixa explicació feta al foli 373.

Foli 429: Una esqueixada del full, feta de mala manera, s'endugué 4/5 parts del foli i afectà les quatre columnes del text. ¿Potser hi havia una miniatura?, o ¿potser un "unglet" i una caplletra o un "incipit-èxPLICIT" del text? Resulta curiós d'observar com el copista, que devia acabar la tinta al seu tinter (era una tinta molt esblaimada), a la tercera ratlla de la columna "d" d'aquest foli continua el text amb una tinta totalment nova, de color negre...

Foli 438: Tot el foli fou esqueixat de dalt a baix: només hi quedaren 7 línies de la col.a, la part superior, i l'inici de quatre ratlles més a la part baixa de la mateixa col.a. I el mateix passa al darrere, a la col.c.

Foli 448: És l'últim del còdex: Hi ha una gran esqueixada del foli: l'estilet s'endugué la meitat superior de la col.b (i de la col.c, on devia haver-hi el final del text començat a la columna anterior i no acabat allí). - Cap a la meitat de la col.a, s'acaba el text [del LIBER XXXV PAPE GREGORII]: "... Si misterium non habeant minima, quia ergo per Spiritum Sanctum bonorum vita describitur et per intellectu nobis spiritualem fulgeat, attamen sensus a fide historie non recedat. Quatenus tanto fixior animus in suo intellectu permaneat quanto nunc quasi in quodam medium constructum et erga futura spes et erga preterita fides diligat".

A continuació, més avall de la meitat de la columna "a" d'aquest foli hi ha l'única miniatura sencera que ha quedat de tot el còdex: amida 70 x 60 mm. És un dibuix a la ploma (sense acolorir) d'una persona humana amb corona al cap (no s'hi veuen ales, com s'hi veurien si volia ser un àngel) amb una actitud insòlita, encorbada sobre si mateixa, de manera que mentre estintola els seus peus sobre set línies del text del costat, de la columna "a" adjacent, després d'encorbar-se sobre sí mateixa, assenjala amb el seu dit el text que té al costat, que és l'epíleg afegit per l'escrivà que deixà el llibre enllestit. La figura descrita presenta aquesta forma perquè vol ser la caplletra "E" del text que segueix. ¡Llàstima que d'aquest text ara al·ludit, només en tinguem les darreres 17 línies de la columna "a" i les 20 darreres de la columna "b"! La resta desaparegué per culpa del maleït estilet.

Foli 448r, col.a: El text de l'epíleg, escrit per l'escrivà anònim del ms., comença dient: "Expletum itaque opere, ad me mici video esse redeundum. Multum quippe mens nostra, etiam quum recte loqui conatur, extra semetipsam spargitur. Integritatem namque animi, dum cogitantur verba qualiter proferantur, que traunt extrinsecus, minuunt. Igitur, a publico loquutionis redeundum est, ad curiam cordis, ut quasi quodam consilio consolationis, ad meipsum discernendum convocem cogitationes mentis. Quatenus ibi videam, ne aut incaute mala aut bona non benedixerim. Tunc enim benedicatur bonum quum is qui dicit soli ei a quo acceperit, appetit placere quod dicit; et quidem mala me aliqua/... [text de la col."b", desapareguda]... querit insidiando comit... de his divinitas districte discutimus. Quis inter ista remanet salutis locus, quando et mala nostra pura mala sunt, et bona, que nos habere credimus, pura bona esse nequaquam possunt. Sed hoc mici opere pretium credo quod fraternis auribus, omne quod in me latenter ipse reprehendo, incunctanter aperio. Quia enim exponendo non celavi quod sensi, confitendo non abscondo que patior. Per expositionem patefecit dona, per confessionem detego vulnera. Et quia in hoc tam magno humano genere nec parvi desunt, qui dictis meis debeant instrui, nec magni desunt qui cognite mee valeant infirmitate misereri. Per haec utraque aliis fratribus quantum possum curam confero, ab aliis spero. Illis dixi verborum medicamenta /...col.c (desapareguda per l'esqueixada del darrer full de pergamí d'aquest còdex fabulós...). [L'escrivà, pels consells que dóna, demostra que ja s'havia fet seva la "filosofia" ascètico-monàstica de sant Gregori el Gran tot escrivint, durant tants anys aquest Comentari al Llibre de Job. - Per la meva banda: "Deo gratias": 27 febrer 1997].

* * *

Com ja vàrem dir en començar la descripció del còdex, es pot donar per segur que el mss. fou escrit, no pas al nostre país de Catalunya (on, en el segle IX, els francs "alliberadors" ja havien proscrit la lletra "visigòtica" i imposat la "carolina"), sinó molt lluny d'ací: terres endins de la Hispània ja reconquerida als alarbs...

¿Com i quan aquest còdex va arribar a Barcelona? Heus ací un misteri. Ni després d'haver fet un examen meticulós de les notes marginals i de les guardes del còdex, on podia haver-hi algun rastre que il·luminés la pregunta, no he pogut aclarir aquest misteri. - Ara bé, no puc estar-me de llençar una hipòtesi. A la columna "d" del darrer foli (el foli n.448), amb lletra del segle XII, s'hi poden llegir, escrits amb lletra carolina, a dues columnes, els noms dels 40 canonges (això és el bisbe i 38 canonges [+ l'"stator" del bisbe, o potser hi havia una vacant], que en un moment determinat devien conformar el Capítol de la Catedral barceloní. Heus-los ací:

Aepiscopus aut suus stator.	Capitis scole.	Archidiaconus.	Guillemi Remundi.
Poncius, Sacrista.			Guillemi Sendredi.
Dalmatii Geriberti.			Stephanus Adaberti.
Dalmatii Remundi.			Remundi Guitardi.
Guilaberti Seniofredi.			Bonifilius Petri.
Olive Remundi.			Mironi Petri.
Guitardi Boeti.			Poncii Guillelmi.
Remundi Seniofredi.			Compagni Tudiscli.
Mironi Goltredi.			Mironi Guillelmi.
Remundi Dalmatii.			Vivas Guadalli.
Riculphi.			Guillelmi Guiscafredi.
Ermengaudi Bernardi.			Guillelmi Bernardi.
Guillelmi Domitii.			Petri Arnalli.
Guillelmi Suniarii.			Prepositus.
Bernardi Guifredi.			Quatuor ebdomadarii.
Mironi Balluvini.			Berengarii Remundi.
Bernardi Ermengaudi.			Alii Berengarii Remundi.
Guilaberti Remundi.			Ugoni Guillelmi.
Remundi Sendredi.			

¿Fóra molt agosarat afirmar que aquest Capítol, compost per personatges netament de Barcelona, fou qui adquirí aquest còdex dels "Comentaris al Llibre de Job" del papa sant Gregori el Gran, per incorporar-lo a la seva Llibreria a profit de la pròpia *Schola*? Cal tenir en compte que aquests 39/40 personatges, que surten en la documentació del segle XII a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, sembla que foren tots i simultàniament canonges d'aquesta seu. Per aquesta raó crec que aquesta tesi cau de ple dintre els límits de la versemblança; més que més quan, fora de 3/4 noms, tots foren copiats a l'últim full del nostre còdex en la forma gramatical de genitiu, tal com -si s'admet aquesta possibilitat- devien figurar com a adquirents o com a testimonis, en el document que devien firmar tots, després del seu propi "signe" [p. ex. "Sig+num Riculphi". Una altra cosa fóra si es tractés d'escatir el "còm, on i de qui el varen adquirir"].

Si s'admet que aquests canonges foren els que adquiriren a un monestir, probablement del centre de la península Ibèrica ja reconquerida als musulmans, hom pot preguntar-se: ¿quan, en quin moment el còdex va arribar a Barcelona? Si, com sembla, el còdex va arribar a Barcelona quan el Capítol de la Catedral era integrat per quaranta canonges, ens podem preguntar: ¿Des de quan la Canònica barcelonina constava de quaranta prebendes? Perquè sabem que durant els segles IX i X la Canònica barcelonina era composta només per deu o dotze canonges. Però a començament del segle XI el nombre de canonges a Barcelona ja passava dels quaranta; en efecte, sabem que el papa Pasqual II, l'any 1104, ordenà al Capítol barceloní que el nombre dels capitulars no passés de quaranta [Vegeu: A. Fàbrega Grau, *La vida quotidiana a la seu de Barcelona...*, pàg. 23]. Això vol dir que l'adquisició del còdex dels "Moralia in Job" per part del Capítol catedralici de Barcelona va poder tenir lloc a partir del començament del segle XI. Però com sigui que, segons demostrà el Canonge Dr. Sebastià Puig, els noms dels 39/40 canonges que el còdex transmet surten en la documentació que hi ha a l'arxiu de la catedral de Barcelona, en el segle XI, crec que per aquesta raó, i d'acord amb la paleografia de la llista dels noms, cal assenyalar com a data probable d'entrada del manuscrit a la nostra Catedral, un any qualsevol de mitjan segle XI, probablement dins del pontificat del bisbe Guislabert (1035-1062) i sempre abans del 8 de desembre de 1063, data de la defunció de Bernat Guifred, el primer que va morir dels 39/40 canonges firmants en el còdex [Vegeu: Sebastià Puig i Puig, *Dos còdexes gregorians de la Catedral de Barcelona*, a "Reseña Eclesiástica" 14 (1922) pàgs. 241-248).

Per acabar aquesta ja enfarfegada descripció, volem deixar ben clar que de tot això no en podem dir res més que allò que Villanueva va escriure en finir la seva descripció del nostre còdex: "Tú lo verás" (*Loco citato*, p. 94).

(A.F.G.)

Còdex 116. Any 1403.

[MISSAL DE SANTA EULÀLIA]

Descripció interna i externa: - Advertiment: Com que el qui subscriu aquesta "nota d'inventari" del còdex 116 del nostre Arxiu, l'any 1977 va publicar un estudi i una descripció exhaustiva d'aquest MISSAL, aleshores ja va dir tot el que es podia assenyalar d'aquest famós manuscrit de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona, ara creu sincerament que és molt millor remetre l'investigador a aquella edició, que no pas fer-ne un resum que sempre resultaria incomplet. Això és el que he decidit fer: recomanar-vos que examineu amb tota cura l'obra següent:

Angel FÀBEGA I GRAU i Pere BOHIGAS I BALAGUER:

El "Missal de Santa Eulàlia" de la Catedral de Barcelona: el llibre i el seu contingut - La decoració i la il·lustració del Missal de Santa Eulàlia. [Edició bilingüe (català i castellà) amb facsímils de les seves esplèndides miniatures a tot color, patrocinada per la "Caixa d'Estalvis "Sagrada Família", de Barcelona]. Mesures: 35 x 27 cms. Contingut: 92 pàgines (d'estudi) i 50 més destinades a làmines i comentaris. Edició: Madrid, "Edilan" 1977.

Això no obsta que a continuació se us pugui oferir el contingut de l'Índex d'aquesta obra per tal que conegueu millor el seu abast:

Presentació del llibre.
El llibre i el seu contingut.

Origen i destinació del Missal.
Importància del còdex.

El nom del Missal.
Un Missal per a la Catedral de Barcelona.
Datació del manuscrit.

El miniaturista.
El Missal a la Catedral de Barcelona.

Descripció externa:
Característiques.
La paleografia.

La música.
L'enquadernació.

Descripció interna:

Estructura general.
El Calendari.
El Temporal.
L'Ordre de la missa.
El tonari.
El Santoral.
Misses de comú i votives.
L'apèndix [d'aquest Missal].

*

La decoració i la il·lustració del "Missal de Santa Eulàlia".
Les caplletres.
El miniaturista del "Missal de Santa Eulàlia".
Antecedents de l'art de Rafael Destorrents.
La miniatura catalana en temps del rei Martí.
L'obra de Rafael Destorrents.

Bibliografia fonamental.

Làmines.

[CALENDARI i TEMPORAL]

Folis 1-6: [Calendari litúrgic, complet, previ al Missal]

*

Folis [I]r-IIr: "Dominica I^a Adventus Domini". Textos litúrgics de la missa d'aquesta dominica, encerclats dins una gran orla miniada (que deixa el foli sense marges): 345 x 265 mm. En aquesta orla s'hi representa, dins del requadre central, 150 x 170 mm., el Judici Final amb el cel i l'infern, al·lusius al contingut del text de l'Evangeli d'aquesta dominica. L'esquema de la missa, igual que el de les altres misses d'aquest Missal és el mateix d'avui ["esquema normal", que se sobrentén si no es diu altra cosa]: Officium (Introït), Oració, I lectura (Antic o Nou Testament), Cants interleccionals (Gradual, Responso, Al·leluia), Evangeli, Ofertori, Sacra (Secreta), [Prefaci i "Infra actionem": part pròpia i variable], Comunió i Postcomunió. Les lletres dels textos de les lectures i de les fórmules deprecatives (Oració, "Sacra" i Postcomunió)

normalment són d'unes mides més grans que els de les fórmules antifonals (Introit, Ofertori i Comunió). El "Glòria" i el "Credo" eren regulats pel que es diu al calendari (ff.1-6).

Folis IIr-IIIr: [Lectures de les fèries IIII i VI d'aquesta setmana].

Folis IIIr-IIIr: "Dominica II^a".

Folis IIIIr-Vr: "Dominica III^a".

Folis Vr-XIr: Misses senceres de les fèries IIII^a, VI^a i dissabte de les Quatre Témpores.

Folis XIr-v: "Dominica IV^a Adventus".

Folis XIv-XIIv: "In vigilia Natalis Domini".

Folis XIIv-XVIIr: "Ad primam missam in die Natalis Domini",

"Ad missam De luce" i "Ad missam Maiorem" [Caplletra miniada: "P" de l'inici de l'Introit "Puer natus est", amb l'escena del Naixement, 28 x 28 mm.; decoració vegetal que s'estén als marges interior i superior del foli].

Folis XVIIr-XVIIIr: "Dominica infra octabam".

Folis XVIIIr-v: "In die Circumcisionis".

Folis XVIIIv-XIXr: "In vigilia Epiphania Domini".

Folis XIXr-XXIr: "In die Epiphanie Domini".

Folis XXIr-XXIIr: "Dominica infra octabam Epiphanie".

Folis XXIIr-XXIIIr: "In die octabarum Epiphanie".

Folis XXIIIr-XXIIIr: "Dominica II^a post Epiphaniem".

Folis XXIIIr-XXVr: "Dominica III^a post Epiphaniem".

Folis XXVr-XXVIr: "Dominica IIII^a post Epiphaniem".

Folis XXVIr-v: "Dominica V^a post Epiphaniem".

Folis XXVIv-XXVIIIr: "Dominica LXX^a".

Folis XXVIIIr-XXXr: "Dominica LX^a".

Folis XXXr-XXXIv: "Dominica V^a".

Folis XXXIV-XXXIIIv: "Feria IIII, in Capite Ieiunii". - "Benedicció cineris". Oració de benedicció. "Deinde detur salispassa, cantando: Exurge, Domine, adiuva nos..." [Oració:] "Postea sacerdos ponat de cinere in capite omnium, flexis genibus, in modum crucis, dicendo: Recognosce, frater, quia pulvis es et in pulverem reverteris, et ideo age penitentiam et habebis vitam eternam. Amen". [Tres antifones i oració]. - "Sequitur introitus missae": [missa amb l'esquema normal].

Folis XXXIIIv-XXXVIIr: Misses de les fèries V^a, VI^a i dissabte d'aquesta setmana. Totes acaben amb l'oració "Super populum".

Folis XXXVIIr-XXXVIIIv: Misses de les fèries II^a i III^a d'aquesta setmana. - "Feria [IIII^a] IIIIor Temporum": esquema normal, amb dues lectures de l'A.T. - "Feria V^a". - "Feria VI^a". - "Sabbato IIIIor Temporum": esquema normal, amb quatre lectures de l'A.T.- Totes aquestes misses acaben amb l'oració "Super populum".

Folis XLIXv-Lv: "Dominica II^a XLe".

Folis Lv-LXv: Fèries II a dissabte d'aquesta setmana; "Super populum".

Folis LXv-LXIIr: "Dominica III^a [XLe]".

Folis LXIIr-LXXIIIv: Fèries II a dissabte d'aquesta setmana; "Super populum".

Folis LXXIIIv-LXXVr: "Dominica IIII^a [XLe]".

Folis LXXVr-LXXXVIIv: Fèries II a dissabte d'aquesta setmana; "Super populum".

Folis LXXXVIIv-LXXXIX: "Dominica in Passione".

Folis LXXXIX-XCVIIr: Fèries II a dissabte d'aquesta setmana; "Super populum".

Folis XCVIIr-CVIr: "Dominica Ramis palmarum": Oració. Prefaci. Dues oracions més. Evangeli: "Cum appropinquasset Ihesus..." "Postea fiat sermo". Oració. - "Introitus misse: Domine, ne elonge facias...". Lectura I: (Filipesos). Resp.Vers.i Tractus. "Passio Dni.n.Ihesu Christi secundum Matheum": In illo tempore dixit Ihesus disc.suis: Scitis quia... sedentes contra sepulcrum". Evangeli: "Altera autem die, que est... cum custodibus". Segueix l'esquema normal amb l'oració "Super populum".

Folis CVIr-CXXIV: "Feria II^a: Esquema normal, però dues lectures primeres (Isaïes, Zacaries). Evangeli S.Joan: "Ante sex dies Pasce...". "Super populum". - "Feria III^a": Esquema normal, però Lect. (Jeremies), "Passio D.n.I.C. secundum Marchum: Erant autem Pascha et azima... cum eo ascenderant Iherosolimam". Evangeli: "Et cum sero esset factum... ad ostium monumenti". "Super populum". - "Feria IIII^a": Esquema normal, però dues lectures de l'A.T. "Passio D.n.I.C. secundum Lucham: Appropinquabat autem dies festus... secute erant eum a Galilea hec videntes". "Evangelium: Et ecce vir nomine Ioseph... quisque positus fuerat". "Super populum".

Folis CXXIV-CXXIIIr: "Feria V^a, in Cena Domini". "Non dicitur tractus". Esquema normal.

Folis CXXIIIr-CXXIXv: "Feria VI, Peraceve. - Lectures: Ozees, tractus, oració; Èxode, tractus; "Passio etc.^a secundum Iohannem: Egressus est Ihesus cum discipulis suis... Videbunt in quem transfixerunt". "Evangelium: Post hec autem... posuerunt Ihesum".

[Gran Pregària:] "Pro Ecclesia Dei [Introd. Oració. "Flectamus genua"]... Pro Papa... Pro episcopis et clericis... Pro imperatore... [Pro cathecuminis nostris]... Pro tribulacionibus... Pro hereticis et sismaticis... Pro iudeis... Pro paganis...

[Adoració de la Creu i Comunió]". Postea accipiatur crux velata, et in sacristia vel retro altare, cantetur antiphona: 'Popule meus...' - Postea sacerdos induat se casulam et faciat confessionem in sacristia, et accipiat Corpus Christi reservatum die preterita et ponatur in corporale, et calix cum vino non consecrato, et dicat plana voce ut audire possit a circumstantibus: 'Oremus, Preceptis salutaribus moniti... Pater noster...'. Et non respondeat chorus 'Sed libera nos a malo', sed dicat sacerdos: 'Libera nos, quesumus, Domine...', Postea faciat commixtionem et comunicet, nichil dicens. - Postea dicantur Vespere".

Folis CXXIXv-CXLIIv: "Sabbato Pasche". - "Dictis horis, benedicatur ignis". Oració. "Alia oratio incensi". - "Secuntur lecciones sine rubrica": Gènesi, Reis, Gènesi, Èxode, Isaïes, Isaïes, Ezequiel, Isaïes i tractus amb les respectives oracions conclusives; Èxode, Jonàs, Deuteronomi i tractus, amb les oracions corresponents; Daniel, oració, tractus, altra oració.

"Ad missam: Gaudeamus Domino, gloriose enim honorificatus est...". Esquema normal, però "Ita missa est, alleluya, alleluya".

Folis CXLIIv-CXLIIIv: "In die sancto Pasche". [Caplletra miniada: "R" de l'inici de l'Introit "Resurrexi et adhuc tecum sum..." amb l'escena de la

Resurrecció de Jesús, 55 x 55 mm., i ornamentació vegetal que s'estén als tres marges, l'interior, el superior i l'inferior, del foli].

Folis CXLIIIv-CLIIv: Misses pròpies de tota la setmana pasqual.

Foli CLIIv: "Dominica II^a post Pascha".

Foli CLIIIr: "Dominica III^a post Pascha".

Foli CLIIII: "Dominica IIII^a post Pascha".

Foli CLVv: "Dominica V^a post Pascha".

Foli CLVIv: "Feria II Letaniarum". Esquema complet normal.

Foli CLVIIv: "Feria III^a: només Epístola i Evangeli propis.

Folis CLVIIIr-CLXXr: "Feria IIII^a, Vigilia Ascensionis".

Foli CLXXr: "In die As[c]encionis". [Caplletra miniada: "U" inicial del començ de l'Introit: "Viri galilei..." amb l'escena de l'Ascensió, 37 x 44 mm., i ornamentació vegetal que s'estén per l'intercolumni i pels marges superior i inferior del foli].

Foli CLXr: "Dominica post Ascencionem".

Folis CLXIr-CLXIIv: "Vigilia Penthecostes": Profecia, oració. Profecia, tractus, oració. Profecia, tractus, oració. Profecia, tractus, oració. Profecia, tractus, oració. Profecia, tractus, oració. Profecia, tractus, oració. "Descendant ad fontes cum leta (*sic*)" [letitia ?]. - "Sabbato in Vigilia Penthecosten: dicatur 'Gloria in excelsis'". Segueix la missa del dia amb l'esquema normal.

Folis CLXIIv-CLXIIIr: "In die Penthecosten" [Caplletra miniada: "S" de l'inici de l'Introit "Spiritus Domini..." amb l'escena de la Vinguda de l'Esperit Sant, 50 x 49 mm., i ornamentació vegetal que s'estén als marges interior, superior i inferior del foli].

Folis CLXIIIr-CLXXIv: Misses de les fèries II i III "post Pentecosten". - "Feria IIII^a IIIIor Temporum", esquema normal, però dues lectures primeres. - Fèria V^a i VI^a. - "Sabbato IIIIor Temporum: Oració, Joël, al·leluia. Oració, Levític, al·leluia. Oració, Deuteronomi, al·leluia. Oració, Levític, al·leluia. Oració, profecia, al·leluia. "Hic dicatur Dominus vobiscum". - Segueix la missa del dia.

Foli CLXXIv: "Dominica de Trinitate".

Foli CLXXIII: "In die Corporis Christi".

Foli CLXXIII: "Dominica prima post Penthecosten".

Foli CLXXVv: "Dominica II^a post Penthecosten".

Foli CLXXVIv: "Dominica III^a post Penthecosten".

Foli CLXXVII: "Dominica III^a post Penthecosten".

Foli CLXXVIII: "Dominica V^a post Penthecosten".

Foli CLXXIXv: "Dominica VI^a post Penthecosten".

Foli CLXXXXv: "Dominica VII^a post Penthecosten".

Foli CLXXXIv: "Dominica VIII^a post Penthecosten".

Foli CLXXXIIv: "Dominica IX^a post Penthecosten".

Foli CLXXXIIIv: "Dominica X^a post Penthecosten".

Foli CLXXXIII: "Dominica XI^a post Penthecosten".

Foli CLXXXVv: "Dominica XII^a post Penthecosten".

Foli CLXXXVIv: "Dominica XIII^a post Penthecosten".

Foli CLXXXVIIIr: "Dominica XIII^a [post Penthecosten].

Foli CLXXXIXr: "Dominica XV^a [post Penthecosten].

Foli CXCr: "Dominica XVI^a post Penthecosten".

Foli CXCIr: "Dominica XVII^a [post Penthecosten].

Foli CXCIr- CXCVIIIr: "Feria III^a III^{or} Temporum". "Hic non dicitur 'Dominus vobiscum'"; Oració, Amós, gradual. Oració, Esdres, gradual. - Segueix la missa del dia amb l'esquema normal. - Manca la fèria V^a. - "Feria VI^a Temporum: esquema normal. - "Sabbato III^{or} Temporum: "Hic non dicatur 'Dominus vobiscum'". Oració, Levític, gradual. Oració, Levític, gradual. Oració, Miquees, gradual. Oració, Zacaries, gradual. "Hic dicatur 'Dominus vobiscum'". - Segueix la missa del dia amb l'esquema normal.

Foli CXCVIIIr: "Dominica XVIII^a post Penthecosten".

Foli CXCIXr: "Dominica XIX^a post Penthecosten".

Foli CCr: "Dominica XX post Penthecosten".

Foli CCIr: "Dominica XXI post Penthecosten".

Foli CCIIr: "Dominica XXII post Penthecosten".

Foli CCIIIr: "Dominica XXIII post Penthecosten".

Foli CCIIIIr: "Dominica XXIIII post Penthecosten".

Foli CCVr: "Dominica V^a ante Natale Domini.

[ORDRE DE LA MISSA]

[Començament de la missa]

Foli 1r-5r i v. - [Nova numeració dels folis amb llapis, del n.1 al n 16: (maig 1997)]:

"Ad **introitum misse**: Sancti Spiritus adsit nobis gracia. / Et introibo ad altare Dei. Ad / Iudica me, Deus, et discerne ca[usam...]. / Ego, peccator, confiteor Deo. / Misereatur vestri omnipo[tens...]. / Absolucionem et remissio[nem...]. / Aiutorium nostrum in /. Sit nomen Domini benedi[ctum...]. / Benedicamus Domino. Deo /. Penitentiam pro peccatis.

"Oracio: Aufer a nobis, Domine, quesumus, cunctas iniquitates nostras ut ad sancta sanctorum mereamur puris mentibus introire. - Alia oracio: Consciencias nostras, quesumus, Domine, visitando purifica..." - Oracio: Adsit nobis, Domine, quesumus, virtus Spiritus Sancti, que et corda... - Oracio: Deus, qui de indignis dignos facis..."

= "Canticum angelorum: Gloria in excelsis Deo... .." - "Ad supplicacionem diachoni: Munda cor meum et corpus ac labia mea..." - "Ad petendam benedictionem: Iube, dompne, benedicere'. Benediccion sacerdotis: 'Dominus sit in corde...' - Benediccion predicatoris: 'Corroboret Dominus sensuum et labia tua ut recte pronuncies nobis eloquia sua sancta, amen'.

= "Simbolum maius: Credo in unum Deum..."

[**Ofertori**]

= "Ad offerendam hostiam: 'Grata tibi sit, Domine, hec oblacio...' - Quando mittitur aqua in calica (*sic*): 'Ex latere Christi sanguis et aqua exisse peribetur, et ideo pariter conmiscemus ut omnipotens et misericors Deus utrumque ad medellam animarum nostrarum sanctificare dignetur, in no+mine Patris et Fi[lia...]. = Ad offerendum calicem: 'Offerimus tibi, Domine...' = Ad ponendam custodiam: 'Dextera Dei Patris omnipotentis benedicat hec dona sua, in no+mine Patris.' = Ad incensum: 'Dirigatur oratio mea sicut in conspectu tuo'. = Ad lavandum manus: 'Lavabo inter innocentes...' = Supplicatio presbiteri: 'In spiritu humilitatis' = Revertendo ad populum: 'Obsecro vos, fratres, orate pro me ad Dominum ut meum sacrificium et vestrum pariter placabile fiat ei'. = Circumstantes respondeant: 'Suscipiat Dominus Ihesus Christus sacrificium de manibus tuis...'" [dues fórmules més de resposta].

[**Prefacis**]

In die Natalis Domini: Prefaci (només la part pròpia).

Infra accionem: Communicantes, part pròpia.

In die Epiphanie: Prefaci, part pròpia. Infra accionem: part pròpia.

In Quadragesima [= XL^a]: Prefaci, part pròpia.

Feria V in Parasceve: Prefaci, Communicantes, Hanc igitur, Qui pridie, parts pròpies.

In die Pasche: Prefaci, Communicantes i Hanc igitur, parts pròpies.

In die Ascensionis: Prefaci i Communicantes, parts pròpies.

In die Sancti Spiritus: Prefaci, Communicantes i Hanc igitur, parts pròpies.

In die Trinitatis: Prefaci, part pròpia.

In honorem beate Marie: Prefaci, part pròpia.

In natale Apostolorum: Prefaci, part pròpia.

Prephacio cotidie: Prefaci, amb el diàleg inicial, tot sencer, el que avui en diem "de communi". Doxologia final: "Sanctus, sanctus, sanctus", etc. "Benedictus..."

"Antequam incipiatur prephatio a sacerdote, dicatur hec oratio: 'Descendat, quesumus, Domine, Spiritus Sanctus tuus super hoc altare, qui hec munera tue maiestati oblata benedicendo bene+dicat 'super calicem et hostiam' et sanctificando sanctificet, et et (*sic*) sumentium corda dignanter emundet. Per Dominum n. I.C. Filium tuum, qui tecum v. et r. in uni. eiusdem Spiritus Sancti Deus."

[Ara segueix tot el verso del foli 16 en blanc, abans d'iniciar el Cànon de la Missa].

Foli 6r-8v: [**CANON de la Missa**]

[Comença amb una caplletra miniada: "T" del 'Te igitur, clementissime Pater...' amb una magnífica representació de l'Elevació del Pa consagrat i l'escolà que enlaira un ciri encès per a que els fidels vegin més bé la Sagrada Forma, mentre amb la mà dreta aixeca la casulla del sacerdot celebrant, 72 x 76 mm.; ornamentació vegetal acolorida que s'estén pels marges interior, superior i inferior del foli]

"Te igitur...; In primis...; Memento, Domine,...; Communicantes...; Hanc igitur...; Quam oblationem...; Qui pridie... [Fórmules consagratòries del pa i del vi amb lletres de grandària normal]; Unde...; Supra que... Supplices...; Memento etiam, Domine...; Nobis quoque...; Per quem omnia... [Gran doxologia].

"Oremus: Preceptis salutaribus moniti... Pater noster...: Libera nos, quesumus...; Per omnia secula...Pax Domini...; Agnus Dei (tribus vicibus). Quando miscetur Corpus cum Sanguine: 'Hec sacrosancta conmixtio Corporis et Sanguinis D.n.I.C....'; Oracio ante recepcionem Corporis: 'Domine Ihesu Christe, Filii Dei vivi, qui...'; Post recepcionem: 'Corpus Domini mei Ihesu Christi custodiat me peccatorem et perducatur me Ihesus Christus in vitam eternam. Amen'. Alia oracio: 'Corpus Domini nostri Ihesu Christi, quod ego indignus accepi, et sanctus Sanguis eius, quem potatus sum, inhereat in visceribus meis, et non veniat mihi ad iudicium neque ad condemnationem anime mee et omnium fidelium vivorum et defunctorum".

"Ad finem Misse: 'Placeat, Sancta Trinitas, obsequium servitutis mee... te miserante propiciabile'. Qui vivis et regnas Deus. Per omnia secula seculorum. Amen.

[Així s'acaba l'"Ordre de la Missa". No s'hi parla de la benedicció final].

[Parts musicades de l'Ordre de la Missa]
[Set tetragrames vermells a cada columna]

Foli 9r: **[Entonacions:]**

"Ymnus angelicus": In festis maioribus.

Beate Marie.

Duplex.

Semiduplex.

Semiduplex.

Apostolorum.

IX lecciones.

Dominicale.

III lecciones.

"Credo in unum Deum": Sollempnis.

Festivalis.

Dominicalis.

Ferialis.

Folis 9v-13v: **[Parts pròpies d'alguns Prefacis:]**

"In die Natalis Domini prephacio".

"In die Epiphanie prephacio".

"In XL^a [Quadragesima], cotidie prephacio".

"In festo Pasche prephacio".

"In die Ascensionis Domini prephacio".

"In die Penthecosten prephacio".

"In honore beate Marie prephacio".

"In natale Apostolorum prephacio".

"In honore Trinitatis prephacio".

"In honore Sancte Crucis prephacio".

Folis 13v-14r i 15r-v: **[Melodies completes de la part comuna dels prefacis:]**

"Sonus festivus" [13c-14b].

"Sonus ferialis prephacio" (f.15a-d).

Folis 14r-16r: [**Melodies del Parenostre:**]

"Sonus festivus" [f.14b-15a].

Foli 16v: [**Al ritu de la pau, abans de l'Agnus Dei:**]

"Per omnia secula seculorum. Amen. - Pax Domini sit semper vobiscum"

[SANTORAL]

[Desembre]

Foli [I]: [Comença amb la caplletra "E" molt ben miniada que correspon a la primera lletra de l'inici de l'Introit de la missa de sant Esteve "Etenim sederunt principes...", en la que hi és representada la lapidació del protomàrtir sant Esteve. Mesura 75 x 55 mm. Tot el text d'aquesta pàgina és contornejat per un requadre polí crom format per elements vegetals ornamentats, que omplenen els quatre marges d'aquest primer foli del Santoral.

[In natale sancti Stephani, protomartyris: "esquema normal"].

Foli IIr: "In octava sancti Stephani dicatur oratio: 'Omnipotens sempiternus Deus, qui primicias... exoravit'".

Foli IIr-IIIv: "In die sancti Iohannis Apostoli ad primam missam;... ad missa maiorem".

Foli IIIv-IIIv: "In natale Sanctorum Inocencium".

Foli Vr: "In Natale sancti Thome martiris Kantuariensis".

Foli Vr: "Sancte Eugenie" màrtir.

Foli Vr-v: "Sancte Columbe" màrtir.

Foli Vv-VIv: "Sancti Silvestri" confessor i bisbe.

Gener

Foli VIv: "In festo sancti Ylari" confessor i bisbe.

Foli VIIv: "In festo sancti Felicis in Pincis confessoris".

Foli VIIIv: "Sancti Marcelli pape martiris".

Foli VIIIv: "In die sancti Honorati" confessor i bisbe.

- Foli IXr: "In die sancti Anthoni Vianensis" confessor.
- Foli Xr: "In die sanctorum Speusipi et Elaupisipi".
- Foli Xr: "In die sanctorum Mauri, Marthe, Audifach et Abacuch".
- Foli Xv: "In festo sanctorum Fabiani et Sebastiani".
- Foli XIr: "In die sancte Agnetis virginis" i màrtir.
- Foli XIv: "Sancti Fructuosi et Auguri (*sic*) [et Eulogii]", mm.
- Foli XIv: "Sancti Vincencii martiris".
- Foli XIv: "In festo sancte Emerenciane" màrtir.
- Foli XIIr: "In festo sancí Thimothei apostoli".
- Foli XIIr: "In conversione sancti Pauli" Apòstol.
- Foli XIIIv: "Sancti Policarpi martiris".
- Foli XIIIv: "Sancte Paule, continentis".
- Foli XIIIv: "Sancte Agnetis, secundo".

Febrer

- Foli XIIIr: "Sancti Ignacii martiris".
- Foli XIIIr: "In Purificatione beate Marie. Benedicció candelarum ab episcopo vel presbitero facienda". - Dues oracions de benedicció i un prefaci per beneir les candeles. "Hiis finitis, accendantur candeles et cantor incipiat antiphona tribus vicibus "Venite et accendite...; iterum repetatur versus et dividantur candeles...". "Lumen ad revelacionem". Oració. - "Omnibus finitis, omnes eant ad processionem cantando sequentes antiphonas: 'Ave, Maria...'; 'Adorna talamum...'; 'Responsum accepit...' - "Ad introitum ecclesie, dicatur: 'Ecce Maria venit...'"
- "Ad Missam" [Esquema normal, però hi han dues lectures primeres]. [Caplletra miniada "S" de l'inici de l'Introit "Suscepimus, Deus, misericordiam...", amb l'escena de la Presentació de l'Infant Jesús al Temple, 56 x 56 mm.; ornamentació vegetal que s'estén per tot l'intercolumni de dalt a baix i pels marges superior i inferior del foli].
- Foli XVIv: "In honore beati Blasii" sacerdot i màrtir.

Foli XVIIr: "In honorem sancte Agathe" màrtir.

Foli XVIIv: "In festo sancte Dorothee" verge.

Foli XVIIv: "In festo sancti Sabini" confessor.

Foli XVIIv: "In festo sancte Scolastice" verge.

Foli XVIIIr: "In honore sancte Eulalie virginis Barchinonensis". [Caplletra miniada "G" inicial de l'Introit d'aquesta missa "Gaudeamus omnes in Domino..." amb la figura sencera de santa Eulàlia que aguanta la creu i la palma, 53 x 62 mm.; decoració vegetal que s'estén per tot el marge interior del foli].

Foli XIXr: "In festo sancti Valentini" màrtir.

Foli XIXv: "Katedra sancti Petri".

Foli XXv: "In natale beati Mathie" Apostoli.

Març

Foli XXIIr: "In festo sancti Paciani" bisbe i confessor.

Foli XXIIr: "In festo sancti Gregorii" papa.

Foli XXIIv: "In natale sancti Benedicti" abat. [Caplletra miniada "O" inicial de la primera paraula de l'Introit d'aquesta missa "Os iusti meditabuntur...", amb la figura de l'abat sant Benet, 55 x 55 mm.; ornamentació floral estesa per tot l'intercolumni i els marges superior i inferior del foli].

Foli XXIIIr: "Annunciatio Dominica". [Caplletra miniada "M" inicial de la primera paraula de l'Introit d'aquesta missa "Missus est Gabriel..." amb la deliciosa escena de l'Anunciació de l'arcàngel sant Gabriel a la Mare de Déu, 55 x 68 mm.; ornamentació floral que s'estén per tot el marge interior del foli].

Abril

Foli XXIIIv: "In natale beati Ambrosii" bisbe i confessor.

Foli XXIIIr: "In natale sanctorum Tiburcii et Valeriani et Maximi".

Foli XXIIIv: "In natale sancti Georgii" màrtir.

Foli XXVr: "In sancto Marcho" evangelista.

Foli XXVIr: "In natale beati Vitalis".

Foli XXXVIIr: "In natale beati Petri predicatorum" màrtir.

Maig

Foli XXXVIIIr: "In Inuencione Sancte Crucis" [Caplletra miniada "N" inicial de la primera paraula de l'Introit d'aquesta missa "Nos autem gloriari...", amb la figura sencera de santa Helena que duu la creu a la mà, 55 x 60 mm; decoració floral estesa per tot l'intercolumni i el marge inferior del foli].

Foli XXXIXv: "In natale beati Alexandri, Eventi et Theo[dori]" màrtirs.

Foli XXXr: "In die sancti Iohannis "ante Portam Latinam" Apòstol i evangelista.

Foli XXXv: "In natale sanctorum Gordiani et Epimachi" màrtirs.

Foli XXXIr: "In natale sancti Poncii" màrtir.

Foli XXXIv: "In natale beatorum Achillei et Nerei et Pancracii, màrtirs.

Foli XXXIIr: "In natale sancti Petri confessoris".

Foli XXXIIv: "In natale sancte Potenciane" verge i màrtir.

Foli XXXIIIr: "In natale sancte Quiterie" verge i màrtir.

Foli XXXIIIr: "Sancti Urbani" papa i màrtir.

Foli XXXIIIv: "In natale sancte Patronille" verge.

Juny

Foli XXXIIIv: "In natale sancti Marcelli et Petri" màrtirs.

Foli XXXIIIv: "In sancto Bonifacio".

Foli XXXIIIv: "In natale sancti Mucii martiris".

Foli XXXIIIv: "In natale Primi et Feliciani" màrtirs.

Foli XXXVr: "In natale sancti Barnabe Apostoli".

Foli XXXVIr: "Sanctorum Basilidis et sociorum eius [Cirini, Naboris, Celsi et Nazarii]" màrtirs.

Foli XXXVIv: "In die sanctorum Quiriti et Iulite" màrtirs.

Foli XXXVIIr: "In natale beati Anthonii de Padua" confessor.

Foli XXXVIIv: "In sanctorum Marchi et Marcelliani" màrtirs.

Foli XXXVIIIr: "In die sanctorum Gervasii et Protasii" màrtirs.

Foli XXXIXr: "In vigilia sancti Iohannis Babtiste" precursor del Senyor.

Foli XLr: "In die sancti Iohannis Babtiste: Ad primam missam"

Foli XLIr-v: [Id. id.]: Ad missam maiorem. [Caplletra miniada "D" inicial de la primera paraula de l'Introit d'aquesta missa "De ventre matris mee..." amb la figura de sant Joan Baptista i l'Anyell a la mà, 55 x 65 mm.; decoració floral que s'estén per tot el marge exterior del verso del foli].

Foli XLIIv: "In die sanctorum Iohannis et Pauli" màrtirs.

Foli XLIIIv: "In natale sancti Leonis pape".

Foli XLIIIv: "In vigilia sancti Petri" Apòstol.

Foli XLVr: "In natale sanctorum Petri et Pauli" Apòstols.

Foli XLVIr: "In natale beati Pauli" Apòstol.

Foli XLVIv: "In sancto Marciale" confessor.

Juliol

Foli XLVIv: "In natale sanctorum Processi et Martiniani" confessors.

Foli XLVIIr: "In Translacione sancti Martini" confessor.

Foli XLVIIv: "In die octabarum Apostolorum Petri et Pauli".

Foli XLVIIIv: "In natale Septem Fratrum" màrtirs.

Foli XLVIIIv: "Secunda Translacio sancte Eulalie" màrtir.

Foli XLIXr: "In natale sancte Margarite virginis".

Foli XLIXr: "In die sancti Alexii" confessor.

Foli XLIXr: "In natale sanctarum Iuste et Rufine" màrtirs.

Foli XLIXv: "In die sancte Praxedis" màrtir.

Foli XLIXv: "In sancti Victoris martiris et sociorum eius".

Foli XLIXv: "In natale sancte Marie Magdalene".

Foli Lv: "In die sancti Apollinaris" màrtir.

Foli Lv: "In die sancte Christine".

Foli Lv: "In vigilia sancti Iacobi" Apòstol.

Foli Llv: "In die sancti Iacobi Apostoli".

Foli Lllv: "In natale sancti Cucuphatis" màrtir.

Foli Llllr: "In honorem sancte Anne", mare de la Mare de Déu.

Foli Llllv: "In die sancti Felicis Nole" bisbe i màrtir (?).

Foli Llllv: "In die sancte Marthe" germana de Llätzer.

Foli Llllv: "In natale sanctorum Felicis et Fausti" màrtirs.

Foli LVr: "In natale sanctorum Abdon et Sennen".

Foli LVr: "In natale sancti Germani" bisbe i confessor.

Agost

Foli LVv: "Vincula sancti Petri" Apòstol.

Foli LVv: "In die sancti Felicis" màrtir.

Foli LVlr: "Sanctorum Machabeorum" màrtirs.

Foli LVlr: "In natale sancti Stephani" bisbe i confessor.

Foli LVllr: "Invencio sancti Stephani" màrtir.

Foli LVllr: "In honorem beati Dominici" confessor.

Foli LVllv: "In natale sanctorum Sixti episcopi, Felicissimi et Agapiti, Iusti et Pastoris" màrtirs.

Foli LVlllr: "In honorem sancti Donati" màrtir.

Foli LVlllv: "In natale sancti Ciriaci et sociorum" màrtirs.

Foli LVlllv: "In vigilia beati Laurenti" màrtir.

Foli Llxr: [In natale sancti Laurenti]: Ad primam missam.

Foli Llxr: [Id. id.]: Ad missam maiorem.

Foli Llxv: "In die sancti Tiburcii".

- Foli LXv: "In die sancte Clare" verge.
- Foli LXIv: "In natale sancti Ypoliti" màrtir.
- Foli LXIv: "In natale sancti Eusebii" confessor.
- Foli LXIv: "In vigilia Assumpcionis" de la Mare de Déu.
- Foli LXIIv: "In die Assumpcionis beate Marie".
- Foli LXIIIv: "In die octabarum sancti Laurentii".
- Foli LXIIIv: "In die sancti Bernardi abbatis".
- Foli LXIIIv: "In die sancti Timothei et Simphoriani".
- Foli LXIIIv: "In vigilia sancti Bartholomei" Apòstol.
- Foli LXIIIv: "In die sancti Bartholomei" Apòstol.
- Foli LXIIIv: "In die sancti Genesii atque Genesii" màrtirs.
- Foli LXVv: "In natale sanctorum Hermen et Iuliani".
- Foli LXVv: "In die sancti Augustini" bisbe i confessor.
- Foli LXVv: "In die Decollacionis sancti Iohannis" màrtir.
- Foli LXVIv: "In die sancte Sabine" màrtir.
- Foli LXVIIv: "In die sancti Felicis et Audacti".

Setembre

- Foli LXVIIv: "In die sancti Egidii" abat.
- Foli LXVIIIv: "In natale sancti Adriani" màrtir.
- Foli LXVIIIv: "In Nativitate sancte Marie" [Caplletra miniada "S" de l'inici de l'Introit d'aquesta missa: "Salve, sancta parens...", i de la Col·lecta: "Supplicacionem servorum tuorum..." amb la figura de santa Anna que porta al braç la seva filla, santa Maria, 55 x 60 mm.; decoració floral que s'estén per tot l'intercolumni i els marges superior i inferior del foli].
- Foli LXIXv: "In die sancti Gorgonii et Dorothei" màrtirs.
- Foli LXIXv: "Infra octabas beate Marie".
- Foli LXIXv: "Prothi et Iacincti" màrtirs.

Foli LXXr: "In natale sanctorum Cornelii et Cipriani" màrtirs.

Foli LXXIr: "In Exaltacione Sancte Crucis" [Caplletra miniada "N" inicial de la primera paraula del començ de l'Introit "Nos autem gloriari..." amb l'escena de la processó que seguí la Trovalla de la Santa Creu, 55 x 64 mm.; decoració floral que s'estén per tot el marge interior del foli].

Foli LXXIIr: "In natale sancti Nicomedis" màrtir.

Foli LXXIIr: "In natale sancte Eufemie martiris".

Foli LXXIIv: "In die sanctorum Lucie et Geminiani" màrtirs.

Foli LXXIIv: "In vigilia sancti Mathei" Apòstol.

Foli LXXIIIr: "In die sancti Mathei" Apòstol.

Foli LXXIIIr: "In die sancti Mauricii et sociorum" màrtirs.

Foli LXXIIIv: "In die sancte Teclae" màrtir.

Foli LXXIIIv: "Sanctorum Cosme et Damiani" màrtirs.

Foli LXXVr: "In die sancti Michaelis" arcàngel.

Foli LXXVr: "In die sancti Iheronimi" confessor.

Octubre

Foli LXXVIv: "Remigii et Germani" confessors.

Foli LXXVIv: "In honore beati Franciscii" màrtir.

Foli LXXVIIr: "In die sancte Fidis" verge i màrtir.

Foli LXXVIIr: "In die sanctorum Marchi et Marcelli [et Epulei, Iulie, Sergii et Bachi]" màrtirs.

Foli LXXVIIv: "In die sancti Dionisii, Rustici et Eleuterii" màrtirs.

Foli LXXVIIIr: "In die sancti Geraldii".

Foli LXXVIIIr: "In die sancti Calixti pape".

Foli LXXVIIIr: "In die sancti Luche" evangelista.

Foli LXXIXr: "In natale Undecim Milium Virginum" màrtirs.

Foli LXXIXv: "In Translacione sancte Eulalie" [Caplletra miniada "G" inicial de la primera paraula de l'Introit d'aquesta missa "Gaudeamus omnes in Domino..." amb l'escena del I Trasllat de santa Eulàlia l'any 877, 65 x 55 mm.; decoració floral que s'estén per tot el marge exterior de dalt a baix del foli].

Foli LXXXr: "Innumerabilium Martirum".

Foli LXXXv: "In die sanctorum Crispi et Crispiniani".

Foli LXXXv: "In festo sanctorum Vincencii, Sabine et Christetis" màrtirs.

Foli LXXXv: "In vigilia Apostolorum Simonis et Iude".

Foli LXXXIr: "In die sanctorum Simonis et Iude" Apòstols.

Foli LXXXIv: "In die sancti Narcissi" bisbe i màrtir.

Foli LXXXIv: "In die sancti Quintini martiris".

Foli LXXXIIr: "In vigilia Omnium Sanctorum".

Novembre

Foli LXXXIIIr: "In die Omnium Sanctorum" [Caplletra miniada "G" inicial de la primera paraula de l'Introit d'aquesta missa "Gaudeamus omnes in Domino..." amb l'escena de tots els Sants encapçalats per sant Pere i sant Pau, 55 x 65 mm.; decoració vegetal que s'estén per tot el marge interior del foli].

Foli LXXXIIIr: "In die sancti Severi", bisbe i màrtir.

Foli LXXXIIIv: "In natale Quatuor Coronatorum" màrtirs.

Foli LXXXVr: "In die Passionis Ymaginis Domini".

Foli LXXXVv: "In die sancti Theodori" màrtir.

Foli LXXXVr: "In natale sanctorum Tiberii, Modesti et Florencie" màrtirs.

Foli LXXXVr: "In natale sancti Martini" bisbe i confessor.

Foli LXXXVr: "In natale sancti Briscii" confessor.

Foli LXXXVIv: "In natale Aciscli et Victorie" màrtirs.

Foli LXXXVIv: "In Dedicacione ecclesie".

Foli LXXXVIIIr: "In dedicacione unius altaris".

Foli LXXXIXr: "Tercia die, leccio libri Apocalipsis beati Iohannis Apostoli".

Foli LXXXIXv: "In natale sancte Cecilie" màrtir.

Foli XCr: "In die sancti Clementis" papa i màrtir.

Foli XCv: "Sancte Felicitatis" màrtir.

Foli XCv: "In die sancti Grisogoni" màrtir.

Foli XCIr: "In die sancte Katherine" verge i màrtir.

Foli XCIr: "In die sancti Saturnini" bisbe i màrtir.

Foli XCIV: "In vigilia sancti Andree" Apòstol.

Foli XCIIIr: "In die sancti Andree" Apòstol.

Desembre

Foli XCIIIr: "In die sanctorum Grisanti et Darie" màrtirs.

Foli XCIIIr: "In die sancte Barbare" verge i màrtir.

Foli XCIIIv: "In die sancti Nicholay" bisbe i confessor.

Foli XCVr: "In die octabarum sancti Andree" Apòstol.

Foli XCVr: "In Concepcione sancte Marie".

Foli XCVv: "In die sancte Leocadie" verge i màrtir.

Foli XCVv: "In die sancte Eulalie Emeritensis" verge i màrtir.

Foli XCVIr: "In die sancti Pauli Narbone".

Foli XCVIr: "In die sancti Gabrielis" Arcàngel.

Foli XCVIIv: "In die sancte Lucie" verge i màrtir.

Foli XCVIIv: "In vigilia sancti Thome" Apòstol.

Foli XCVIIv: "In die sancti Thome" Apòstol.

[Així acaba el SANTORAL d'aquest Missal]

[MISSES "DE COMMUNI"]

- Foli XCVIIIv: "In natale Apostolorum".
Foli XCIXv: "In natale unius martiris".
Foli Cv: "In natale plurimorum martirum".
Foli CIv: "In natale unius confessoris".
Foli CIIIr: "In natale confessorum laycorum".
Foli CIIIv: "In natale unius virginis".
Foli CIIIIv: "In natale plurimarum virginum".
Foli CVIr: "In natale continencium".

[MISSES VOTIVES]

- Foli CVIIr: "Incipiunt Misse votive, et primo sanctorum Angelorum: feria II^a".
Foli CVIIv: "Feria III^a: De sancta Eulalia".
Foli CVIIIr: "Feria IIII^a: De sancta Trinitate".
Foli CIXr: "Feria V^a: In honore Sancti Spiritus".
Foli CIXv: "Feria VI^a: In honore Sancte Crucis".
Foli CXv: "In sabbatis: De beata Virgine Maria": "Salve, sancta Parens...".
    "In Adventu: Missus est Gabriel...".
    "Post Natale Domini: Vultum tuum...".
    "Infra Quadragesimam: Missus est...".
    "In tempore paschali: Salve, sancta Parens... "
Foli CXIIv: "Pro familiaribus".
Foli CXIIIr: "Pro infirmis".
Foli CXIIIv: "Pro quacumque tribulacione".

[**ORACIONES DIVERSES**]

Foli CXVIr: "In honore sanctorum omnium".

Foli CXVIr: "Missa de omnibus sanctis".

Foli CXVIr: "Missa generalis de omnibus sanctis".

Foli CXVIIr: "Pro seipso".

Foli CXVIIv: "Pro amico".

Foli CXVIIv: "Pro familiaribus".

Foli CXVIIIr: "Pro temptacione carnis".

Foli CXVIIIr: "Pro peccatis".

Foli CXVIIIr: "Pro pace".

Foli CXVIIIv: "In tempore belli".

Foli CXVIIIv: "Contra iudices et mala agentes".

Foli CXVIIIv: "Pro iter agentibus".

Foli CXIXr: "Pro navigantibus".

Foli CXIXv: "Missa pro petitione lacrimarum".

Foli CXIXv: "Missa pro repellendis pravis cogitacionibus".

Foli CXIXv: "Contra paganos".

Foli CXXr: "Missa pro pluvia".

Foli CXXv: "Pro serenitate".

Foli CXXIv: "Pro tempestate".

Foli CXXIv: "In eleccione episcopi".

Foli CXXIv: "Pro episcopo vivo".

Foli CXXIv: "Pro mortalitate hominum".

Foli CXXIIr: "Pro loco et habitatoribus".

Foli CXXIIr: "Pro Rege nostro".

Foli CXXIIv: "Pro fideli amico".

Foli CXXIIv: "Pro hiis qui a demonio vexantur".

Foli CXXIIIr: "Pro vivis et defunctis".

Foli CXXIIIv: "Contra infideles".

[MISSES i ORACIONS DE DIFUNTS]

Foli CXXIIIv: "In die deposicionis defuncti".

Foli CXXIIIv: "Pro episcopo vel sacerdote".

Foli CXXVr: "Pro episcopis et sacerdotibus".

Foli CXXVv: "Pro agregacione fratrum".

Foli CXXVIr: "Plurimorum defunctorum".

Foli CXXVIv: "Pro sacerdotibus".

Foli CXXVIIr: "Oracio generalis".

Foli CXXVIIIr: "Omnium defunctorum".

Foli CXXIXr: "Pro femina".

Foli CXXIX: "Pro patre et matre".

Foli CXXIXv: "Plurimorum defunctorum".

Foli CXXIX: "Alia pro vivis et mortuis oracio".

[APÈNDIX: ALTRES MISSES]

Foli CXXXr: "Officium misse Passionis Domini nostri Ihesu Christi".

Foli CXXXIIr: "Missa pro graciaram accione".

Foli CXXXIIIr: "Dominica infra octabas Ascensionis, celebratur festum Corone Domini".

Foli CXXXIIIr: "Missa Septem Gaudiorum beate Marie".

Foli CXXXVv: "Missa in honore beati Michaelis et omnium Angelorum: totum officium ut supra ut in festo sancti Michaelis, preter Oracio, Sacra, Postcommunio" [que es posen a continuació].

Foli CXXXVIr: "Missa in honore Angeli Custodis".

Foli CXXXVIIr: "Missa in honore beate Marie Magdalene".

Foli CXXXVIIIv: "Missa in honore sancti Severi".

Foli CXXXIXr: "Missa in Translacione sancti Severi".

Foli CXXXIXv: "Missa in honore sancti Latronis".

Foli CXLv: "Ad missam Angeli Custodis [del regne, de les províncies i de les ciutats]": (Oració, Secreta i Postcomunió, de mà més posterior a l'escriptura del còdex).

*

Foli CXLIIv: [A mitja pàgina hi ha set ratlles de paraules afegides, escrites amb lletra minúscula cursiva de lectura difícil: "Oracio in Translacione sancti Severi: Deus qui nobis iugiter prestolantibus beati Severi martiris tui, gloriosa pignora concessisti, da ut tanti patroni et presulis nostri presidia senciamus, cuius Translacionis diem sollemniter celebramus // Omnia alia dicantur (?) sicut in die, et est in fine huius libri".

Bibliografia: La trobareu al final de l'obra descrita en començar aquesta "nota d'inventari".

(A.F.G.)

Còdex 118. Anys 1424-1606.

[PRIVILEGIS DE LA CONFRARIA DELS FUSTERS, DE BARCELONA]

(Al llom de la capsa-estoig)

Folis inicials: 12 folis no numerats de pergami gruixut que hi foren afegits abans del relligat del volum, per escriure-hi l'índex de totes les peces del ms. Són textos escrits amb tinta avui molt esblaimada, de difícil lectura.

El foli 1r. del plec n. 2 comença: "In nomine Iesu omne genu flectatur, coelestium, terrestrium et infernorum". - "In nomine Domini nostri Iesu... frater Iacobus..." - "Sanctus Iosephus, patronus fabrilignariorum Barchinonae" (s. XVIII) - [Segueixen altres paraules inconnexes, de cap per avall, escrites contemporàniament en aquest full aprofitat].

Fol.1v.: [Dos textos afegits durant la segona meitat del segle XVI].

Foli 2r.: "Die iovis, XXII mensis augusti anno a Nativitate Domini Millesimo CCCC^o XXXX° Tertio. Honorabilis Berengarius Sayol, subvicarius et regens Vicariam Barchinone ad suplicationem factam verbo per Anthonium Gual et Anthonium Perallada proceres hoc anno confrarie officii fusteriorum Barchinone... de dicto officio qui recusavit solvere dictam talliam".

Die martis XXVIII mensis febroarii anno a Nativitate Domini Millesimo CCCC^o Quadragésimo Septimo. Honorabilis Guíllermus... habent seu habere pretenditur".

Fol. 2v.- 3r.: "Die XXIII^a novembris anno a Nativitate Domini Millesimo Trecentesimo Nonagesimo Quinto. Comparuit Iacobus Roura, preco publicus civitatis Barchinone et retulit se dicta die fecisse et preconitzasse per civitatem Barchinone preconitzationem sequentem: 'Ara oiats per manament del Veguer ordenaren los Consellers e lo Consell de Cent Jurats de la ciutat que com sie expedient e ordinari que la honor de aquesta ciutat sie cautenguda e guardada e ses preeminències... fa e ordena en pertostemps los statuits Capítols e Ordinations següents: Primerament...' [i, al verso, segueixen altres set "ordinationes"]].

Fol. 3v.: Miniatura a tot color que ocupa tota la pàgina: dins d'una orla floral, hi ha la figura de sant Joan Baptista (d'interès artístic regular) que sosté l'Agnus

Dei, una petita banderola amb la creu de sant Jordi i una filactèria en la que s'hi llegeix "Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit..."

Foli 4r.: Dins d'una orla florejada, hi ha quatre petites miniatures (42/44 x 42/44 cms.) amb els símbols dels quatre evangelistes acompanyats d'uns fragments dels respectius evangelis. Aquesta pàgina i l'anterior són molt brutes de la suor de les mans dels confreres quan aquests hi juraven els Estatuts o Ordinacions a l'hora de la "passantia", això és, en entrar a formar part de la confraria.

Foli 4v.: En blanc.

Foli Ir. - VIv.: "Nos, en Johan, per la gràcia de Déu, Rey de Aragó, de Valencie, de Mallorques, de Serdenya e de Còrsega, Comte de Barchinone, de Rosselló e de Sardanya. Attenent que jatsesia així... E per part de vosaltres, faels mestres fusters de la ciutat de Barchinona una petició a nosaltres sia stada presentada de la tenor següent: Molt alt e molt excel·lent senyor... [i segueixen els 21 capítols de la petició. El rei [Joan I], en acabar, i en llatí, autoritza que es constitueixi la confraria dels mestres fusters de Barcelona, a tenor del que li fou demanat. "Datum in monasterio de Valldonzella, decima die aprilis anno a Nativitate Domini Millesimo Trecentesimo Octuagesimo Octavo"]. Confirmació de la Confraria pel mateix rei: "Datum Dertuse quintadecima die decembris anno a Nativitate Domini Millesimo Trescentesimo Nonagesimo Tercio".

Foli VIIr. - Xr.: Versió catalana de la confirmació anterior de la confraria: "Dada en Tortosa a XV de desembre en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor M.CCC.XCIII".

Foli Xr. - XIIIv.: Nova confirmació (text en llatí) de la confraria pel rei Alfons IV: "Datum Barchinone, quintodecima die ianuarii anno a Nativitate Domini Millesimo Quadringentesimo Vicesimo Quarto".

Del foli XIVr. fins a l'últim, que és el n. LVIIIv. hi foren transcrites les successives ordinacions de la Confraria que s'anaren fent i aprovant, des de l'any 1424 fins al 1606. Gairebé totes són documents privats; però n'hi ha alguna que fou referendada per un notari. L'extensió d'algunes equival a 2/3 folis; d'altres ocupen 5/6 línies de text.

Descripció externa: En pergamí gruixut i fort. Molt bon estat de conservació. Enquadernació original en pell amarronada i gofrada. A les dues cobertes, tapes endurides amb fusta (anterior i posterior), dins de dos requadres (33 mm.) s'hi estampà un rombe (20 mm. de gruix), de 190 x 120 mms. A cada coberta té cinc claus rodons molt sobresortits de bronze. Dels tancadors originals, només en queden els senyals. Al llom, sis nervis (els dos, de dalt i baix, i quatre més repartits

Còdex 118

al mig). Durant la guerra civil (1936-1939) fou lleugerament restaurat i recondicionat dins d'una capsa-estoig amb el seu teixell "Privilegis de la Confraria dels Fusters de Barcelona". - Mides: 28 x 21 mm. - Foliació: 62 folis numerats.

(A.F.G.)

Còdex 119. Anys 1434-1772.

[ORDINACIONS DEL GREMI DE FUSTERS, DE BARCELONA]

(Al llom de la capsxa estoig)

"Taula de les Ordinacions de las Confraria dels Fusters de la present ciutat de Bar[chinon]a, continuades en lo present libre". (Aquesta taula ocupa quatre ff.no numerats, al davant del llibre).

Foli (1r.): És l'últim dels quatre folis anteriors. Hi acaba el text de l'"ordinació" anterior, escrita en època més tardana i afegida a la "taula" original.

Foli 1v.: Miniatura a tot color que ocupa tota la pàgina: un Santcrist aixecat sobre una roca, que té per fons unes muntanyes, i un xiprer a cada costat de la figura central; tot és inscrit dins d'un òval senzill que deixa lloc per a que, en els quatre angles que restaren lliures, l'artista hi pintés els símbols dels quatre evangelistes que aguanten sengles llibres entre les seves mans; un quadrilàter senzill ho lliga tot. El verso d'aquest foli i el recto del següent són molt bruts per culpa de les mans suades dels fusters quan, en altre temps, havent superat la "passantia", hi feien els seus juraments de fidelitat.

Folis 1r. - 23r.: Text de les diverses "crides" i "ordinacions" portades a cap des de l'any 1434 fins al 1619, que constitueixen el cos pròpiament dit del present llibre. Els textos de tot aquest tram de llibre, foren encerclats dins d'un quadrat format per un filet de color vermell, a manera d'orla.

Folis 23r. - 50v.: Text de les ordinacions que s'hi anaren afegint, algunes escrites en aquest mateix temps i d'altres durant els segles XVII i XVIII. Gairebé tots aquests textos són còpies privades de documents originals; però n'hi ha alguna que hi fou copiada per un notari. Els folis 1-37 són en pergami; els folis 38-50, escrits sobre paper, hi van ser afegits a darrera hora.

Descripció externa: En pergami gruixut i fort (els quatre folis davanters, i els folis 1 al 37; en paper, els folis 38 al 50). Molt bon estat de conservació. Enquadernació amb pell amarronada i gofrada. A les dues cobertes, tapes endurides amb fusta (anterior i posterior), s'hi estamparen dos requadres, l'un dins de l'altre, i una aspa (X), tot marcat amb filets. Té cinc claus de cap rodó a cada coberta. Hi ha encara els dos tancadors originals. Al llom, sis nervis (els dos, el de dalt i el de baix, i quatre més repartits simètricament al mig. Demés dels folis numerats, al final sembla que hi hagueren sis/set folis més, avui desapareguts.

Durant la guerra civil (1936-1939) fou lleugerament restaurat i acondicionat dins d'una capsa-estoig amb el seu teixell que diu: "Ordinacions del Gremi (?) de Fusters de Barcelona". - Mides: 255x180 mm. - Foliació: 50 folis numerats. -

(A.F.G.)

Còdex 131. Segle VII (o VIII *ineunte*).

[DE ECCLESIASTICIS OFFICIIS: Sancti Isidori Hispalensis]

(Cf.: P.L., vol. 83, cols. 706-807).

[NOTA: El còdex ens ha arribat gairebé destrossat. El llibre "De ecclesiasticis officiis" de sant Isidor, com és sabut, consta de dos "llibres". Del "Liber I", hi manquen els capítols I al XXX; d'aquest darrer capítol, el 30è, només hi queden les últimes vuit línies; aquestes poden ser llegides al foli n. 1 de la numeració de folis del còdex feta l'any 1996]:

Foli 1r.: [Redemp]tor noster et Dominus in sepulcro. Hic autem dies inter mortem Christi... Dominus noster Iesus Christus sua resurrectione premonstrare dignatus est.

Foli 1r.- 5r.: XXXI: DE PASCHA. Iam uero pascale sacramentum, quod nunc in Saluatoris nostri misterium manifestissime celebratur... Diem autem [Dominicum] addendum Patres nostri censuerunt, ut nostra festiuitas [a] Iudeorum festibitate distingueretur.

Foli 5r.- 7r.: XXXII: DE ASCENSIONE DOMINICA. Ascensionis dominice sollempnitatis dies ideo celebratur, quia eodem die, post [mundi victoriam], post inferni regressum, ascendere Christus... [Manca, demés de la resta del capítol XXXII, tot el XXXIII i el XXXIIII; i del capítol XXXV només hi resta el final: "ipsi uolunt se coli pro Deo... honorandi caritatem non seruitutem".

Foli 7r.- 8r.: XXXV: DE ENCHENIIS. Festiuitates annuas dedicationes ecclesiarum ex more ueterum celebrari... ut ex conspectu mutuo, et fides crescat et letitia maior oriatur.

Foli 8r.- 10r.: XXXVI: DE IEIUNIO QUADRAGESIME. Ieiuniorum tempora, secundum Scripturas sanctas, quattuor sunt, in quibus per abstinentiam et lamentum penitentiae... quasi quosdam [fructus] fuerant voraturi, uelut decimas Domino dedicarent.

Foli 10r.- 10v.: XXXVII: DE IEIUNIO PENTECOSTEN. Secundum ieiunium est quod, iuxta canones, post Pentecosten alia die inquoatur secundum quod et Moyses ait... mereamur et celis promissum suscipere Spiritum Sanctum.

Foli 10v.- 11r.: XXXVIII: DE IEIUNIO SEPTIMI MENSIS. Tertium ieiunium est quod a iudeis agebatur post Tabernaculorum sollemnitatem... Hoc enim primum in Lege a Domino institutum est..."

[Ací acaba el que resta, en el còdex, del "Liber I" del "De ecclesiasticis officiis", de sant Isidor. Hi manquen, doncs, els capítols XXXVIII fins al XLV].

[Ara comença el "Liber II" de la mateixa obra, però mutiladament, ja que el còdex inicia el text amb el final del capítol III: DE GENERIBUS CLERICORUM:

Foli 11r.: "ac desiderio suo feruntur... atque infami numerositate satis superque nostra pars occidua est".

Foli 11r.- 13r.: IIII: "DE TONSURA. Tonsure ecclesiastice usus a Nazareis, nisi fallor,... in sacramento prophetice iam in Evangelio declaratum est. Veniamus ergo nunc ad sacratissimos ordines clericorum, eorumque originem singulariter demonstratur".

Foli 13r.- 18v.: V: DE SACERDOTIBUS. Quod est sacerdotii fundamentum uel quo auctore pontificalis ordo... filios quoque illius adplicabis, et indues tunicis lineis cingesque balteo... 'Uos, sacerdotes, qui polluistis nomen meum, et dixistis: ¿in quo polluimus te?' Offertis super altare meum panem...

[Ací, al còdex, hi ha una llacuna de folis considerable, ja que hi manca la resta del capítol n.V i, demés, els capítols VI, VII i el començament del VIII. El darrer foli comença amb el final del capítol VIII: DE DIACONIBUS, que diu:]

Foli 19r.: "ne conturbent habentes pacem: non multo vino dediti... et postea sic ministrent".

Foli 19r-19v.- : VIII. DE CUSTODIBUS SACRORUM. Custodes sacrarii Levite sunt... ...custodes uasorum, ut post edomito carnis conflictu, iam quieti corpore, pariter et mente Deo seruiant, preferentes speciem grauitatis, ne fallantur consilio, ne fidem deserant, neque quidquam intemperantius gerant".

Foli 19v.-20r.: X: DE SUBDIACONIBUS. Subdiacones, qui aput grecos Ippodiacones uocitantur, in Esdra inueniuntur... de manu episcopi, [et ab archidiacono scyphum aquemanili et manutergium accipiunt].

Foli 20r.-22r.: XI: DE LECTORIBUS. Lectorum ordo formam et initium a prophetis accepit... ..Unde et dudum lectores precones uel proclamatores uocabantur".

Foli 22r.-23r.: XII: DE PSALMISTIS. Psalmistarum, id est cantorum principes uel auctores ... [pro]babiles esse [constiterit]".

Foli 23v.- 24v.: XIII: DE EXORCISTIS. In ordinatione et ministerio Ecclesie... inponendi manus super inerguminos, sibe (*sic*) catecumenos".

[El còdex omet el capítol DE ACOLYTHIS, que a la P.L. de Migne, ve assenyalat amb el n. XIV].

Foli 24v.: XIII: DE HOSTIARIIS. Hostiarii sunt qui in Vetere Testamento ianitores Templi uocabantur, qui preerant portis templi... per hos non possumus recipiendi, quam reiiciendi indignos".

[Ací comença una altra llacuna. Al còdex, tal com és avui, hi manca un bon tros del començament del capítol XVI: DE MONACHIS. Les perícopes d'aquest capítol que transcriu el còdex, són les que segueixen:]

Foli 25r.- 28v.: "lacesiti, mansueti uel humiles existimentur..."

Tales itaque nequaquam monachi vocandi sunt, quia Deo sola professione, non actione, iunguntur".

Foli 28v.- 31r.: XV: DE PENITENTIBUS. Penitentibus exemplum Iob primus exhibuit, quando post funera uel flagella adhuc in sui... ..qui longe ante finem agitur ut in hac uita securius transeatur".

Foli 31r.- 32v.: XVI: DE VIRGINIBUS. Nunc uero que sit sacre uirginitatis integritas, uel a quo tam sancti propositi studium... ..[pre]ti]o possessionis sue retinere nihil [licuit, ob quam cau]sam et subita morte prostrati sunt. [In euangelio autem] uirginum diversa genera memorantur"

[Ací acaba el còdex, avui].

Descripció externa: En pergamí, molt mal conservat: atacat per diversos agents, micològics, l'aigua, i sobretot per la descurança. Els folis més destrossats són els nn. 20-32. Escripura visigòtica llibrària molt tosca, probablement del segle VII o començaments del VIII. ¿Fou escrit a Barcelona? ¿Arribà a Barcelona des d'Hispania? ¿Quan? De moment no s'hi endevina cap resposta satisfactòria. Hi ha algunes caplletres lleugerament miniades (Vegeu, p.e., ff. 1r, 7v i 8r, i d'altres). El còdex avui és compost de 32 fulls deslligats i sense coberta antiga, que sembla que formaven part d'un mateix llibre: tots els folis són ordenats sistemàticament: els textos van ser contrastats amb l'edició de Migne (P.L., vol. 83, cols. 780-896):

hi ha variants, però ací només es recull el text del còdex. Els fulls, en la part més ben conservada amiden: 200 x 140 mm.; la caixa de l'escriptura mesura 150 x 100 mm.; hi han uns bons marges a cada full, sobretot els marges exteriors i els inferiors; les ratlles ocupen tota l'amplada de la caixa de l'escriptura. Del foli 1 al 24 les pàgines tenen 16 línies i l'ull de la lletra és més gran; del foli 25 al 32, en tenen 20 i l'ull de la lletra és més petit: segurament que això és degut a què van ser escrits per dues mans diferents. L'any 1996, se li feu una coberta provisional de cartró, tot esperant l'ocasió de restaurar i salvar molts trossos de full (sobretot dels folis 20 a 32) i relligar i reenquadernar el còdex, que probablement és el més antic de tot l'Arxiu. (Avui [1996] és exposat en una vitrina de la "Sala de la Pia Almoïna" de l'"Arxiu Antic"). Mides: 200 x 140 mm. - Foliació: 24 folis numerats.

Observo que en els nombres ordinals dels diversos capítols del còdex, en el "Liber I" no coincideix amb els ordinals del text que Migne proposa en la seva *Patrologia*: hi ha una diferència d'una unitat. En el "Liber II" això no es dona.

Nota d'erudició: - Pel que fa a la datació del còdex, m'atreveixo a assenyalar la data del segle VII (o VIII), perquè fins a la data de la conquesta d'Hispania pels alarbs -la segona dècada del segle VIII-, la lletra visigòtica era la corrent i normal al lloc que més tard en diran Catalunya; però en arribar els conqueridors francs a Barcelona l'any 801, van imposar a tots els escriptors la seva escriptura, la lletra carolina. Aleshores desaparegué dels nostres escriptors la lletra visigòtica. (Cf.; A.F.G., *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*, vol. I, 1996, pàgs. 133-134). Per això crec que si el còdex fou escrit a Barcelona, ha de ser anterior a l'any 801; però si resulta que el còdex fou importat d'altres terres hispàniques, aquest meu raonament no té cap fonament. Caldrà deixar-ho en mans de qui sigui un investigador expert en "lletra visigòtica".

(A.F.G.)

“Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis”

Aproximació a la biblioteca del bisbe Pere Garcia, teòleg i reformista

Anna GUDAYOL I TORELLÓ

Cap de la Secció de Manuscrits de la Biblioteca de Catalunya
(ORCID ID 0000-0002-6671-5266)

Les biblioteques capitulars de les antigues diòcesis catalanes han pogut reunir, al llarg del temps, col·leccions d'un interès i d'una riquesa extraordinàries. El seu origen i la seva continuïtat han fet d'elles les institucions bibliotecàries més antigues del país; s'han anat formant amb el pas dels segles, i els seus volums han vist passar generacions d'eclesiàstics i d'erudits, que sovint les han enriquides. La de la catedral de Barcelona n'és un bon exemple: integrada actualment a l'Arxiu capitular, conserva una importantíssima col·lecció de manuscrits i impresos litúrgics que són testimoni de l'activitat mateixa de la catedral, però també volums de tot altre tipus, majoritàriament —però no només— de temàtica eclesiàstica o històrica, adquirits o donats a la catedral pels successius bisbes, canonges i altres personatges relacionats amb la seu barcelonina. Amb el temps, s'ha perdut de vegades l'origen de molts d'aquests volums. Aquest treball intenta aportar noves dades sobre alguns d'ells.*

Pere Garcia: Xàtiva-París-Roma-Barcelona

Entre els llegats més importants fets a la biblioteca capitular destaca sense cap dubte el que, a principis del segle XVI, va fer-hi el que era en aquell moment el bisbe titular de la diòcesi, el valencià Pere Garcia.¹ La seva figura no ha merescut fins ara una biografia aprofundida, però són nombrosos els treballs que comenten diferents aspectes de la seva activitat, i ha estat recentment resumida per Álvaro

---

* Aquest estudi, que ha comportat la consulta d'un gran nombre de volums de l'Arxiu Capitular de Barcelona (ACB), no hauria estat possible sense la bona disposició del canonge Robert Baró, director de l'Arxiu, i dels arxivers, Clara Jáuregui i Nil Rider, que m'han donat totes les facilitats possibles per dur-lo a terme. A ells dedico el meu agraïment més sincer.

¹ La manca d'estudis monogràfics sobre aquest llegat fa que no aparegui esmentat en el recent estudi sobre les biblioteques episcopals hispàniques de Josep Antoni IGLESIAS, “*Iste liber est de Fernandus episcopus Cordubensis*. Libros y librerías episcopales peninsulares en el otoño de la Edad media (siglos XIII-XV)”, *Anuario de Estudios Medievales*, 51/1 (gener-juny 2021), p. 241-268.

Fernández de Córdoba Miralles.² Entre els estudis que se li han dedicat cal destacar el de Socorro Paradas,³ centrat en l'anàlisi de la seva obra contra les tesis de Pico de la Mirandola, però sobretot el del pare Albareda,⁴ que evoca Garcia com a bibliotecari de la Vaticana, càrrec que el benedictí ocupava en aquell moment, el 1958.

Garcia es reivindica en els seus escrits com a natiu de Xàtiva, on amb tota probabilitat conegué membres de la família Borja o hi estigué vinculat. Albareda deduí que nasqué vora el 1440, ja que fins aleshores el primer testimoni documental era la seva inscripció en els registres de la Universitat de París com a estudiant de teologia el 1464. Una nota en aragonès, que havia passat desapercebuda, en un volum d'homilies de sant Gregori donat a la catedral, ens fa saber que, abans d'anar a París, Garcia havia estat beneficiat de la Seu de Saragossa, d'on sortí vers París l'estiu del 1463:

“Las presentes omelias del glorioso doctor sant Gregorio sson de mossén Pere García, beneficiado en la Seu de Çaragoça, el qual partió a XVI de agosto anno de 63 a studi a la nobilíssima universitat de París. Domingo Vivian”.

El xativenc obtingué el grau de *magister in artibus et sacra theologia* el 1476; aviat meresqué el reconeixement dels seus homòlegs a la prestigiosa universitat, ja que en la publicació d'una discussió teològica sobre sant Eustaqui⁵ —titular d'una de les esglésies més populars de París, de la qual potser en aquell moment en depenia— mantinguda el 28 d'abril del 1478 se'l presenta com a *magister*

² Álvaro FERNÁNDEZ DE CÓRDOBA MIRALLES, “Pere Garcia”, en: REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA, *Diccionario biográfico electrónico* (<https://dbe.rah.es/biografias/68490/pere-garcia>); inclou una extensa bibliografia, a la qual ens remetem. Paradas i Fernández de Córdoba defineixen Garcia com a teòleg dominicà, però el bisbe no surt esmentat a la bibliografia d'autors dominicans de Kaeppli (Thomas KAEPPELI, *Scriptores Ordinis praedicatorum Medii Aevii*, Roma: Ad S. Sabina, Istituto Storico Domenicano, 1970-1993).

³ Socorro PARADAS PENA, “El obispo de Barcelona en el tránsito del siglo XV al XVI: Pere García (1490-1505)”, en *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13/2 (1993), p. 123-132.

⁴ Anselm M. ALBAREDA, “Il vescovo di Barcellona Pietro Garsias, bibliotecario della Vaticana”, *La Bibliofilia*, 60 (1958), p. 1-18.

⁵ *Assertiones theologales apud sanctum Eustacium XXVIII aprilis disputande per dominum Petrum Garciam in artibus et sacra teologia magistrum parisiensis*, (Roma: Eucharius Silber, ca. 1481-1482) (GW 10548); es tracta d'un imprès molt rar, el qual es coneix només una còpia, conservada a la Bibliothèque nationale de Paris (Res. D 7746). El text, precedit per un breu estudi, ha estat reeditat per Bodlan KIESZKOWSKI (“Les Assertions théologiques de Pierre Garcia discutées à Paris le 28 avril 1478”, en: Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA, *Conclusiones sive Theses DCCCC, Romae anno 1486 publice disputandae sed non admissae* (Genève: Droz, 1973), p. 97-108); vegeu Massimo MIGLIO, “Xativa, Roma, Barcellona: Pietro Garcia”, *Roma nel Rinascimento*, (1999), p. 257-260 (p. 257, nota).

Parisiensis.⁶ Segons indica Albareda, la relació amb el poderós Roderic Borja, cardenal i legat del papa als regnes hispànics, li valgué el 1484 la seva promoció com a bisbe de la diòcesi sarda d'Ales (Ussellus), de mà del papa Sixt IV. No sembla, però, que la presa de possessió de l'episcopat fos acompanyada en el seu cas per la residència a l'illa, ja que Garcia continuà vivint a Roma: el *Liber notarum* de Burckard,⁷ que dona compte dels esdeveniments de la cúria pontificia de finals del segle XV, testimonia la seva presència a Roma en nombre d'ocasions. En tant que mestre en teologia, el febrer de 1487 és nomenat per Innocenci VIII membre de la comissió que havia d'examinar un conjunt de qüestions filosòfiques publicades dos mesos abans pel jove humanista Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494),⁸ algunes de les quals eren considerades perillosament pròximes a l'heretgia; la formació parisenca de Garcia fou, sens dubte, decisiva per a la seva elecció.

El resultat de l'examen, les *Determinationes magistrales contra conclusiones Johannis Pici Mirandula*, fou publicat el 1489 sota el patronatge de Roderic Borja;⁹ devia ser prou satisfactori com per complaure el papa, que el 14 de juny de 1490 el nomenà bisbe de Barcelona, molt probablement en reconeixement de la seva tasca

---

⁶ El 1478 es troba inscrit a la *Nomina magistrorum facultatis Theologiae Parisiensis* (París, Bibliothèque nationale de France, ms. Latin 5657 A, f. 3v).

⁷ Johannes BURCKARDUS, *Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque a annum MDVI*, ed. E. CELANI (Città di Castello: S. Lapi, 1907-1913) (Rerum italicarum scriptores, 32-1); traducció parcial a *Dieteri secret*, edició de Mariàngela VILALLONGA (València: Edicions 3 i 4, 2004) (Biblioteca Borja, 2).

⁸ Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA, *Conclusiones DCCCC publice disputandae* (Roma: Eucharius Silber, 7 de desembre de 1486) (GW M33296); edició crítica: Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA, *Conclusiones sive Theses DCCCC, Romae anno 1486 publice disputandae sed non admissae*, ed. Bodlan KIESZKOWSKI (Genève: Droz, 1973) (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 131).

⁹ Petrus GARCIA, *Determinationes magistrales contra conclusiones Johannis Pici Mirandula* (Roma: Eucharius Silber, 15 d'octubre de 1489) (GW 10549). Al segle XVIII Caresmar en consigna una còpia a la Biblioteca capitular, probablement lliurada pel mateix bisbe, que malauradament no s'hi troba en l'actualitat. Se'n conserven còpies a la Biblioteca de Catalunya —que havia pertangut originàriament al Col·legi de Jesuïtes de Barcelona, còpia digital disponible a <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/35134>—, a la Universitat de Barcelona, a la Biblioteca Pública i Episcopal de Vic i a Biblioteca de Girona. Les *Determinationes* li valgueren un esment en una obra de controvèrsia teològica (Johan ECK, *Chrysopassus, Augustae Vindelicorum* (Augsburg): ex officina Millerana, 1514, quadern X, f. iii), i a partir d'aquí fou inclòs, també molt breument, en el primer intent de bibliografia universal (Conrad GESNER, *Bibliotheca universalis*, Tiguri (Zurich): apud Christophorum Froschoverum, 1545, f. 549v).

en aquest afer. Ara bé, tot i que l'episcopat barceloní suposava una promoció, Garcia preferí de nou romandre a Roma com a familiar del cardenal Borja, en aquell moment degà del col·legi cardenalici i vicescanner pontifici. L'ascensió al pontificat de Roderic l'11 d'agost de 1492, amb el nom d'Alexandre VI, li valgué la nominació com a *Magister capellae* (i, per tant, responsable de les celebracions a la Capella Sixtina) i com a *Magister bibliothecae*, càrrec que ocupà entre setembre de 1492 i el 1er de gener de 1494 i que exercí amb zel, com detalla curosament —i amb coneixement de causa— el seu llunyà successor Albareda.¹⁰

Sota la demanda de Ferran el catòlic, que insistí vora el papa per tal d'aconseguir l'ocupació efectiva i presencial de l'episcopat de la capital catalana, Garcia es traslladà finalment a Barcelona el 1493. Per justificar l'anul·lació del permís de no residir a la seu, el rei argumentava que feia ja més de cinquanta anys que no hi havia hagut un bisbe resident a la diòcesi; una de les raons de pes, explicada per Albareda, era que els magres ingressos de la mensa episcopal quedaven pràcticament absorbits en la seva integritat per les pensions lliurades als precedents bisbes, “i quali avevano rinunciato alla commenda della diocesi dietro corresponsione di una rilevante somma annua”.¹¹ En aquestes condicions, no era certament gaire engrescador deixar la residència romana dels Borja per anar a una seu que ni assegurava unes rendes suficients per viure com s'esperava d'un càrrec eclesiàstic de l'època, ni permetia emprendre les mesures i treballs necessaris per a qualsevol reforma. Sembla que el rei, reconeixent que en aquelles circumstàncies el bisbe no es podia “sustentar segund su condició”,¹² prengué les disposicions necessàries per millorar els ingressos episcopals, i convencé així el bisbe d'instal·lar-se a Barcelona, seu que ocuparia fins a la seva mort el 1505.

---

¹⁰ Anselm M. ALBAREDA, “Il vescovo di Barcellona Pietro Garsias bibliotecario della Vaticana”, *La Bibliofilia*, 60 (1958), p. 8-13; una breu nota sobre l'activitat de Garcia com a bibliotecari es troba també en: J. BIGNAMI-ODIER, *La Bibliothèque Vaticane de Sixte IV à Pie XI. Recherches sur l'histoire des collections de manuscrits*, (Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1973) (Studi e testi, 272), p. 26-27 i 38-50. Garcia apareix esmentat en nombrosos documents de l'Arxiu Apostòlic Vaticà com a personatge proper al papa; vegeu INSTITUT INTERNACIONAL D'ESTUDIS BORGIANI, *Documentació borgiana de l'Arxiu Apostòlic Vaticà*, <https://elsborja.cat/base-de-dades-documentacio-borgiana-de-larxiu-secret-del-vatic/> (agraeix a Maria Toldrà la referència a la base de dades, així com el recordatori de la presència de Garcia en l'episcopologi de Tarafa, nota 21).

¹¹ Anselm M. ALBAREDA, “Il vescovo di Barcellona Pietro Garsias bibliotecario della Vaticana”, *La Bibliofilia*, 60 (1958), p. 14.

¹² Carta de Ferran el Catòlic a Alexandre VI, Arxiu de la Corona d'Aragó, AR. Reg. 3685, full 45v-46; transcrita per Albareda, p. 15.

L'acció de Garcia durant els onze anys llargs del seu episcopat efectiu fou important, tant pel que fa a la pastoral —publicació de diversos decrets sobre moral i comportament, realització de visites pastorals—, com a l'interès per la correcta aplicació de la litúrgia o a l'impuls donat a la construcció i rehabilitació d'edificis eclesiàstics. A ell es deuen, per exemple, la construcció de dues ales del pati de l'antic palau episcopal (les que donen al carrer del bisbe i al carrer Montjuïc del bisbe) i l'arranjament de l'anomenada “capella petita”, que dona al pati i en la qual es conserva un escut seu.¹³ S'ocupà igualment de fer bastir el tancament del cor de la catedral, de cara a l'altar major; el seu escut és present tant als muntants laterals com a la part inferior dels bancs, que serveixen de tancament efectiu¹⁴; l'episcopologi barceloní d'Aymerich, de 1760, esmenta entre els fets remarcables del seu mandat la refecció del palau episcopal, en molt mal estat.¹⁵

Fig. 1: Escut del muntant del cor

Fig. 2: Escut de la capella del Palau episcopal

Acostumat a la riquíssima litúrgia romana, dedicà igualment els seus esforços a vetllar per a què les celebracions litúrgiques es duguessin a terme amb la correcció i solemnitat necessàries. En aquest camp, destaca la seva tasca com a promotor de

¹³ Magda MARIÀ SERRANO, Joan Claudi MINGUELL, “El Palau episcopal de Barcelona. Cronologia arquitectònica d'un edifici amb vint segles d'història”, *Locus Amoenus*, 10 (2009-2010), p. 63-86 (p. 70).

¹⁴ M. Rosa TERÉS TOMÁS, “Maciá Bonafé y el coro de la catedral de Barcelona: Nuevas consideraciones en torno a su intervención”, *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, 24 (1986), p. 65-86.

¹⁵ Mateu AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum Barcinonensium* (Barcelona, Joan Nadal, 1760), p. 397-398.

la primera edició d'un missal per a la diòcesi de Barcelona, conegut també com a missal del bisbe Garcia, que apareix esmentat al colofó; s'acordava així amb els interessos reformadors del papa Alexandre VI, que impulsà la publicació de llibres litúrgics adequats a la litúrgia romana, però que incloguessin els usos locals.¹⁶ El missal havia d'estar basat en un manuscrit anterior, augmentat segons indica el colofó amb un gran nombre de misses votives:

“Explicit est missale completissimus, in quo sunt multae misse votive et plura alia que in alijs missalibus communiter non reperiuntur. Impressum Barcinone vigilanti Studio et pastoralis sollicitudine Reverendissimi Domini Petri Garcia presulis dignissimi Barcinonensis anno a nativitate Domini Millesimo CCCCLXXXVIII die XXVIII mensis marcij per Didacum de Gumiel hispanum”¹⁷

Sembla que aquest llibre litúrgic —que, a priori, com a obra destinada a l'ús de les diferents parròquies de la diòcesi de Barcelona, hauria d'haver tingut un tiratge relativament important— esdevingué ràpidament una peça molt rara: Villanueva, a principis del segle XIX, n'havia vist només un exemplar a l'església de Santa Maria del mar, que ja no hi és —si encara es conservava a principis de segle, desaparegué molt probablement amb l'arxiu parroquial durant els primers dies de la Guerra Civil—. A principis del segle XX, Konrad Haebler degué tenir-ne a les mans un exemplar complet, perquè n'ofereix una descripció extraordinàriament detallada.¹⁸ En l'actualitat només se'n coneixen tres exemplars tots tres incomplets —a l'Arxiu diocesà, a la Biblioteca de Catalunya i a la de Montserrat—,¹⁹ a més d'un full solt a la Biblioteca episcopal de Vic.²⁰ Val a dir que la implantació del

¹⁶ M. GARRIZ i V. PONS ALÒS, “*Missale Barcinonense* de Pere García”, a *El hogar de los Borja: 2000 any Borja. Catálogo de la exposición*, M. GONZÁLEZ VALDOVÍ, V. PONS ALÒS (coords.) (València: Generalitat Valenciana, 2001), p. 266-267.

¹⁷ *Missale Barcinonensis* (Barcelona: Diego de Gumiel, 28 de març de 1498) (GW M24247) Còpia digital disponible a <https://mdc.csuc.cat/digital/collection/incunableBC/id/14648>.

¹⁸ Konrad HAEBLER, *Bibliografía ibérica del siglo XV* (La Haya: Martinus Nijhoff, Leipzig, K.W. Hiersemann, 1904), núm. 438. La descripció esmenta l'incipit, el colofó i fins i tot les filigranes del paper, però no diu la col·lecció on ha consultat el volum; no cal descartar, per tant, que pugui conservar-se en alguna biblioteca privada. La pràctica totalitat de les notícies dels repertoris d'incunables posteriors es basen en la seva descripció.

¹⁹ Barcelona, Arxiu Diocesà, Inc. 5 (incorporat al Catàleg Col·lectiu del Patrimoni Bibliogràfic de Catalunya el 2022); Montserrat, Abadia, 4° 129 (A. OLIVAR, *Els incunables conservats a la Biblioteca de Montserrat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, núm. 263); Biblioteca de Catalunya, Inc. 46-Fol. Aquest darrer exemplar, identificat en els anys 1980, és acuradament descrit per J. ESCOBEDO, “Un nuevo incunable catalán en la Biblioteca de Catalunya”, *Gutenberg-Jahrbuch* (1985), p. 143-144.

²⁰ Vic, Biblioteca Episcopal, Inc. 164 (full CLX).

missal romà a partir del Concili de Trento feu que molts dels llibres litúrgics impresos anteriorment quedessin obsolets, i en va facilitar el desmembrament i la desaparició.

Els donatius de Pere Garcia a la Biblioteca capitular

Gràcies a l'edició de registres i transcripcions de notes sobre llibres medievals duta a terme per l'arxiver capitular Josep Mas a partir de diferents arxius barcelonins, sabem que el bisbe Garcia feu donar a la catedral, poc després de la seva publicació, un exemplar del missal imprès en pergamí, volum que fou magníficament ornat i enquadernat:

“La Sagristia de la Seu pagà 4 lliures y 16 sous a mestre Nicolau Forment, illuminador, per lo Sede magestatis de illuminadura que serví per lo missal de stampa en pergamí donat a la sagristia per lo senyor bisbe D. Pere Garcia” (Gener de 1500; ACB, Administració de la sagristia, 1499-1501, f. 120)

“Paga de 2 sous feta per l'Administració de la Sagristia de la Seu de Barcelona a Casadevall, tatxer, per un botó y giradors per ‘hun missal de stampa en pergamí tot nou, dona lo Sor. bisbe don Pere Garcia bisbe de Barchinona’” (20 de febrer de 1500; ACB, Administració de la sagristia, 1499-1501, f. 72)²¹

Aquest exemplar luxós no apareix esmentat a l'inventari d'impresos rars de la biblioteca capitular establert per Jaume Caresmar entre 1771 i 1789; però no sabem si això és perquè ja no hi era o perquè, donada la seva importància, era desat en una altra dependència. El donatiu del missal no fou probablement el primer que Garcia feu a la biblioteca capitular, i en tot cas no seria l'únic. En data tan primerenca com 1547 Francesc Tarafa es feia ressò dels donatius del bisbe (“libros ultra centum sacristiae et bibliothecae dictae ecclesiae dono dedit”);²² en la seva bibliografia sobre escriptors valencians, Vicent Ximeno ja esmenta que el prelat “añadió a la librería mucha copia de libros”.²³ El pare Villanueva, al seu *Viage literario*, evoca igualment un important donatiu del bisbe:

---

²¹ Josep MAS, “Notes sobre antics il·luminadors a Catalunya”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 7, núm. 53 (1913-1914), p. 280-284 (p. 282); IDEM, “Notes documentals de llibres antichs de Barcelona”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, 8, núm. 62 (1915-1916), p. 400-406 (p. 405).

²² Francesc TARAFÀ, *In vitas pontificum Barcinonencium historia*, 1547 (Arxiu Capitular de Barcelona, Codex 122 i 122bis; Madrid, Biblioteca nacional, Ms. 1516; Paris, Bibliothèque nationale, ms. Latin 5222); la còpia de l'Arxiu Capitular està força malmesa per l'òxid, transcripció a partir de la còpia de Madrid, f. 91v.

²³ Vicent XIMENO, *Escritores del reyno de Valencia* (València: José Esteban Dolz, 1747), p. 70-71.

“Quedan acá algunas memorias de la liberalidad y amor de este Prelado para con su iglesia en los muchos ornamentos con que enriqueció la sacristía, y particularmente en más de cien volúmenes con que aumentó la biblioteca. He visto algunos de ellos que tienen al fin la noticia de su donación, que fue en 1502”.²⁴

Josep Mas, que en tant que arxiver tenia sota mà els llibres, esmenta també el donatiu, però de manera més prudent, sense fer estimacions del volum total:

“Al arxiu de la Seu s’hi custodien, entre altres, deu còdices y un incunable, donats pel bisbe de Barcelona Pere Garcia (1490-1505) a la Biblioteca de dita Catedral. Al interior de la primera coberta hi ha la següent nota: “Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, de Xativa civitate, Episcopi Barchinonensis, in artibus et sacra theologia magister Parisiensis, facto bibliotheca Ecclesie sue barcinonense anno Millesimo quingentesimo secundo, Pontificatus sui Anno duodecimo” (any 1502)²⁵

La major part dels estudiosos van seguir les estimacions de Villanueva que apuntaven cap a una donació d’un centenar de volums, tot indicant que, en el moment en què escrivien, la majoria dels volums no semblava haver-se conservat. Al preàmbul de l’edició del catàleg d’impresos de Caresmar, Josep Oliveras indica que el bisbe deixa un centenar de volums, dels quals es conserven “diez còdices y algunos incunables”, repetint el que indicava Mas.²⁶ Albareda fonamenta l’estimació de Villanueva en diverses notes extretes de l’arxiu de la catedral: una nota de pagament a Esteve Via, per unes posts per als llibres deixats pel difunt bisbe,

“Diumenge a XXVII donam an Steva Via, ferrer, per clavo presa per la libreria per les posts en que stan posats los libres lexats per lo reverents señor bisbe

---

²⁴ J. L. VILLANUEVA, *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XVIII, (Madrid: Real Academia de la Historia, 1802), p. 43-48 (p. 46).

²⁵ Josep MAS, “Notes documentals de llibres antics de Barcelona”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, 8, núm. 62 (1915-1916), p. 400-406 (p. 405).

²⁶ [Josep OLIVERAS CAMINAL], “El Catálogo de libros impresos de Caresmar”, *Scrinium*, 8-10 (gener-desembre 1953), p. 35: “Uno de los momentos más florecientes de dicha Biblioteca fué a principios del siglo XVI, cuando recibió el Capítulo para dicha institución el importantísimo legado del obispo Pedro García. Más de cien volúmenes, entre manuscritos e incunables, dejó este obispo para la Biblioteca Capitular. Actualmente se conservan diez còdices y algunos incunables de tan valiosa donación”.

quondam, nou sous, am albarà en cartes VIII°” (abril de 1505; ACB, Obra de la Seu, Manual 1503-1505, f. LV)²⁷

I una altra nota al ferreter Pere Riembau per cent vuit cadenes destinades als llibres novament instal·lats a la llibreria de la catedral:

“Apoca de 3 lliures, firmada per Pere Riembau, ferrer, a favor dels obrers de la Seu de Barcelona, per cent vuyt cadenes pera los llibres posats a la llibreria, quinze pessés de ferro per clavar les posts de dits llibres y per altres treballs”. (10 de maig de 1505; ACB, Obra de la Seu, Albarans 1503-1505, f. VIII^v, 2n albarà)²⁸

La nota del llibre d'albarans, feta de mà pròpia de Riembau, especifica tant el nombre i característiques de les peces (per encadenar cada llibre calia, a més de la cadena, una argolla per clavar al llibre i una per clavar a la post) com les hores de feina invertides;²⁹ el manual de l'Obra de la Seu sembla indicar que les cadenes eren destinades als faristols:

“Donam a Pere Riembau, Ferrer, per adobar cadenas e fer gastes de fero per los faristols de llibres de la llibreria e per adobs de algunes tanquadures per la església, per tot tres lliures, ab albarà en cartes VIII” (maig 1505; ACB, Obra de la Seu, Manual 1503-1505)

Independentment del nombre de llibres ingressats, el que sembla clar, a partir de les notes d'arxiu conservades, és que el donatiu efectuat el 1502 pel bisbe comportà un arranjament important de la biblioteca capitular, les despeses del qual quedaren reflectides als llibres comptables de l'Obra de la Seu, normalment per partida doble (als manuals i als albarans). Així, per exemple, es volgué assegurar que la porta de la biblioteca quedés ben tancada posant-hi un pany tancat amb clau:

---

²⁷ Transcripció d'Anselm M. ALBAREDA, “Il vescovo di Barcellona Pietro Garsias bibliotecario della Vaticana”, *La Bibliofilia*, 60 (1958), p. 18; l'albarà es troba a ACB, Obra de la Seu, Albarans 1503-1505, f. VIII.

²⁸ Josep MAS, “Notes documentals de llibres antics de Barcelona”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, 8, núm. 63 (1915-1916), p. 444-463 (p. 444).

²⁹ “per CVIII cadenes per los llibres an messos en la llibreria, e per XVIII pessés de ferro per clavar les posts de dits llibres, e per XV* (cancel·lat XVIII) pessés per clavar los peus de dites posts, e per un jorn e mig per clavar dites cadenes”.

“Diumenge a XVIII de nohembre donam a Pere Boffil, ferrer, per un pany e clau per la porta major de la libreria de la present seu” (18 de novembre 1504; ACB, Obra de la Seu, Manual 1503-1505, f. LIII)

I la feina era tanta, que es repartí entre més d'un artesà: gairebé al mateix temps que a Pere Riembau es feu un pagament a Francí Miró “per iiii dotzenes e mitga cadenes de cant dobles”, que en el manual de l'Obra de la Seu s'especifica que foren instal·lades entre 1503 i 1505:

“Donam al ssenyer Francí Miró, ferreter, per clavo pres de ell per obs de la dita obra e per una R^o e XXV lliures de plom e cadenes de ferro que han servit per los libres de la libreria del primer de maig de l'any MDIII fins lo darrer de abril de MDV, sinch lliures quatorze sous, diners vuyt, am albarà en cartes VII” (30 d'abril de 1505; ACB, Obra de la Seu, Manual 1503-1505, f. LV)³⁰

És possible que s'aprofités l'ingrés d'una quantitat important de llibres per acondicionar tota la llibreria capitular, probablement impulsada pel mateix prelat. Per tant, les dades relatives a les despeses no haurien de ser atribuïdes únicament als llibres donats, atès que probablement repercutiren també en els volums ja presents en la col·lecció. Un examen més detallat dels llibres comptables és possible que pugui donar més dades sobre altres despeses que podien haver estat derivades del donatiu, com ara l'enquadernació o la inscripció del nom del donant en els llibres. En qualsevol cas, tot i que sigui difícil fer una estimació precisa de la quantitat de llibres donats, els diners invertits indiquen que s'havia de tractar d'un nombre considerable de volums —i que el bisbe, antic bibliotecari, volia que fossin ben tractats.

Identificació dels volums llegats

- Manuscrits

Albareda és el primer a donar les signatures dels volums identificats en una visita “purtropo rapida”: els còdexs 19, 35, 36, 38, 44, 45 i 46. Més endavant, Paradas insisteix en la xifra d'un centenar de volums, dels quals diu que actualment hi ha constància de sis (els còdexs 35, 36, 44, 45, 46 i 82), que n'hi ha que han desaparegut i que d'altres, en estar tallat l'escut (que reproduceix), no es

---

³⁰ A l'albarà, signat el 18 de maig de 1505, Miró es qualifica com “Botiguer de ferro”; ACB, Obra de la Seu, Albarans 1503-1505, f. VII.

poden identificar.³¹ Finalment, Miglio indica igualment que va fer donatiu d'un nombre altíssim de documents manuscrits i impresos, "forse oltre cento", i després d'evocar els autors dels manuscrits esmentats per Albareda, identificava dos dels volums donats pel bisbe i impresos a Roma (I-83 i I-90), conscient, però, que "una ricerca più attenta potrà indicarne altri".³²

La xifra del centenar de volums, però, no ha estat confirmada de moment per cap testimoni documental coetani. Un donatiu de llibres tan important com el que tothom (i amb raó) destaca sembla que hauria d'haver estat acompanyat d'una acta de donació amb l'inventari total o parcial dels volums oferts, però fins ara aquesta acta no ha estat localitzada.³³ El testament de Garcia, dat a Barcelona tres dies abans de la seva mort, confirma la donació dels llibres que el prelat havia fet anteriorment a la biblioteca ("Item legamus dicte nostre ecclesie omnes libros quos signari fecimus da [sic] servicium bibliotece dicte sedis"³⁴), però no n'especifica el volum. La riquesa dels Arxius Capitular i Diocesà no exclou, però, que l'ordenació i descripció en curs puguin fer aparèixer nova documentació que

---

³¹ Socorro PARADAS PENA, "El obispo de Barcelona en el tránsito del siglo XV al XVI: Pere García (1490-1505)", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 13/2 (1993), p. 128: "En 1502 donó a la librería catedral más de cien libros suyos, muchos de los cuales seguramente fueron comprados y/o publicados en Roma y otros en París, ciudad de sus estudios. Hay actualmente constancia de los títulos de seis de estos libros. Mas pudo ver 22 libros con la inscripción – actualmente algunos han desaparecido y otros, cortado el sello del obispo (un ave, seguramente una garza, escudo que también aparecía en un decreto de indulgencias y en la parte del Palacio episcopal resturado por él) y la inscripción han perdido toda posibilidad de ser identificados". En Titivillus va deixar anar la seva mà faceciosa durant la impressió de l'article, perquè la reproducció de l'escut del bisbe apareix cap per avall.

³² Massimo MIGLIO, "Xativa, Roma, Barcellona: Pietro Garcia", *Roma nel Rinascimento*, (1999), p. 258-260.

³³ No hem sabut trobar-ne esment d'un inventari d'aquesta donació en les edicions de documents de Josep MAS, Josep Maria MADURELL i Jordi RUBIÓ o Josep HERNANDO, que han exhumat nombrosíssima documentació d'arxiu relacionada amb els llibres barcelonins del segle XV i principis del segle XVI. No apareix esmentat tampoc en l'estudi sobre el llibre a Barcelona des de l'aparició de la impremta i fins al 1600 de Manuel PEÑA DÍAZ (*El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid: Fundación Germán Sánchez-Ruipérez, 1997), basat en la seva tesi doctoral feta a partir de la documentació de l'arxiu notarial (*Libro y lectura en Barcelona, 1473-1600*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995, no consultada).

³⁴ Testament de Pere Garcia, 5 de febrer de 1505 (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Marc Busquet (menor), lligall 6, lib. 1º, testaments, anys 1486-1506); editat per Josep Maria MADURELL MARIMÓN, "Testamentos e inventarios episcopales (conclusión)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 34/2 (1961), p. 305-340 (p. 306-311, "Testamento de Pedro García, obispo de Barcelona y acta de su publicación").

contribueixi a determinar l'abast del donatiu,³⁵ però de moment sembla que només l'examen dels volums que es conserven físicament i dels catàlegs sobre ells elaborats poden ajudar a fer-hi una mica de llum.

El catàleg de Caresmar dels còdexs manuscrits de la catedral, malauradament inèdit, esmenta en algunes ocasions la procedència dels volums que descriu: al còdex 35 (*Commentaria in 1um librum sententiarum* de Pierre La Palud), al 36 (*Commentaria in librum 3um et 4m magistri sententiarum* de Durand de Saint-Pourçain), al 44 (*Commentaria in 2um librum magistri sententiarum* de Gregori de Rimini), al 45 (un anònim *Commentaria in librum 1um magistri Sententiarum*) i al 46 (una còpia dels *Libri IV sententiarum* de Pere Llobard).³⁶

D'aquest catàleg hi ha dues versions: una recollida per l'erudit escolapi Joaquín Traggia, que es conserva en la seva col·lecció,³⁷ i una versió simplificada amb el títol "*Vetusti codices manuscripti qui in segregatis Sanctae Ecclesiae Barcinonensis*" que es conserva al monestir de Bellpuig de les Avellanes, en un volum que inclou diferents manuscrits de Caresmar;³⁸ ordenada per ordre alfabètic d'autor, inclou a la fi un llistat breu dels impresos més destacats que es conservaven a la catedral. Segons l'edició que en feu abans de la Guerra Civil Francesc Martorell,³⁹ aquest catàleg esmenta que són "ex dono Petri Garcia episcopi Barchinonensis" tres volums que el catàleg ja atribuïa al donatiu de

---

³⁵ Per prudència, tot i que no era gaire probable que hi fos consignat, s'ha examinat el manual de Joan Vilana, notari de la catedral a principis del segle XVI, sense resultat.

³⁶ Es transcriuen en annex les notícies de Caresmar dels còdexs identificats com a procedents del llegat de Garcia.

³⁷ Madrid, Real Academia de la Historia, Ms. 9/5220 (Colección de Joaquín Traggia, volum 2; 9-24-5-B-136); no consultat; no saben si es tracta d'un autògraf de Caresmar (com sembla deduir-se'n de la brevíssima descripció) o d'una copia coetània.

³⁸ Va ser compilat després de la Guerra Civil per Eduardo Corredera, arxiver del Monestir; a priori, la nota inicial deixa entreveure que podria ser una còpia de Josep Antoni Manegat. Vegeu Paul FREEDMAN i Flocel SABATÉ, "Jaume Caresmar i les fonts històriques de Catalunya", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 51 (2007-2008), p. 13-38 (sobre la compilació de Corredera, vegeu p. 31-32).

³⁹ Francesc MARTORELL I TRABAL, "Manuscrits dels PP. Caresmar, Pasqual i Martí", *Estudis Universitaris Catalans*, 12 (1927) (edició del catàleg a l'epígraf "XV, sign. A. 18", p. 225-237).

Garcia (els còdexs 36, 45 i 46),⁴⁰ i un volum que no sembla haver estat esmentat anteriorment, uns *Commentaria in quatuor libros Sententiarum* sense nom d'autor (probablement el còdex 56).

Finalment, Àngel Fàbrega, director de l'Arxiu Capitular entre 1965 i 1996, en el catàleg dels còdexs de la catedral redactat a finals dels anys 1990, esmenta la presència de diferents marques de possessió del bisbe (el seu escut, una esment manuscrita o tots dos) en alguns volums encara no identificats, els còdexs 9 (Homilies de Sant Gregori), 19 (*De incarnatione verbi* de Duns Scotus), 38 (*Opus Adae*, de Petrus Garini) i 43 (*De culpa et gratia*, de Joannes de Tambaco) i en d'altres ja esmentats anteriorment (els còdexs 35, 36, 44, 45, 46 i 56).

Atenint-nos, per tant, als esments del darrer catàleg, els volums manuscrits identificats que provindrien del donatiu episcopal serien deu (còdexs 9, 19, 35, 36, 38, 43 a 46 i 56), el nombre que ja indicava Josep Mas a inicis del segle XX. No hi hauria hagut, per tant, cap pèrdua des d'aleshores; no es pot descartar que pogués haver-hi algun esment menut que hagués passat per alt, però la xifra total, en qualsevol cas, no sembla que pugui variar gaire.

- Impresos

Malauradament, el catàleg d'impresos antics establert pel mateix Caresmar no indica en cap cas quina és la procedència dels volums,⁴¹ i les referències en catàlegs col·lectius d'incunables no acostumen a indicar aquest tipus d'informacions. Per tant, l'única manera d'intentar identificar els possibles volums llegats pel bisbe era el seu l'examen directe, que en un primer moment i vist el nombre de volums, difícilment podia ser completa. Tenint en compte els títols observats en la col·lecció manuscrita, es va optar per revisar essencialment els volums de temàtica escolàstica del catàleg establert per Caresmar i els volums impresos a Itàlia i a França durant el període en què Garcia hi va viure, amb alguna excepció. S'ha dut a terme, per tant, una revisió intensiva, però no exhaustiva.

---

⁴⁰ Els *Commentaria in tertium et quartum libros Sententiarum de Durandus de Sancto Porciano* (còdex 36), els *Libri IV Sententiarum* de Pere Llombard, identificat com a "Magister Sententiarum" (còdex 46), i els *Commentaria in I librum Sententiarum* de Thomas d'Aquino (còdex 45).

⁴¹ "Catalogus incunabilium aliorumque librorum a P. Caresmar confectus", *Scrinium*, 8-10 (1953), p. 38-63; edició probable de l'arxiver capitular, Josep Oliveras i Caminal.

El resultat de l'examen d'aquesta tria ha depassat totes les expectatives previstes, ja que als dos volums ja identificats per Miglio se n'hi han afegit altres vint-i-dos de segurs i un de probable. Un examen detallat de la resta dels llibres no examinats podria eixamplar els resultats, encara que potser no en una xifra molt elevada. Ara bé, la identificació ha estat dificultada per un cert nombre de qüestions lligades tant a les característiques dels volums que formaven part de la biblioteca de Garcia com a la història de la col·lecció.

La majoria dels llibres que formaven part de la biblioteca de Garcia eren obres d'una certa envergadura, que per la seva llargada i complexitat varen ser publicades en més d'un volum. Dels vint-i-quatre llibres identificats fins ara, divuit corresponen a títols d'aquestes característiques: les obres de sant Jeroni en dos volums (I-90 i I-141), la *Pantheologia* o enciclopèdia teològica de Rainer de Pisa, també en dos volums (I-97 i I-109), el *Chronicon* de sant Antoni de Florència (I-89, I-116 i I-135), i les obres d'Aristòtil comentades per Averrois en tres (I-119, I-146 i I-151), i finalment la *Summa* del franciscà anglès Alexandre d'Hales (I-87, I-134, I-148 i I-155) i les *Defensiones* del dominicà francès Jean Capréolus (I-65, I-66, I-96 i I-114), ambdues sobre els quatre llibres de les sentències i en quatre volums. Quan un cop ingressats a la biblioteca va ser l'hora d'afegir-hi les marques de possessió (*ex dono* o escut), en més d'un cas aquests no varen ser inclosos en tots els volums. Amb el pas del temps i probablement amb els trasllats es va perdre la unitat d'ordre inicial; els volums varen ser separats en diferents prestatges, i el fet que els incunables no duguin portada (i que de vegades els fulls inicials estiguin malmesos) va dificultar-ne la correcta identificació, i més encara la seva pertinença a un conjunt unitari de dos o més volums. Aquesta és sens dubte la situació en què els va trobar Caresmar, que gairebé amb certesa va anar descrivint i numerant els llibres en l'ordre en què els trobava en el prestatge, separant així en l'inventari volums que inicialment anaven junts, alguns dels quals no duïen la marca que els identificaven com a part del llegat.

A aquesta confusió producte dels trasllats se n'afegiren dues lligades a problemes deguts a l'estat de conservació dels volums, que presenten alteracions físiques en alguns casos involuntàries, però, en d'altres, resultat del pur i simple vandalisme. Així com l'estat de conservació dels manuscrits, si deixem de banda l'estat sovint fatigat de les enquadernacions i alguns forats de corcs (el pergami és un material realment resistent!), és notablement bo, no es pot dir el mateix d'un cert nombre dels incunables —impresos tots ells sobre paper—, que han vist els primers i darrers fulls afectats per la humitat. En alguns casos (afortunadament rars) les cobertes, malmeses per l'acció de l'aigua o dels corcs, s'han perdut, accelerant així els problemes de conservació. Això ha afectat de vegades les marques de possessió, que es veuen malmeses o fins i tot poden haver desaparegut per la pèrdua del full que les transmetia.

Més greu encara, però, són les mutilacions voluntàries: en algun moment indeterminat un excèntric malaventurat es va dedicar a retallar en alguns volums l'escut del bisbe, deixant en el full una marca circular que indica, ni que sigui per absència, que l'escut hi havia estat. L'acte no sembla haver estat inspirat per una voluntat de cancel·lar la pertinença, perquè els esments d'*ex dono* dels mateixos volums no han estat retallades. Finalment, en algun cas, com en el volum I-88 (un recull factici de dos comentaris sobre el *De Anima* d'Aristòtil, un de Gaietà de Thienis i l'altre de Jean de Jandun), un eixelebrat retallador ha mutilat diverses pàgines de l'inici de cadascuna de les obres, dificultant-ne així la identificació.

Un fet, però, ha ajudat a fer més fàcil la recomposició del trencaclosques. Durant la Guerra Civil, la Biblioteca Capitular va ser objecte d'una campanya de salvament per facilitar-ne la protecció en aquells temps en què tot bé eclesiàstic era objecte de possible anihilament. El trasllat dels documents a l'edifici de l'Hospital, malgrat el traumatisme que suposà un trasllat en aquestes circumstàncies, va tenir en aquest cas algun efecte positiu. Pere Bohigas i el seu equip, gràcies a la consulta dels repertoris d'incunables ja existents, varen reconstruir els grups de volums que formaven part d'una mateixa edició i els varen unificar sota un mateix registre i una mateixa signatura (Inc., seguida d'un *numerus currens* idèntic per a tots els volums de la mateixa edició). Com que molts d'ells tenien ja les enquadernacions en mal estat (moltes cobertes estaven ja soltes), es varen fer capses obertes de protecció en les quals es va inscriure un nom i títol (simples i unificats) i aquesta "nova" signatura. Els llibres varen ser retornats a l'Arxiu Capitular el 1940 amb les capses que havien estat fetes a mida per preservar-los;⁴² recuperaren aleshores la signatura de Caresmar, quedant així novament disgregades les sèries. Ara bé, quan es demanen diversos volums, la similitud de la retolació de les capses i les signatures i registres atorgats durant la Guerra han facilitat la identificació d'algun dels llibres pertanyents a sèries de volums donats per Garcia, però que no tenien inscrita cap marca de possessió.

Les marques i enquadernacions dels llibres del bisbe

En el seu testament, Pere Garcia havia demanat que els llibres que donava fossin marcats amb un signe o distingits d'alguna manera pel personal al servei de

---

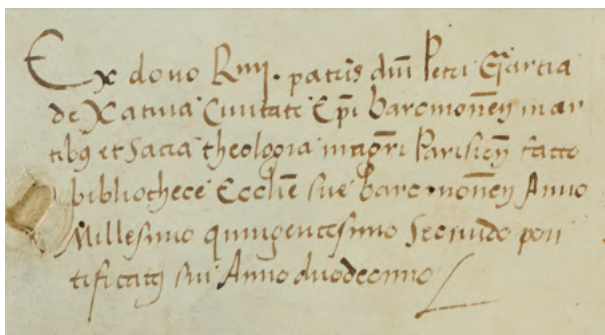
⁴² Alguns dels llibres examinats (descartats perquè no pertanyien al donatiu episcopal) van ser restaurats i enquadernats. Una nota en el catàleg de manuscrit de la sala apunta que els volums malmesos es varen mullar arran de pluges patides durant la Guerra Civil; tot i que no és impossible, sembla poc probable, ja que si així fos tots els volums d'una mateixa sèrie, que aleshores estaven junts, haurien estat afectats de la mateixa manera —i no és el cas. Les capses de protecció tampoc estan tacades per la humitat.

la biblioteca de la Seu (“legamus dicte nostre ecclesie omnes libros quos signari fecimus da servicium bibliotece dicte sedis”). I, de fet, una gran part dels llibres estan doblement identificats a partir d’un esment escrit del donatiu i de l’escut del bisbe, encara que no tots: en alguns casos, el volum només duu una o altra de les marques de possessió. Una altra característica que en alguns casos sembla poder ajudar a distingir els llibres donats és la seva enquadernació. Aquestes marques són idèntiques tant en els volums manuscrits com en els impresos, ja que les distincions que actualment ens fan separar els llibres en una tipologia o altra no tenien cap sentit en aquell moment.

- *Ex dono* i altres notes escrites

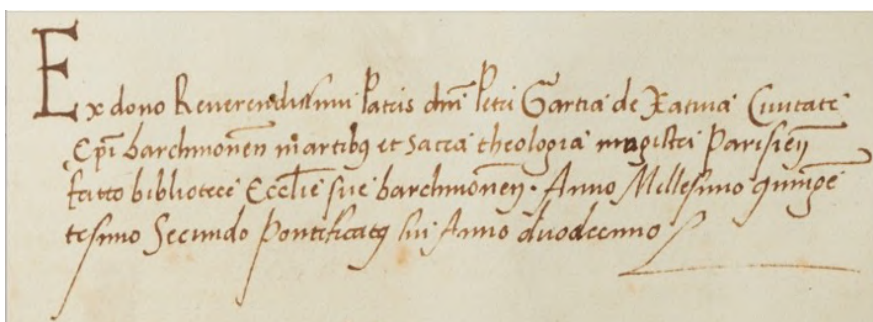
La immensa majoria dels volums acostuma a dur una nota de donatiu o *ex dono* relativament llarga (“Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, de Xativa civitate, Episcopi Barchinonensis, in artibus et sacra theologia magister Parisiensis, facto bibliothece Ecclesie sue barcinonense anno Millesimo quingentesimo secundo, Pontificatus sui Anno duodecimo”) que molt probablement fou indicada pel mateix bisbe, ja que esmenta un seguit d’informacions que per a ell eren importants: la seva ciutat natal, els seus estudis, el seu càrrec actual i l’any del donatiu. La nota està copiada, de manera sistemàtica, en el verso del full que precedeix l’inici de l’obra pròpiament dita, tant si aquest és un full de guarda en blanc com si es tracta del full que conté el sumari o els poemes laudatoris que precedien de vegades les obres, i s’adapta a l’espai de còpia: més ampla si el full és en blanc, i més estreta si s’ha d’adaptar a l’espai que deixa el text ja imprès per la taula, sovint en forma de columna.

Algunes obres en més d’un volum (com el *Chronicon* d’Antoni de Florència) l’*ex dono* només ha estat copiat en un dels volums, i en d’altres (com les *Defensiones* de Capréolus o la *Pantheologia* de Rainierus de Pisis), l’única marca de possessió és l’escut, però no és el més habitual. La importància del donatiu feu que en la tasca de marcar els llibres treballassin almenys dos copistes, un que utilitza una lletra més rodona, i un altre amb una lletra més itàlica, amb alguns hàbits ortogràfics lleugerament diferents; les abreviatures canvien també, potser per adaptar-se a l’espai de còpia. Contràriament als escuts, aquestes notes no han estat mai mutilades: si no hi són, és perquè en el seu moment no van ser copiades o perquè el full sencer s’ha perdut pel mal estat del volum.

Ex dono Rm. patris dñi Petri Garcia
de Xarria Civitate Epi Barconeney in ar
tibz et sacra theologia magistri Parisieny facte
bibliothecae Ecclesie sue Barconeney Anno
Millesimo quingentesimo secundo pon
tificatus sui Anno duodecimo

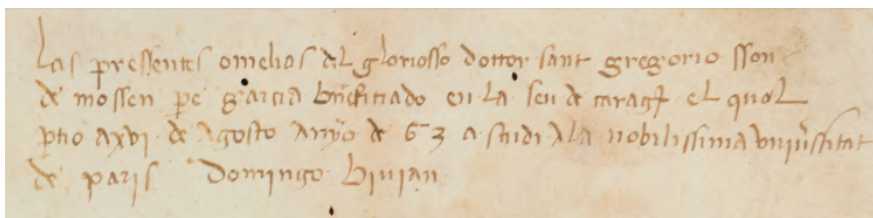
Fig. 3. ACB, Codex 35, *ex dono*

Ex dono Reverendissimi Patris dñi Petri Garcia de Xarria Civitate
Epi Barconeney in artibz et sacra theologia magistri Parisieny
facte bibliothecae Ecclesie sue Barconeney Anno Millesimo quinque
tesimo Secundo pontificatus sui Anno duodecimo

Fig. 4. ACB, I-152, *ex dono*

D'entre els llibres examinats, només dos volums duen notes de possessió distintes, que varen ser realitzades en moments diferents: la que es troba al contraplà posterior del còdex 9, que ens dona la data de partença de l'aleshores beneficiat de la Seu de Saragossa a París, transcrita anteriorment, i una nota de compra al full de guarda anterior del còdex 38 ("pro magistro Petro Garcias, 3 ll. auri regis"); cap d'aquests volums no copia l'*ex dono*.

Las presentes omelas del glorioso doctor sant gregorio son
de mossen pe garcia beneficiado en la seu de saragot el qual
pho xxvj. de agosto año de 63 a suida de la nobilissima universidad
de paris Domingo hyman

Fig. 5. ACB Còdex-9, exlibris

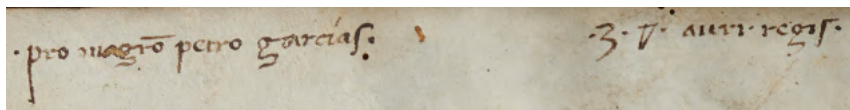

Fig. 6: ACB Còdex 38, nota de compra

- Escuts

Més de la meitat dels volums identificats duen -o duïen, abans de ser mutilats- l'escut del bisbe. En el cas dels manuscrits, aquesta presència sembla haver estat sistemàtica: dels deu manuscrits identificats, set duen l'escut, en dos casos ha estat retallat, i en un altre probablement es trobava en el primer full, actualment perdut. En el cas dels impresos, tot i que la presència sigui majoritària, en alguns casos sembla que no es va arribar a copiar: dels vint-i-quatre impresos identificats amb pràctica certesa, catorze duen l'escut i en cinc casos l'escut hi era, però ha estat llevat. De fet, el trobem sempre en les obres que tenen un sol volum; on de vegades no s'hi troba és en les que en tenen més d'un (en aquests casos, les marques no han estat inscrites sempre de manera sistemàtica). L'escut es pot trobar en dues posicions: o bé al marge inferior del primer full del text, o bé, com els *ex dono*, en el verso de la pàgina que el precedeix.

L'escut de Pere Garcia representa una garsa, amb el plomatge negre i blanc, de perfil sobre una roca; és, per tant, un escut parlant. El camper, de forma triangular curvilínia, està sobremuntat per una mitra episcopal, amb les infules desplegades a banda i banda; el conjunt està circumdat per una corona de llorer. Es presenta en dues variants:

A la primera, la garsa es troba sobre un camp d'atzur, i l'escut es troba sobre un fons de gules, emmarcat per una P i una G daurades i circumdat per una corona de llorer completa de fulles de sinople dins d'un cercle daurat. Es troba només en els quatre volums de la *Summa theologica* d'Alexandre d'Hales. Per l'estil, va ser probablement realitzada encara quan Garcia era a Roma.

A la segona, en canvi, la garsa campa sobre un camp d'or, i l'escut i la corona es troben sobre un fons d'atzur; la corona, que està interrompuda en quatre punts per unes bandes daurades, té les fulles bicolors en sinople i or. Es troba a la resta de volums, i va ser feta molt probablement a Barcelona, potser de manera coetània als *ex dono*.

Tot i la seva homogeneïtat, de la darrera versió podem trobar diverses petites variants. Alguna de les còpies va quedar només esbossada en tinta; i en alguna altra sembla que el color (sobretot el vermell del folre de la mitra) no va acabar de

ser aplicat. Un parell d'ocasions, les bandes de la corona de llorens estan ornades amb sis petits cercles a manera de besants. Com en el cas dels *ex dono*, és possible que per dur a terme el gran nombre de còpies requerides hi treballés més d'un il·luminador; de fet, els colors són lleugerament diferents i la mitra sembla prestar-se a un joc d'endevinar les diferències. Però, sobretot, amb el temps alguns dels pigments, particularment el verd i l'or, s'ha oxidat i a voltes s'ha després del suport; el resultat final pot ser força divers.

- Enquadernacions

Un dels aspectes destacats de la col·lecció catedralícia és que ha conservat, pràcticament en tots els volums, les enquadernacions originals. Malgrat que l'estat de conservació sigui a vegades precari, aquest fet, realment rar, mereixeria un estudi detallat i minucios per part dels especialistes.⁴³ Els llibres del llegat de Pere Garcia ofereixen una bona mostra dels diferents tipus d'enquadernacions que poden trobar-s'hi; totes elles són enquadernacions d'època renaixentista, executades entre finals del segle XV i principis del segle XVI sobre posts de fusta, i es podrien classificar, grosso modo, en tres tipus:

En plena pell de cuir, gofrat amb sanefes amb diferents motius, seguint normalment un motiu rectangular (còdex 9, 35, 36, 43 i 44, i els impresos I-82, I-90 i I-141). Es tracta de volums que probablement havien estat fets relligar i enquadernar pel bisbe abans del seu ingrés a la biblioteca. En algunes ocasions duen cantoneres metàl·liques i llombríngols o bollons treballats per reforçar-ne la protecció.

En plena badana tenyida de groc, ornada en alguns casos amb un dibuix de dobles filets que formen un rombe i una creu emmarcats per un rectangle (en dues obres, el còdex 45, i l'obra d'Alexander d'Hales, formada pels volums I-87, I-134, I-148 i I-155); el volum I-112 té lleugeríssimes restes del que sembla una coberta en badana del mateix color, però la pell ha estat pràcticament tota arrencada. Finalment, trobem també una enquadernació en mitja badana groga sobre posts de fusta al volum I-88.

---

⁴³ La bibliografia sobre enquadernacions tardomedievals és molt important (a tal d'exemple, vegeu A. CARPALLO, "Metodología y fuentes para el estudio de los encuadernadores y sus encuadernaciones", en: *El Patrimonio bibliográfico y documental: diferentes metodologías de investigación, idénticos objetivos*, eds. A. CARPALLO, M. OLIVERA ZALDUA, Madrid: Fragua, 2020, p. 191-212), però a Catalunya manquen estudis de conjunt. Agraïxo a Antonio Carpallo els seus suggeriments bibliogràfics.

En mitja pell sobre posts de fusta. Es podrien subdividir en dos tipus: aquelles en què la pell està gofrada (algunes enquadernacions duen els mateixos ferros que certes enquadernacions en plena pell, i per tant molt probablement varen ser fetes en el mateix taller que les anteriors), i d'altres que tenen poca o cap ornamentació. Aquestes darreres podrien haver estat encarregades per la Biblioteca Capitular per cobrir volums sense enquadernar. Això podria estar confirmat pel fet que en un dels manuscrits, el còdex 109, l'escut dibuixat al marge inferior ha estat cisellat pel marge inferior en el moment de l'enquadernació (Làmina 1-12). El fet que en algunes obres s'hagin utilitzat com a fulls de guarda documents de probable origen català —un *Doctrinale* d'Alexandre de Villa-dei amb glosses en català, que es troba en els tres volums del *Chronicon* d'Antoní de Florència (I-89, I-116 i I-135), o un llistat d'assistents a un esdeveniment eclesiàstic en els quatre de les *Defensiones* de Capréolus (I-65 i 66, I-96 i I-114)—, reforçaria aquesta hipòtesi, que caldria però acabar de contrastar.

Com és habitual a l'època, totes les enquadernacions duen (o duien) tanques o fermalls a fi de facilitar la bona conservació del cos del volum. La varietat d'aquestes tanques, com les de les cantoneres i llombrígols (bollons centrals) o les dels diferents motius dels ferros amb què es feren els gofrats podrien potser permetre d'identificar-les amb alguns tallers. Una de les cobertes (la del volum I-152) conserva encara el ferro argollat que se li va clavar per poder-hi enganxar una de les cadenes que havien de subjectar els volums a l'armari-llibreria; d'altres no l'han conservat, però mostren encara els forats dels claus que els mantingueren subjectes. Ara bé, aquests forats no són sistemàtics; per tant, caldria deduir que no tots els llibres foren encadenats.

Les cobertes duen també les traces de les tasques que els bibliotecaris de la seu dugueren a terme per ajudar a controlar i identificar els volums. Molts d'ells conserven encara l'etiqueta de paper amb el títol i autor de l'obra que se'ls va enganxar a la coberta posterior durant la primera meitat del segle XVI, per poder-lo identificar més ràpidament; de vegades l'etiqueta ja no hi és, però en queda la marca. Poc més endavant, potser arran d'un trasllat que comportà que els llibres no es desessin plans sinó drets, es va afegir una altra etiqueta en paper al llom, amb el títol simplificat. Més tardanament se'n va afegir una tercera, més allargada, i finalment se n'hi va enganxar una darrera, més petita, amb el número que identificava el volum en una de les llistes establertes per Caresmar entre 1770 i 1789, quan l'erudit ordenà l'arxiu. Tot un seguit de traces que permeten seguir la feina contínua que s'hi dugué a terme.

Els llibres del bisbe Garcia, una biblioteca de treball

Tot i que no es pot descartar que un examen exhaustiu de les col·leccions de l'arxiu permeti identificar alguns altres volums, els que fins ara s'han trobat permeten ja fer algunes consideracions sobre la composició en el temps i característiques formals i de contingut de la biblioteca del bisbe Garcia, per més que la manca de documentació escrita faci que la majoria d'aquestes observacions no puguin passar el rang de la hipòtesi.

Sembla que, de tots els volums lliurats, el primer que ingressà en la col·lecció del bisbe fou el de les homilies de sant Gregori (còdex 9), l'únic que duu una nota de possessió en llengua vulgar. Tenint en compte que indica la data precisa de la seva pertinença cap a París, no es pot descartar que fos ofert pels eclesiàstics de la Seu de Saragossa en el comiat del jove beneficiat. La disposició del text i l'estil de la lletra i de les caplletres semblen recordar el d'alguns volums que pertanyien a la biblioteca de Santes Creus; no vol dir això necessàriament que hagués estat produït en aquest monestir (la factura sembla francesa), però sí que era un tipus de volum que era habitual en el domini de la Corona d'Aragó. La resta de manuscrits identificats varen ser adquirits amb tota probabilitat durant la seva estada parisenc: amb l'excepció del còdex 43 (un tractat sobre la culpa i la gràcia de Johannes de Dambach) tots ells estan relacionats amb els quatre llibres de les sentències de Pere Llombard, la gran summa teològica base dels estudis universitaris de teologia. De fet, algunes d'aquestes obres es veuen citades en l'argumentació dels seus opuscles teològics, les *Assertationes* i les *Determinationes*. Tot i que són volums d'origen clarament francès, no es tracta, en cap cas, de llibres fets per encàrrec de Garcia, tant per la data d'execució (anterior a la seva estada a París), com perquè alguns d'ells conserven encara la traça d'antics posseïdors: dos petits escuts del còdex 34, un exlibris raspat del 46, o una nota de compra per part de Garcia al còdex 38.

És més difícil dir quan varen ser adquirits els impresos; les primeres edicions, és a dir la *Summa* de sant Tomàs de 1467 (I-82), les Epístoles de sant Jeroni (I-90 i I-141) de 1470 —ambdues obres amb una enquadernació en plena pell pràcticament idèntica—, o els comentaris al llibre *De anima* d'Aristòtil de 1473 i 1475 (I-88) podrien, per la data de publicació, haver estat adquirits a París. Això no obstant, la temàtica s'allunya de la que trobem als còdexs, i per tant sembla més fàcil que hagin pogut ser adquirits per Garcia a Roma; el fet que hagin estat publicats a Alemanya o a Itàlia podria abundar en aquesta tesi. En canvi, el volum de comentaris de Duns Scot sobre el quart llibre de les sentències (I-112), de la mateixa temàtica que els còdexs i publicat a París, seria relativament lògic que hagués estat comprat a la mateixa ciutat. Adquirit ja a Itàlia, però segurament no gaire després de la seva instal·lació, és la darrera de les obres dedicades a l'estudi

de les sentències, la *Summa* en quatre volums d'Alexandre d'Hales (I-87, I-134, I-148 i I-155), publicats a Nuremberg entre 1481 i 1482, poc abans de la seva nominació com a bisbe d'Ales. És difícil de saber si la compra és una picada d'ull a la similitud entre el nom de l'autor i el de la ciutat per la qual havia accedit a l'episcopat (Alexandre d'Hales és escrit, sovint, Alexandre d'Ales). En tot cas, és probablement la primera obra en la qual Garcia hi fa inscriure el seu escut, i molt probablement aquella que feu il·luminar amb més cura, amb caplletres i orles que ornaven la primera pàgina de cada volum —amb tan mala fortuna, que el volum va ser presa d'un amador de les belles caplletres: el retallador les va mutilar sense manies, sense deixar-ne cap. Per sort, a la majoria dels volums hi va deixar els graciosos escuts sobre fons vermell abans descrits. La resta d'impresos, publicats entre 1483 i 1492, varen ser comprats gairebé sens dubte a Roma. No sembla que, entre els volums donats, n'hi hagués cap d'adquirit a Barcelona; la feina que va dur a terme a la ciutat comtal va ser més d'acció que de reflexió teològica.

No podem afirmar, a hores d'ara, quants llibres conformaven realment la biblioteca del bisbe; el que sí que sabem és que es tractava d'un conjunt homogeni, de gruixuts llibres en foli, de temàtica austera i mai lúdica, i amb una decoració sòbria. Amb l'excepció de la *summa* d'Alexandre d'Hales, la resta dels impresos o bé duïen unes caplletres afilegrades que ja hi eren quan el volum va ser adquirit, o bé no duïen cap decoració; en cap cas les obres estan il·lustrades amb gravats. Es tracta d'una biblioteca essencialment teològica, amb alguns títols de filosofia aristotèlica, d'exegesi bíblica i d'història eclesiàstica, així com un volum de Torquemada contra els que gosaven impugnar la potestat pontifical, potser en relació amb les combatudes tesis de Pico della Mirandola. Contràriament al que es podria pensar, no és la col·lecció d'un bibliòfil, sinó la biblioteca de treball d'un teòleg, els llibres d'un alt eclesiàstic que havia estat bibliotecari i que tenia interès en la seva correcta conservació, i d'un bisbe auster que va voler dur a terme en el seu episcopat un seguit de reformes d'acord amb l'esperit de l'època que no li varen deixar gaire temps per dedicar al que va ser, probablement, la seva passió intel·lectual.⁴⁴

Anna Gudayol

Barcelona, febrer de 2023

---

⁴⁴ Agraïxo coralmment a Jean-François Lormant, Manuel Jorba, Isabel Gálvez i Iris Torregrossa el temps dedicat a la pacient relectura del text.

Làmina I: Escuts

1. ACB Codex 148

2. ACB Codex 152

3. ACB Codex 19

4. ACB Codex 38

5. ACB Codex 44

6. ACB Codex 35

7. ACB I-82

8. ACB I-89

9. ACB I-97

10. ACB Codex 43

11. ACB Codex 9

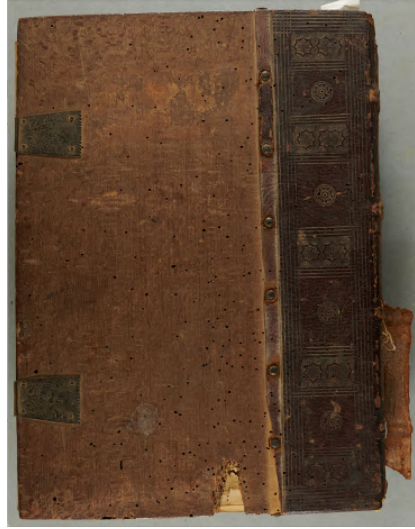

12. ACB Codex 109

Làmina II: Enquadernacions

1. ACB Codex 44

2. ACB Codex 56

3. ACB I-87

4. ACB I-152

Làmina III: Elements d'enquadernació

1. ACB Codex 36

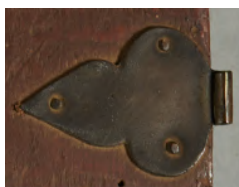
2. ACB Codex 44

3. ACB Codex 43

4. ACB I-109

5. ACB I-152

6. ACB I-90

7. ACB I-152

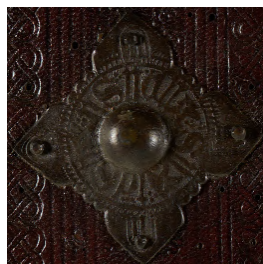
8. ACB-Codex 35

9. ACB-I-109

10. ACB I-90

11. ACB I-141

12. ACB Codex 44

13. ACB I-90

14. ACB I-141

15. ACB Codex 44

**ANNEX I. VOLUMS DE L'ARXIU CAPITULAR DE BARCELONA
QUE HAVIEN PERTANGUT AL BISBE PERE GARCIA (1490-1505)⁴⁵**

Advertència: Les notes d'*ex dono*, amb mínimes variacions degudes a l'espai en què s'inscriuen i al copista, transmeten sempre el text "Ex dono reverendissimi patris domini Petri Garcia de Xativa civitate, episcopi Barchinonensis, in artibus et sacra theologia magistri parisiensis, facto bibliotece ecclesie Barchinonensis anno Millesimo quingentesimo secundo, pontificatus sui anno duodecimo".

Referències:

- DOUCET: Victorin DOUCET, OFM, *Commentaires sur les sentences : Supplément au répertoire de M. Frédéric Stegmüller*. Ad Claras Aquas, Florentiae : Typ. Collegii S. Bonaventurae, 1954.
- BMC: *Catalogue of books printed in the XV century now in the British Museum*. London: British Museum, 1908-1971.
- C: Walter Arthur COPINGER. *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum; Part II. A list of volumes not referred to by Hain*. London: H. Sotheran, 1898-1902.
- CIH: Géza SAJÓ, Erzsebet SOLTËSZ, *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Budapestini: in aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, 1970.
- Goff: Frederick R. GOFF, *Incunabula in American Libraries. A third census of fifteenth-century books recorded in North-American collections*. New York: Bibliographical Society of America, 1964
- GW: *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Vol. 1-7, Leipzig: K.W. Hiersemann, 1925-1938; vol. 8, herausgegeben von der Deutschen Staatsbibliothek zu Berlin. Stuttgart, Berlin, New York: Deutsche Staatsbibliothek, 1972-1978.
- H: Ludwig HAIN, *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur*. Stuttgartiae: J.G. Cottae; Lutetiae Parisiorum: Jules Renouard, 1826-1838.
- HC: Walter Arthur COPINGER, *Supplement to Hain's Repertorium bibliographicum. Part I. Corrections and additions to the collations of works described or mentioned by Hain*. London, 1895.

---

⁴⁵ Agraeixo a Eduard Botanch la lectura atenta de les descripcions dels incunables.

- HCR / HR : Dietrich REICHLING, *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum; II. Emendationes*. Monachii: IAC Rosenthal, 1905-1911. 7 vol. *Supplementum. Index generalis*. Monasterii Guestphalorum: sumptibus Theissingianis, 1914.
- IBE: *Catálogo general de incunables en bibliotecas españolas*, coord.inador por Francisco GARCÍA CRAVIOTTO. Madrid: Ministerio de Cultura, 1988.
- IBP: *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur*, moderante A. KAWECKA-GRYCZOWA composuerunt M. BOHONOS et E. SZANDOROWSKA. Wratislaviae, Varsaviae, Cracoviae, 1970.
- IDL: *Incunabula in Dutch libraries. A census of fifteenth-century printed books in Dutch public collections*, editor-in-chief Gerard van Thienen. Nieuwkoop: De Graaf, 1983.
- IGI: *Indice générale degli incunaboli delle Biblioteche d'Italia*, a cura del Centro Nazionale d'Informazioni Bibliografiche, compilato da T.M. GUARNASCHELLI, E. VALENZIANI, E. CERULLI, P. VENEZIANI, colla collaborazione di A. TINTO e G. SCIASCIA. Roma: Istituto Poligrafico, 1943-1981.
- ISTC: *Incunabula Short Title Catalogue*, British Library and Consortium of European Research Libraries
- KAEPPELI: Thomas KAEPPELI, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*. Romae: Ad S. Sabinae, 1970-1993.
- Pell.: Marie PELLECHET, *Catalogue general des incunables des Bibliothèques Publiques de France*. Paris: Alphonse Picard, 1897-1907.
- Pol.: Louis POLAIN, *Catalogue des livres imprimés au quinzième siècle des Bibliothèques de Belgique*. Bruxelles: Société des bibliophiles et iconophiles de Belgique, 1932.
- STEGMÜLLER: Friedrich STEGMÜLLER, *Repertorium Commentariorum in Sententias Petri Lombardi*. Herbipoli: Ferdinandus Schöningh, 1947.

1. Caresmar, Còdex 9

GREGORII PAPAE, *In Ezechielem propheta. Homiliae XL in Evangelia*. Corona d'Aragó (Catalunya?), primera meitat del segle XIV.⁴⁶

---

⁴⁶ El volum recorda alguns dels manuscrits teològics de Santes Creus; vegeu Tarragona, Biblioteca Pública, ms. 74 (https://bvpb.mcu.es/es/catalogo_imagenes/grupo.do?path=11140198&interno=S&posicion=1).

Marques de possessió:

– *Nota de possessió:* Al contraplà posterior: “Las presentes omelias del glorioso doctor sant Gregorio sson de mossen Pere Garcia beneficiado en la Seu de Çaragoça el qual partió a XVI de agosto anno de 63 a studi a la nobilíssima universitat de Paris. Domingo Vivian”.

– *Escut:* Al marge inferior del f. 1; dibuixat a ploma, i en gran part retallat (resta un fragment de la corona de llorer de la part esquerra).

Enquadernació: Plena pell granat sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular; restes de tanques metàl·liques. Conservat en una capsula (BC).

Signatura BC: ms. 1597.

2. Caresmar, Còdex 19

IOANNES DUNS SCOTO, OFM, *De incarnatione verbi*. Sud de França, 2a meitat del segle XIV.

Marques de possessió:

– *Ex dono:* Al f. 4v, davant el primer full de text.

– *Escut:* Al marge inferior del f. 5 (primer full de text, acolorit.)

Enquadernació: Badana de color groguenc.

Signatura BC: ms. 1607.

3. Caresmar, Còdex 35

PETRUS DE PALUDE, OP, *Commentaria in 1um librum sententiarum*. França, primera meitat del segle XIV.

Referències: KAEPPELI, núm. 3286; STEGMÜLLER, núm. 677.

Marques de possessió:

– *Ex dono:* Al verso del full de guarda anterior al f. 1, en l'espai en blanc que es troba a la fi d'un text copiat a la guarda.

Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis

– *Escut*: Centrat al marge inferior del f. 1; acolorit.

Enquadrernació: Plena pell granat sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular; restes de tanques metàl·liques. A la coberta posterior marca d'una etiqueta, arrencada. Conservat en una capsà (BC)

Signatura BC: ms. 1622.

Nota: El manuscrit inclou tres colofons, dos al final del comentari de les sentències (“Explicit compilació super primum sententiarum fratris Petri de Palude, scripta per fratrem Petrum Falacha, completa in vigilia beate Katherine, Laus sit Trinitati et triclinio Trinitatis virgini Marie et sponse Christi Katerine et beato Dominico, cuius oridinis sunt compiler et escriptor. Amen”, seguit per “Herveus Iestini Brito complevit istud opus Parisius die sabbati in vigilia beati Andree apostolo fratri Geraldo de Ponte predicti ordinis anno M^o CCC^o quinto decimo, quos deus ducat ad gaudia paradisi. Amen”) i un al f. 204, al final de la taula (“Herveus Iestini Brito complevit istu de opus die sabbati vigilia beati Andree apostoli, fratri Geraldo de Ponte priore dicti ordinis anno Mo CCCmo quintodecimo, quos Deus ducat ad gaudia paradisi. Amen”). Ara bé, tot el llibre és de la mateixa mà; per tant no es tracta del colofó original, sinó del colofó del volum del qual el manuscrit actual va ser copiat.⁴⁷

4. Caresmar, Còdex 36

DURANDUS A SANCTO PORCIANO, OP, *Commentaria in 3um et 4um librum sententiarum*. França, Mitjan segle XIV.⁴⁸

Referències: KAEPPELI, núm. 927; STEGMÜLLER, núm. 195.

Marques de possessió:

– *Ex dono*: Al verso del full de guarda anterior al f. 1.

---

⁴⁷ Agustín de GUIMARAES, “Hervé Noël (+1323): Étude biographique”, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 8 (1938), p. 5-81; Bernhard GEYER, “Die Pariser Dominikanerlehrer um 1315 nach der Hs Barcelona, Catedr. 35”, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 12 (1943), p. 304-306; Josef KOCH, “Ein neuerer Zeuge für die Gegen Durandus de S. Porciano gerichtete Thomistische Irrtumsliste”, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 13 (1943), p. 101-107 (reeditad a *Kleine Schriften*, Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1973, vol. II, p. 119-126).

⁴⁸ Josef KOCH, “Ein neuerer Zeuge für die Gegen Durandus de S. Porciano gerichtete Thomistische Irrtumsliste”, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, 13 (1943), p. 101-107.

- *Escut*: Al marge inferior del f. 1, centrat; acolorit, els fulls de llorer pintats en verd oxidats.

Enquadrernació: Plena pell granat sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular; restes de tanques metàl·liques. A la coberta posterior, marca d'una etiqueta, arrencada.

Signatura BC: ms. 1623.

5. Caresmar, Còdex 38

ADAM WODEHAM, OFM, *Lectura et abbreviatio Henrici de Oyta*. Al f. 167-183, PETRUS GARINI, OSA, *Tabula super opus Adae*. França (París?), primera meitat del segle XV.

Referències: DOUCET, núm. 39-40.

Marques de possessió:

- *Nota de venda*: “Pro magistro Petro Garcías, 3 ll. auri regis”
- *Escut*: Al verso del full de guarda anterior al f. 1, centrat al mig; acolorit, els fulls de llorer pintats en verd oxidats.

Enquadrernació: Mitja pell sobre fusta, cuir marró estampat amb ferros freds, restes de 2 tanques metàl·liques; tanques similars als dels còdex 35, 36 i 56, i alguns dels ferros de l'enquadrernació similars als del còdex 36 i 56.

Signatura BC: ms. 1624.

Nota: Es tracta d'una versió abreviada del comentari d'Adam Wodeham (1298-1358, secretari de Guillem d'Ockham) al llibre de les Sentències de Pere Llombard, acompanyat d'una taula escrita per l'agustí Petrus Garinus (Pedro Garín?) per suggeriment del també agustí Aparicio de Burgos;⁴⁹ al f. 183: “Tabula super opus Adae composita per rev. magistrum Petrum Garini ordinis heremitarum Sancti Augustini”.

---

⁴⁹ William J. COURTENAY, “The Spanish contribution”, en: *Adam Wodenham: an Introduction to his Life and Writings* (Leiden: E.J. Brill, 1978), p. 152-156; vegeu Victorin DOUCET, *Commentaires sur les sentences: supplement au Répertoire de M. Frédéric Stegmüller* (Claras Aquas: s.n., 1954), p. 8.

Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis

6. Caresmar, Còdex 43

JOHANNES DE TAMBACO, OP, *Tractatus de culpa et gratia*. França (París?) Finals del segle XIV- principis del segle XV.

Referències: KAEPPELI, núm. 2258.

Marques de possessió:

– *Ex dono: Absent.*

– *Escut:* Al marge inferior del f. 1, dibuixat en tinta; sembla que el dibuix de la garsa hagi volgut ésser raspat posteriorment.

Enquadernació: Plena pell sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular; restes de 2 tanques metàl·liques i cadena. A la coberta posterior, marca d'una etiqueta, arrencada. Capsa de protecció (BC)

Signatura BC: ms. 1629

Nota: A l'inici del volum caplletra il·luminada, amb una antena en forma de fistó que dibuixa mitges flors de lis alternades en blau i daurat.

7. Caresmar, Còdex 44

GREGORIUS DE ARIMINO, OSA, *Commentaria in 2um librum sententiarum*. 1a meitat del segle XV.

Referències: STEGMÜLLER, núm. 263 (no l'esmenta).

Marques de possessió:

– *Ex dono:* Al verso del f. de guarda anterior al f. 1, al damunt de l'escut.

– *Escut:* Al verso del full de guarda anterior al f. 1, centrat al mig; acolorit, els fulls de llorer pintats en verd parcialment oxidats.

Enquadernació: Plena pell granat sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular; cantoneres, llombrígols, tanques metàl·liques. A la coberta posterior, marca d'una etiqueta, arrencada.

Signatura BC: ms. 1630

Nota: L'agustí Gregori de Rimini (ca. 1300-1358), conegut amb el sobrenom de *doctor acutus*, fou mestre de teologia a París, on redactà les seves lliçons sobre Pere Llombard.

8. Caresmar, Còdex 45

THOMAS DE AQUINO, OP, *Commentaria in 1um librum sententiarum*. 1° meitat segle XIV.

Referències: *La production du livre universitaire au moyen-âge: Exemplar et pecia* (Paris: CNRS, 1988), p. 324.

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al verso del full de guarda anterior al f. 1.
- *Escut:* Al marge inferior del f. 1, centrat; acolorit, els fulls de llorer pintats en verd oxidats.

Enquadernació: Badana groguenca. A la coberta posterior, marca d'una etiqueta, arrencada.

Signatura BC: ms. 1631.

9. Caresmar, Còdex 46

PETRUS LOMBARDUS, *Libri quatuor sententiarum*. 2a meitat del segle XIII.

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al verso del f. de guarda anterior al f. 1. A la banda superior i inferior de l'*ex dono*, text raspat, que contenia probablement un esment de possessor anterior.
- *Escut:* Al marge inferior del f. 1, retallat.

Enquadernació: Mitja pell sobre fusta, cuir granat estampat amb ferros freds; restes de tanques metàl·liques.

Signatura BC: ms. 1632.

10. Caresmar, Còdex 56

Commentaria in quatuor libros sententiarum. 1a meitat segle XV.

Referències: KAEPPELI, núm. 950; DOUCET, núm. 950a.

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al verso del f. de guarda anterior al f. 1 (absent). Lletra itàlica.
- *Escut:* Probablement era al marge inferior del f. 1 (absent per mutilació).

Enquadernació: Mitja pell sobre fusta, cuir granat estampat amb ferros freds; restes de tanques metàl·liques.

Signatura BC: ms. 1641

11. Caresmar, Imprès 82

THOMAS AQUINAS, OP, *Summa theologia: secundae partis, pars secunda.* Moguntiae: Petrus Schoeffer, 6 març 1467.

Referències: IBE 5633 / H 1459 / Pell. 1049 / GW M46483 / BMC I,24 / IGI 9588 / Goff T-209 / IBP 5310 / IDL 4402 / ISTC it00209000 <<https://data.cerl.org/istc/it00209000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al verso del full anterior al f. 1
- *Escut:* Al marge inferior del full 1, centrat.

Enquadernació: Plena pell granat sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular, llombrígol a la coberta posterior.

Estat de conservació: Marques d'humitat als marges. Enquadernació molt malmesa, restaurada.

12-13. Caresmar, Imprès 90 (tom I), 141 (tom II)

HIERONYMUS, *Epistolae et tractatus.* (PSEUDO-HIERONYMUS: *Epistolae. Ordo seu regula vivendi sanctimonialium.* ORIGENES: *Homiliae in Cantica canticorum.*

Commentarius in Cantica canticorum. Commentarius in Epistolam S. Pauli ad Romanos. PSEUDO-EUSEBIUS CREMONENSIS: *Epistola de morte B. Hieronymi.* PSEUDO-AUGUSTINUS: *De laudibus B. Hieronymi.* PSEUDO-CYRILLUS HIEROSOLIMITANIS: *De miraculis B. Hieronymi*). Romae: Petrus et Franciscus de Maximis, Conradus Sweynheym et Arnoldus Pannartz [n.d. 30 agost], 1470.

Referències: IBE 3159 / HC 8552 / GW 12423/ Pol. 4433 / BMC IV, 10 / IGI 4736 / Goff H-164 / ISTC ih00164000 <<https://data.cerl.org/istc/ih00164000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al verso del full de guarda (anterior al f. 1).
- *Escut:* Al marge inferior del f. 1, retallat.

Enquadernació: Plena pell granat sobre fusta, estampada en fred amb filets i sanefes en forma rectangular; cantoneres, llombríngols, tanques metàl·liques (4 al tom I, i 2 al tom II).

Estat de conservació: Al tom II, angle inferior extern amb marques d'humitat.

14. Caresmar, Impres 88

Recull factici de comentaris sobre *De anima* d'Aristòtil.

I-88/1

GAJETANUS DE THIENIS, *Expositio super libros De anima Aristotelis, una cum textu.* Patavii: Petrus Maufer; *impens.* Thomae ex Capitaneis et Jacobi de Bordigacis, 4 setembre 1475.

Referències: IBE 2543 / HCR 15502 / Pell. 4940 / GW M45951 / IGI 2338 / ISTC ig00024500 <<https://data.cerl.org/istc/ig00024500>>

I-88/2

JOHANNES DE JANDUNO, *Quaestiones super libros De anima Aristotelis.* Venetiis: Franciscus Renner, de Heilbronn, et Nicolaus de Franckfordia, 1473.

Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis

Referències: IBE 3240 / HR 7458 / GW M14081 / BMC V,191 / IG1 5270 / Goff J-351 / IBP 3159 / ISTC ij00351000 <<https://data.cerl.org/istc/ij00351000>>

I-88/3

BALDUS DE UBALDIS, *Lectura super usibus feudorum*, (f. 38-39, Fragment del Llibre 1, títol 6).

Parma: Stephanus Corallus, 1475 [anterior a 12 novembre 1474].

Referències: IBE 5918 / H 2318 / Pell. 1741 / GW M48719 / IGI 9994 / Goff U-39 / ISTC iu00038000 <<https://data.cerl.org/istc/iu00038000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al final de la *tabula* (verso del full anterior al f. 1).
- *Escut:* Absent; podria haver estat en un dels fulls mutilats

Enquadernació: Mitja pell (badana groga) sobre fusta. Restes de 4 tanques metàl·liques. Títol ms. "Gaietanus".

Estat de conservació: A la primera obra, fulls 1-8 mutilats. A la segona obra, fulls 7-13 mutilats. De la darrera obra només es conserven dos fulls. Enquadernació malmesa, falta la coberta anterior.

Signatura BC: Inc. 63 (R. 148.365).

15. Caresmar, Imprès 112

JOHANNES DUNS SCOTUS, OFM, *Quaestiones in quartum librum Sententiarum*. GUILLERMUS DE VORILON, *Vademecum vel collectarium opinionum super easdem quaestiones*. Parisii: Udalricus [Gering], Martinus [Crantz] et Michael [Friburger, ca. 1474-1475].

Referències: IBE 2205 / HR 6428 / C 2126 / Pell. 4461 / GW 9083 / Goff D-376 / ISTC id00376000 <<https://data.cerl.org/istc/id00376000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al verso del full de guarda anterior al f. 1.
- *Escut:* Al marge inferior del f. 1, retallat.

Enquadernació: Badana groga (restes).

Estat de conservació: Enquadernació molt malmesa, cobertes separades amb restes de pell..

Signatura BC: Inc. 68 (R. 148.375)

16. Caresmar, Imprès 85

THOMAS AQUINAS, OP, *Quaestiones de veritate*. Romae: Arnoldus Pannartz, 20 gener 1476.

Referències: IBE 5602 / H 1420 / Pell. 1019 / GW M46347/ BMC IV,62 / IGI 9561 / Goff T-180 / ISTC it00180000 <<https://data.cerl.org/istc/it00180000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al final de la *tabula* (verso del full anterior al f. 1), centrat.
- *Escut:* Al marge inferior del f. 1, centrat; acolorit, el verd de les fulles de llorer oxidat.

Enquadernació: Mitja pell sobre posts de fusta.

Estat de conservació: Primers i darrers fulls molt malmesos per taques d'humitat. Enquadernació molt malmesa (gran part de les cobertes absent, posts de fusta substituïts per cartrons).

Signatura BC: Inc. 61 (R. 148.361).

17-20. Caresmar, Imprès 87 (tom I), 155 (tom II), 148 (tom III), 134 (tom IV)

ALEXANDER DE HALES, OFM, *Summa universae theologiae sive Quaestiones super quatuor libros Sententiarum*. Norimbergae: Antonius Koberger, 1481-1482 (24 gener 1482; 29 novembre 1481; 6 maig i 23 agost 1482).

Referències: IBE 248 / HC 643 / Pell. 431 / GW 871 / Pol. 112 / BMC II,422 / IGI 287 / Goff A-383 / IBP 194 / CIH 128 / IDL 177 / ISTC ia00383000 <https://data.cerl.org/istc/ia00383000>

Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al final de la *tabula* (verso del full anterior al f. 1).
- *Escut:* al marge inferior del f. 1 de cada volum centrat i integrat en una orla amb fulles d'acant en blau i vermell, fulles verdes i flors en vermell i lila; al tom II mutilat.

Enquadernació: Badana groga sobre posts de fusta, amb dobles filets que dibuixen una creu, una aspa i un rombe emmarcats en un rectangle a ambdues cobertes; restes de 4 tanques metàl·liques.

Estat de conservació: Als primers fulls de cada volum la caplletra inicial, molt probablement miniaturada, ha estat mutilada; al tom II (Caresmar I-155) tot el marge inferior, que incloïa l'escut, ha estat retallat. Cobertes malmeses per l'ús, en alguns casos separades del llom. Protegits per capsos obertes al llom (BC).

Signatura BC: Inc. 32 (R. 148.327).

21-23. Caresmar, Imprès 89 (tom III), 116 (tom I), 135 (tom II),

ANTONINUS FLORENTINUS, OP, *Chronicon*. Norimbergae: Antonius Koberger, 31 juliol 1484.

Referències: IBE 430 / HC 1159 / Pell. 813 / GW 2072 / Pol. 234 / BMC II.426 / IGI 608 / Goff A-778 / IBP 385 / CIH 225 / IDL 327 / ISTC ia00778000 <<https://data.cerl.org/istc/ia00778000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al tom III (Caresmar I-89), al verso del darrer full de títol.
- *Escut:* Al tom III (Caresmar I-89), al marge inferior del f. 1, centrat; els colors de l'escut semblen esvaïts, la corona de lorer que el circumda ha perdut el color verd, i les quatre bandes (a la part superior, inferior, dreta, i esquerra de la corona) són de color vermell i ornades amb sis punt i una línia daurats.

Enquadernació: Mitja pell sobre posts de fusta; quatre tanques metàl·liques. Als contraplans de tots tres volums, fulls d'una còpia del *Doctrinale* d'Alexandre de Villa-Dei, amb glosses interlineals en llatí i en català.

Estat de conservació: Al tom II (Caresmar I-135) contraplans i fulls inicials i finals molt malmesos per la humitat. Protegits per capsos obertes al llom (BC).

Signatura BC: toms I i III: Inc. 39 (R. 148.334) / tom II: Inc. 67 (R. 148.372).

24-26. Caresmar, Imprès 119 (tom I), 146 (tom II), 151 (tom III)

ARISTOTELES, *Opera, cum commento Averrois* (volum I: *Organon; Physica*; volum II: *De caelo et mundo. De generatione et corruptione. De anima. De sensu et sensato. De memoria et reminiscentia. De somno et vigilia. De longitudine et brevitae vitae. Meteorologica. Metaphysica*; volum III: *Ethica ad Nicomachum. Politica. Oeconomica. AVERROES: De substantia orbis*). Venetiis: Andreas [Torresanus] de Asula et Bartholomaeus de Blavis, 1483 (volum I: 1 febrer, 2 octubre; volum II: 27 maig, 25 setembre, 12 setembre, 8 octubre; volum III: 25 octubre, 3 febrer).

Referències: IBE 522 / HC 1660 / Pell. 1178 / GW 2337 / IGI 194 / Goff A-962 / IBP 468 / CIH 283 / IDL 404 / ISTC ia00962000 <<https://data.cerl.org/istc/ia00962000>>

Marques de possessió:

– *Ex dono*: Al tom I (Caresmar I-119) i al tom II (I-151), al verso del full de guarda anterior al f. 1. Al tom II (Caremar I-146), absent.

– *Escut*: Al tom I i al tom II, al marge inferior del f. 1, centrat; fons de l'escut daurat, fulles de la corona de llorer daurades i verdes.

Al tom II, escut retallat.

Enquadernació: Mitja pell estampada amb ferros freds sobre posts de fusta; restes de 4 tanques metàl·liques. Protegits per caps de fusta (BC).

Estat de conservació: Al tom I i al tom II marques d'humitat; al tom II, primers fulls solts i post anterior partida.

Signatura BC: Inc. 35 (R. 148.330)

27-30. Caresmar, Imprès 65 (tom III), 66 (tom IV), 96 (tom II), 114 (tom I)

JOHANNES CAPREOLUS, OP, *Defensiones theologiae Thomae Aquinatis, seu Quaestiones in quattuor libros Sententiarum*. Venetiis: Octavianus Scotus, 1483-1484.

Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis

Referències: IBE 1431 / HC 4410 / Pell. 3234 / GW 6032 / Pol. 976 (I-III) / BMC V,278 (II) / IGI 2441 / Goff C-129 / IBP 1397 / CIH 896 / IDL 1126 / ISTC ic00129000 <<https://data.cerl.org/istc/ic00129000>>

Marques de possessió:

– *Ex dono:* Absent.

– *Escut:* Al verso del full anterior al f. 1; centrat. Fons de l'escut daurat, fulles de la corona de llorer daurades i marró fosc.

Enquadernació: Mitja pell sobre posts de fusta; quatre tanques metàl·liques, al tom III (Caresmar I-65) dues tanques. A les cobertes posteriors, etiquetes en paper amb el títol del volum en lletra gòtica. Als contraplans de tots quatre volums, fulls de guarda amb llistat en llatí de personatges amb cognoms que semblen de diferents orígens: italià, hispànic, francès, neerlandès (potser relacionats amb els assistents a un concili). Protegits per capsas amb el llom obert (BC).

Estat de conservació: Lloms fatigats. Al tom IV (Caresmar, I-66) cobertes partides.

Signatura BC: Inc. 48 (R. 148.344)

31-32. Caresmar, Imprès 97 (tom I), 109 (tom II)

RAINIERIUS DE PISIS, OFM, *Pantheologia, sive Summa universae theologia*. Venetiis: Hermannus Liechtestein, 12 setembre 1486.

Referències: IBE 4852 / HC 13019 / GW M36944 / BMC V,357 / IGI 8272 / Goff R-10 / IBP 4663 / CIH 2899 / IDL 3867 / ISTC ir00010000 <<https://data.cerl.org/istc/ir00010000>>

Marques de possessió:

– *Ex dono:* Absent.

– *Escut:* Al tom I (Caresmar I-97), al final de la *tabula* (verso del full anterior al f. 1); centrat; fulles de llorer daurat i verd-marró, i les quatre bandes (a la part superior, inferior, dreta, i esquerra de la corona) en daurat i ornades amb sis punts. Al tom II (Caresmar I-109), escut al marge inferior del full 1, dibuixat sense acolorir.

Enquadernació: Mitja pell sobre posts de fusta; quatre tanques metàl·liques. A la coberta posterior, marca d'una etiqueta, arrencada. Protegits per capsas amb el llom obert (BC).

Estat de conservació: Enquadernació fatigada.

Signatura BC: Inc. 50 (R. 148.348).

33. Caresmar, Impres 152

JOHANNES DE TURRECREMATA, OP, *Summa de Ecclesia contra impugnatores potestatis Summi Pontificis*. Romae: Eucharius Silber, 27 abril 1489.

Referències: IBE 5686 / HC 15730 / Pol. 3874 / GW M48275/ BMC IV,109 / IGI 9885 / Goff T-555 / IBP 5444 / ISTC it00555000 <<https://data.cerl.org/istc/it00555000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* Al f. 5v (verso del full anterior a l'inici del text).
- *Escut:* Al marge inferior del f. 6 (primer de text) centrat. Fulls de llorer en verd i daurat

Enquadernació: Mitja pell sobre posts de fusta (similar a la de Johannes Capreolus); quatre tanques metàl·liques. Al marge inferior de la post, argolla per enganxar la cadena. A la coberta posterior, etiqueta en paper amb el títol del volum en lletra gòtica.

Estat de conservació: Llom fatigat. Protegit per una capsa oberta al llom (BC).

Signatura BC: Inc. 44 (R. 148.339)

34. Caresmar, Impres 137

URBANUS AVERROISTA, O.Serv., *Expositio commentariorum Averrois super Physica Aristotelis*. Venetiis: Bernardinus Stagninus Tridimensis, 15 novembre 1492.

Referències: IBE 5950 / HC 16097 / Pol. 3886 / GW M48893²⁰ / BMC V,366 / IGI. 10028 / Goff U-65 / IBP 5485 / ISTC iu00065000 <<https://data.cerl.org/istc/iu00065000>>

Marques de possessió:

- *Ex dono:* al final dels poemes dedicats (verso del full anterior al f. 2).

Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri Garcia, episcopi Barcinonensis

– *Escut*: Al marge inferior del f. 2; centrat. Fulls de llorer en verd i daurat

Enquadernació: Mitja pell sobre posts de fusta.

Estat de conservació: Molt malmès per la humitat. Coberta anterior separada, coberta posterior absent.

Signatura BC: Inc. 38 (R. 148.333)

Addenda: Sense marques de possessió, però podria haver estat donat per Pere Garcia

35. Caresmar, Imprès 34

THOMAS AQUINAS, OP, *Commentaria in omnes Epistolas sancti Pauli*. Bononiae: [Johannes Schriber, de Annunciata]. 1481.

Referències: IBE 5589 / HCR 1338 / Pell. 941 / GW M46151 / Pol. 4749 / BMC VI,818 / IGI 9625 / Goff T-233 / CIH 3236 / ISTC it00233000 <<https://data.cerl.org/istc/it00233000>>

Marques de possessió:

– *Ex dono*: Absent.

– *Escut*: Absent.

Enquadernació: de les mateixes característiques que els volums 21-24 (Johannes Capreolus): mitja pell sobre posts de fusta; quatre tanques metàl·liques. A les cobertes posteriors, etiqueta en paper amb el títol del volum en lletra gòtica. Als contraplans de tots quatre volums, fulls de guarda amb llistat en llatí de personatges amb cognoms que semblen de diferents orígens: italià, hispànic, francès, neerlandès.

Estat de conservació: Fatigat.

ANNEX II. DESCRIPCIÓ DE CARESMAR DELS MANUSCRITS DONATS PER PERE GARCIA

Edició de les notícies relatives als còdexs donats per Pere Garcia extreta del catàleg manuscrit establert per Jaume Caresmar, *Cathalogus codicum seu Librorum manuscriptorum qui in segregatis Sancte Ecclesie Barcinonensis asservatur* (ACB, Inventaris Caresmar, vol. I, f. 31-69). El títol va seguit d'una nota que indica: “Cum hi codices jacerent in acervo et confusa congerie, ne tempus alias ad alia summe necessarium, insumeretur in illis bis inspiciendis, visum fuit eos annotare per seriem numerorum, ut sors eos as manus deferret, commodius postea ordinandos, vel per materias de quibus tractant, vel per gradus majoris aut minoris antiquitatis eorum, vel per nomina auctorum illorum operum secundum ordinem alphabeti”. La numeració atorgada per Caresmar en aquest catàleg va ser escrita coetàniament al marge superior del primer full de cadascun dels volums, precedida per la paraula “codex” (seguint la pràctica bibliotecària habitual en aquell temps), i en etiquetes de paper enganxades al lloc dels còdexs. Aquesta és la signatura per la qual han estat identificats habitualment des d'aleshores els còdexs capitulars.

1. Caresmar, Còdex 9

(f. 34) S. Gregorii Papae In Ezequielem propheta. Item ejusdem Homiliae XL in Evangelia.

Est volumen scriptum in membrana in fol. majori.

2. Caresmar, Còdex 19

(f. 36) Joannis Duns Scoti, doctoris subtilis, Ord. Minorum varia Opera. 1º de incarnatione verbi divini ubi dist. 3ª agit utrum Bª virg. fuerit concepta in peccato originali ponit rationes et auctoritate patrum, quibus significatus subiisse communem legem. Deinde ponit rationes quibus adsinuit a communi lege contrahendi peccati Ade, et despondet argumentis oppositis. Hoc quidem simpliciter tractat, nulla animi contentione. Prosequitur distinctiones usque ad n. 40, in quibus postquam egit de Christo, tractat de virtutibus cardinalibus et moralibus et preceptis decalogi. In fine extant hi versus:

Scoti subtilis nomen subtilia donant
Quem vestis vilis, pes nudus, corda coronant.

Deinde sequuntur questiones 21 de Dei essentia et potentia et de visione beatifica et de rebus morum. Sequitur deinde *Tractatus primi principii*, qui per 8 folia diffunditur.

Est volumen scriptum partim in membrana, partim in papiro optimo, et pulchro litterarum caractere, sed valde implexo. Est in fol. majori, sed folia non sint numerata.

(probabile exemptam fuisse a 3)

3. Caresmar, Còdex 35

(f. 39v) Petri de Palude, Ord. Predicat., Commentaria in 1um librum sententiarum. In ejus calce extat hec nota de eadem manu qua liber: *Explicit compilatio super 1um lib. sentent. fr̄is Petri de Palude scripta èr fr. Petrus Falacha, completa in vigilia B. Catharine, Laus sit Trinitati et triclinio Trinitatis virgini Marie, et sponse, Catharine, et B. Dominico cujus ordine sum compilator et compilatorium scriptor, Amen. Herveus Pettini Brito complevit istud opus die sabbati vigilia S. Andree, apostoli fr. Geraldo de Ponte priore dicto ordinis an. 1315 quos Deus ducat ad gaudia Paradisi Amen.* -- Sequitur tabula questionum et articulorum totius operis; in cujus fine adjiciuntur: *Expliciunt tituli super 1um sententiarum fr. Geraldi de Ponte Ord. Predicatorum completi per Herveum Britonem. Deo gratias,* Sequuntur postea ano foliam quibus animadvertentium discrepantia et contrarietas quae reperitur in doctrina hujus operis, cum doctrina B. Thome Aquinati.

Scriptus est in pergamento in folio mediocri.

In initio codicis notatur: *Datum fuit Ecclesie Barcin. bibliothecae a Petro Garcia de Xativa civitate, episcopo Barcin. in artibus et sacra theologia magistro Parisiensi 1502 Pontificatus sui anno XII.*

4. Caresmar, Còdex 36

(f. 39v) Durandi a S^o Porciano, Ordinis Predicat., Commentaria in librum 3um et 4m magistri sententiarum. In calce libri 3. clauditur sue finitur hii verbis: *Explicit scriptum fr̄is D. de S. Portiano Doctoris theologie, atque episcopi Aniciensis.* Idem dicitur fore in fine libri 4. Et tandem dicitur: *Nomen scriptoris Joannes amicus honoris.*

Est ms. in perg^o in fol. majori.

Fuit datus librariae hujus sedis ab episcopo Barcin. Petro Garcia eo. anno quo supra n. 35.

5. Caresmar, Còdex 38

(f. 40) Cui titulus est *Opus Ade.* Est commentarium seu ut dicebant *Lectura* super quatuor libros magistri sententiarum. Auctor non innocescit: in exteriori parte

libri, manu non valde antiqua, compositus dicitur a Fran^{co} Petro; nescio quo. In calce operis est index alphabeticus rerum notabilium, que tabula dicitur confecta rogante et impellente fr. Apricio de Burgos, sui ordinis socio, sed nomen auctor non exprimitur; compiler tamen in fine indicis ait: *Explicit Tabula super opus Ade, composita per F. ^{dus} magistrum Petrum Garini ordinis fratrum eremitarum S. Augustini.* Quare in autore operis indicando, hereo velut ad aquas. Incipit opus: *Jesus Christus totius scripture sacre principium atque finis &c* Finitur: *ad portum per te Jesuchriste salvator et gubernator meus, qui cum Patre et Spiritu Sancto vivis et regnas, Deus per omnia secula seculorum Amen. Veni Domine Jesu.*

Est in folio mediocri in pergamento videtur esse seculi XIII, character littere, est valde implexus. Folia non sunt numerata.

6. Caresmar, Còdex 43

(f. 40v) Joannis de Tambaco Ordinis Praedicatorum Tractatus de culpa et gratia theologica, questiones 16. Incipit opus: *Quoniam circa nonnulla actus culpam concomitantes vel sequentes &c.* Finitur: *in nomine illius de plenitudine cujus omnes accepimus gratiam pro gratia cui sit gratiarum actio et vox laudis in secula seculorum Amen.* Deinde sequitur tractatus de peccato magistri Roberti Holcot doctoris egregio *Ne dicam nominalis.* Ita dicitur in calce operis. Incipit: *Utrum omne peccatum &c.* Finitur: *et sic paret ad anest. et a argumenta.*

Est scriptum in pergamento in fol. major. Folia non sunt numerata.

7. Caresmar, Còdex 44

(f. 41) Gregorii Ariminensis ordinis eremitarum S. Augustini Commentaria in 2um librum magistri sententiarum. Extat in calce tabula distinctionum et questionum seu articulorum, in cujus fine dicit sepi de librarius: *Vinum scriptori debetur de meliori.*

Est scriptum in perg. mediocri forma.

Datus bibliothecae, sedis episcopo Barc. Petro Garzia an 1512 [sic].

In initio libri est imago auctoris dictantis de cathedra, cum corona tantum rasa in vertice capitis, et cum fratribus [...]: auditoribus vestibibus nigris et caputi [...] capite,⁵⁰ de manicis studentis obiit hic auctor an. 1354.

---

⁵⁰ Les darreres línies, amb la descripció de la miniatura, varen ser afegides posteriorment, quan ja s'havia inscrit la descripció del còdex següent. El text, en lletra molt petita, està escrit en part sota la rúbrica "Codex 45", i no es llegeix bé.

8. Caresmar, Còdex 45

(f. 41) Commentaria in librum 1um magistri Sententiarum. Continent distinctiones 44. Incip. *Ego sapientia effluvi flumina*, fin. *Spiritum verbum Dei filius qui hanc cognitionem in nobis per fidem nuntiavit cui est honor et gloria &c.* Nomen auctoris nulli ibi comparet.

Est scriptus hic codex in membrana optimo caracthere, est in forma mediocri, folia non sunt numerata.

In calce extat tabula distinctionum et articulorum.

Ex dono episcopi Petri Garzia.

9. Caresmar, Còdex 46

(f. 41) Petri Lombardi episcopi Parisiensis Libri 4 sententiarum, unde magistri sententiarum dictus.

Est scriptus in optima membrana, sed litteris valde implexis. Folia non sunt numerata, nec extat index rebus seu tabula.

Incipit: *Omnis doctrina es de rebus vel de signis &c.*

Hunc dedit Episcopus Barc. Petri Garcia an. 1502 sui pontif. 12.⁵¹

10. Caresmar, Còdex 56

(f. 43) Anonymi cujusdam commentaria in 4 libros magistri sententiarum. Deficit primum folium codici. Opus quidem est subtili magni succi, perspicue brevitatis ac soliditatis.

Continet folia 249. In fine extat tabula titularum et questionum.

Est scriptus in pergamena in fol. medie forme.

---

⁵¹ Afegit posteriorment.

Genovesos i catalans al Bòsfor: trobades i desacords al voltant de la Gran Companyia

A propòsit del testament de Jaume de Forn a Pera el 1305

Daniel DURAN I DUELT
(ORCID ID 0000-0001-8621-8390)

Segons el testimoni de Ramon Muntaner, l'arribada de la Gran Companyia a Constantinoble hauria despertat des d'un bon principi la desconfiança dels genovesos de Pera, recança que s'hauria convertit ràpidament en hostilitat i enfrontament obert entre uns i altres.¹ De fet, les diferents referències als genovesos al llarg del seu relat dels fets de la Gran Companyia estan en relació amb episodis de violència i de tensió, culminant amb la seva captura quan anava en companyia de l'infant Ferran de Mallorca. Per la seva banda, Jordi Paquimeres, que té punts de contacte amb Muntaner, difereix en nombrosos detalls i també en la interpretació de molts d'aquells i altres episodis. El bizantí transmet la imatge d'una interacció esquitxada d'episodis de tensió, però no d'enfrontament acarnissat, i un desenvolupament no tan lineal. Ambdós textos són les fonts principals d'informació del pas de la Gran Companyia per la Mediterrània oriental i, per tant, resulta legítim preguntar-se si el panorama que descriuen va ser una realitat i quin dels dos escenaris dibuixats per aquells autors seria el més acurat. Més enllà de qualsevol intent d'aparent neutralitat i fidelitat als fets, el cert és que la naturalesa de tots dos textos —cròniques— i els seus objectius els proporcionen una forta càrrega subjectiva.² Fins a quin punt no són les necessitats

---

¹ L'empordanès situa erròniament l'arribada dels mercenaris el 1302, tot i que cal fer-ho el 1303, al mes de setembre.

² Pel que fa a Muntaner vegeu Joan-Pau Rubiés, «Rhetoric and ideology in the Book of Ramon Muntaner», dins *Mediterranean Historical Review*, 26/1 (2011), pàg. 1-29; J. A. AGUILAR, *Les Expedicions a l'Orient i la Crònica de Muntaner*, «Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona», 49 (2003-2004), p. 13-76; idem, *La Crònica de Ramon Muntaner: edició i estudi (pròleg – capítol 146). Volum I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2015 i d'aquest mateix autor el treball citat aquí mateix a la n. 27. L'estudi de la complexíssima obra de Paquimeres, des d'un punt de vista historiogràfic, no està tan desenvolupat i només ha estat objecte d'aproximacions parcials, amb resultats molt prometedors, però: Vlada STANKOVIĆ, «The writer behind the historian: Observations on George Pachymeres' Narrative on Constantine Tich and Contemporary Events in Bulgaria», dins *Bulgaria Mediaevalis*, 3 (2012), pàg. 127-138; idem, «Бугарска и Србија у делима Георгија Акрополита и Георгија Пахимера», dins *Зборник Радова Византолошког Института*, 46 (2009), pàg. 179-200; idem, «George Pachymeres on King Milutin's Brides and the Role of Queen Helen», dins *Collection of Papers of the faculty of Philosophy*, lli/3 (2022), pàg. 163-171; Herbert HUNGER, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner I*, Munic, Verlag C. H. Beck, 1978, pàg. 447-453; II, pàg. 245-246; Stylianos LAMPAKIS, «Some Considerations On The Historiographical Work of George

narratives de cada autor les que porten a la construcció d'un escenari conflictiu i/o a emprar una retòrica conflictiva abrandada o una de suavitzada? Cal recordar que aquells són els anys de l'escalada de tensió entre la Corona d'Aragó i Gènova que culminarà en la guerra de 1330-1336, que va obrir un període de més d'un segle de competència política i militar aferrissada entre totes dues potències mediterrànies. Són també els anys que donen peu a la consolidació dels genovesos com a poder de primer ordre a la Mar Negra, el Bòsfor i l'Egeu, puixança que no farà sinó incrementar-se en les dècades següents. Com va poder influir aquest desenvolupament sobre els dos autors i els seus textos? Paquimeres va morir el 1310, però Muntaner ho va fer el 1336, redactant la seva *Crònica* en la segona meitat dels anys vint quan la tensió entre Gènova, d'una part, i la Corona d'Aragó i Mallorca, de l'altra, era més que evident. L'empordanès, especialment, posa sovint èmfasi en vincular la Gran Companyia als senyors naturals de les terres d'origen de molts ells, sigui el rei d'Aragó, el de Sicília o el de Mallorca. Això podria haver-lo portat a projectar sobre els fets de l'exèrcit mercenari a Orient els fantasmes polítics de la Mediterrània occidental dels temps en què redactava el seu text?

En general, la historiografia més reculada sobre la Gran Companyia no va entrar mai a valorar la natura i el context de les obres de Muntaner i Paquimeres. En les darreres dècades, però, la interdisciplinarietat, que ha impulsat la convergència de diferents tipus d'aproximacions epistemològiques, un millor coneixement del text de Paquimeres, disponible en una nova edició crítica i una traducció francesa,³ anàlisis filològiques acurades d'ambdues obres, aproximacions

---

Pachymeris», dins *Βυζαντινά Σύμμεκτα*, 16 (2003-2004), pàg. 133-138; idem, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτεκδικός και δικαιοφύλαξ. Εισαγωγικό δοκίμιο*, Atenes, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2004; Antonis K. PETRIDES, «George Pachymeres between Ethnography and Narrative: Συγγραφικά Ίστορία 3.3-5», dins *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 49 (2009), pàg. 295-318; Dimiter ANGELOV, *Imperial Ideology and Political Thought in Byzantium (1204-ca. 1330)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, pàg. 255-263, 267-280; Albert FAILLER, «Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymères (livres VII-XIII)», dins *Revue des études byzantines*, 48 (1990), pàg. 5-87; «L'Anticipation comme procede litteraire et comme indice redactionel dans l'Histoire de Georges Pachymeres», dins *Revue des Études Byzantines*, 68 (2010), pàg. 165-178.

³ Georges PACHYMÈRES, *Relations historiques. IV. Livres X-XIII. Édition, traduction française et notes par Albert Failler*, París, Institut Français d'Études Byzantines, 1999. Actualment, hi ha disponible també una traducció castellana dels passatges relatius a la Gran Companyia, així com dels altres textos bizantins relatius a l'expedició de l'exèrcit mercenari a la Mediterrània oriental: José Luis CALVO MARTÍNEZ, *La Gran Compañía aragonesa de Roger de Brindisi. Fuentes griegas sobre su estancia y actividad en Bizancio*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2021. Cal remarcar que en alguns àmbits historiogràfics, la sola aproximació als relats bizantins del pas de la Gran Companyia es va fer a través dels passatges incorporats per Francisco de Montcada a la seva *Expedición de catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, del segle XVII, per altra banda, una font secundària a la qual alguns han donat el valor de primària. De fet, Montcada estableix també diversos judicis de valor respecte a les relacions entre genovesos i la Gran Companyia: «En este tiempo, cuando los catalanes llegaron a Constantinopla y reconociendo las fuerzas que traían, les pareció a los genoveses peligrosa la vecindad

històriques crítiques i una major integració de les recerques entre bizantinistes i historiadors de l'Europa occidental estan comportant un nou enfocament a l'hora d'analitzar i emprar les dues fonts d'informacions i els esdeveniments que s'hi relacionen.⁴ Folga dir que qualsevol nova informació que és possible reunir fora

---

de sus armas; y así siempre se mantuvo entre estas dos naciones aborrecimiento y enemistad implacable, que duró muchas edades, hasta que el valor de entrambos se fue perdiendo, juntamente con el imperio del mar, y cesó la emulación por cuya causa muchas veces con varia fortuna se combatió» Francisco de MONCADA, *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, Madrid, Por D. Antonio de Sancha, 1777, pàg. 46. Aquest judici apareix recollit per diversos autors com, per exemple, Rafael TASIS, *L'expedició dels almogàvers*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1960, pàg. 17.

⁴ Un dels primers intents va ser el d'Angeliki LAIOU, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II (1282-1328)*, Cambridge, Harvard University Press, 1972, que té encara un valor referencial indiscutible. Vegeu més recentment Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers. La història*, Barcelona, Lesfera dels llibres, 2005, que és l'obra més reeixida en àmbit ibèric. Queda fora de l'objectiu d'aquest article fer un repàs a la producció historiogràfica sobre el pas de la Gran Companyia per l'orient mediterrani, que és abundantíssima. Ens limitem a assenyalar els més rellevants acadèmicament, deixant de banda la producció de tipus divulgatiu de valor i qualitat molt variable i massa sovint interferida per qüestions identitàries: Charalambos BARKITZIS, *Les Catalans en Thrace*, dins ΕΥΨΥΧΙΑ. *Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, I, Paris, Publications de la Sorbonne (Byzantina Sorboniensia, 16), 1998, p. 65-73; Robert Ignatius Burns, «The Catalan Company and the Europeans Powers, 1305-1311», dins *Speculum*, XXIX (1954), pàg. 751-771; Alessio CARDINALI, *De Galípoli a Céfiso: desarrollo militar, político e ideológico de la Compañía Catalana (1303-1312)*. Tesis doctoral codirigida por la Dra. Maria Bonet Donato y el Dr. Amancio Isla Frez. Departamento de Historia e Historia del Arte, Tarragona, Universitat Rovira i Virgili, 2017; Mike CARR, «Friend or Foe? The Catalan as Proxy Actors in the Aegean and Asia Minor Vacuum», dins *Journal of Medieval Military History*, 14 (2016), pàg. 163-177; Mike CARR & Alasdair GRANT, *The Catalan Company as a Military Diasporic Group in Medieval Greece and Asia Minor*, a G. Christ, P. Sängler & M. Carr, *Military Diasporas: Building of Empire in the Middle East and Europe (550 BCE-1500 CE)*, Londres-Nova York, Routledge, 2022, pàg. 176-193; Claude CARRÈRE, *Aux origines des grandes compagnies. La Compagnie Catalane de 1302*, dins *Recrutement, mentalités, sociétés. Colloque international d'histoire militaire, Montpellier, Université Paul Valéry, septembre 1974*, Montpellier, Centre d'histoire militar, 1974, pàg. 1-7; Erwin DADE, *Versuche zur Wiedererrichtung der lateinischen Herrschaft in Konstantinopel im Rahmen der abendländischen Politik. 1261 bis etwa 1310*, Jena, Verlag der Frommannschen Buchhandlung Walter Biederman, 1938; Richard M. DAWKINS, *The Catalan Company in the Traditions of Mount Athos*, dins *Homenatge a A. Rubio i Lluch. Miscel·lània d'estudis literaris, historics i lingüístics*, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1935, pàg. 267-270; Ivan DUJCEP, «La spedizione catalana in Oriente all'inizio del secolo XIV ed i bulgari», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 9 (1974-1979), pàg. 425-437; Nikolaos S. KANELLOPOULOS & Ioanna K. LEKEA, «Prelude to Kephissos (1311): An Analysis of the Battle of Apros (1305)», dins *Journal of Medieval Military History*, 12 (2014), pàg. 119-138; Frances HERNÁNDEZ, «The Turks with the Grand Catalan Company, 1305-1312», dins *Boğaziçi üniversitesi dergisi. Humaniter Bilimler - Humanities*, 2 (1974), pàg. 25-45; Nicolae IORGA, *Contribution catalanes à l'histoire byzantine*, Paris, Librairie J. Gamber, 1927, pàg. 9-39; David JACOBY, «La « Compagnie catalane » et l'état catalan de Grèce. Quelques aspects de leur histoire», dins *Journal des Savants*, 2/1 (1966), pàg. 78-103 [reeditat a *Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, Londres, Variorum Reprints, 1975, n° V]; idem, «Catalans, turcs et vénitiens en Romanie (1305-1332): un nouveau témoignage de Marino Sanudo Torsello», dins *Studi Medievali, 3ª sèrie*, XV-1 (1974), pàg. 217-261 [reeditat a *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, sociétés, economies*,

d'aquells dos testimonis i contemporània als fets que relaten és d'enorme interès, ja que representa una oportunitat excepcional per aprofundir en el coneixement del pas de la Gran Companyia per terres bizantines al marge d'ambdós relats i, de retruc, permet aprofundir en el coneixement d'ambdós textos, especialment amb relació a la forma com els autors van construir els seus relats, criteris de selecció d'informacions o intencionalitat dels textos. En aquesta línia es presenta aquí un document procedent dels rics fons de l'Arxiu Capitular de Barcelona (ACB) que pot permetre aprofundir en la qüestió de les interaccions entre catalans⁵ i

---

Londres, Variorum Reprints, 1979, nº V]; idem, *The Catalan Company in the East: The Evolution of an Itinerant Army (1303-1311)*, a Gregory I. Halfond (ed.), *The Medieval Way of War: Studies in Medieval Military History in Honor of Bernard S. Bachrach*, Londres–Nova York, Routledge, 2014, pàg. 153-182; Savvas KYRIAKIDIS, «The employment of large groups of mercenaries in Byzantium in the period ca. 1290-1305 as viewed by the sources», dins *Byzantion*, LXXIX (2009), pàg. 208-230; Joan NADAL CAÑELLAS, «Els catalans a Tràcia i la descoberta de la tomba de Berenguer d'Entença», dins *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 32 (2014-2015), pàg. 285-300; Giustina OLGIIATI, «Ramon Muntaner e "L'expedició dels catalans a l'Orient"», dins *Saggi e Documenti*, VI (1985), pàg. 207-265; Antoni RUBIÓ I LLUCH, «La Companyia catalana sota el comandament de Teobald de Cepoy (Campanyes de Macedònia i de Tessàlia) 1307-1310», dins *Miscel·lània Prat de la Riba*, I, Barcelona, IEC, 1923, pàg. 219-270; Gustave SCHLUMBERGER, «Le sceau de la Compagnie des routiers catalans à Gallipoli en 1305», dins *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 69/2 (1925), pàg. 131-137; José SIMÓN PALMER, «The Life of St. Sabas the Younger as a source for the history of the Catalan Grand Company», dins *Scripta Mediterranea*, 18 (1997), pàg. 35-38; idem, *Las Vidas de dos monjes del Atos como fuentes sobre las campañas catalanas en el Monte Santo (1307-1309)*, a I. Pérez-Martín, P. Bádenas de la Peña (ed.), *Bizancio y la Península Ibérica. De la Antigüedad tardía a la Edad Moderna* Madrid: CSIC (Nueva Roma 24), pàg. 349-361; Salvatore TRAMONTANA, «Per la storia della «Compagnia Catalana» in Oriente», dins *Nuova Rivista Storica*, 46 (1962), pàg. 58-95; Michel ZIMMERMANN, «Orient et Occident dans la Chronique de Ramon Muntaner: À propos de l'expédition de Romanie», dins *Le Moyen Age*, 94 (1988), pàg. 202-235; Драгић М. ЖИВОЈИНОВИЋ, «Житије Данила II као извор за ратовања Каталанске компаније», dins *Зборник радова Византолошког института*, 19 (1980), pàg. 251-273; Albert FAILLER, «Ferran d'Aunés gentilhomme catalan», dins *Revue des Études Byzantines*, 53 (1995), pàg. 327-336.

⁵ En el context de la Mediterrània oriental, ja sigui en la documentació bizantina, turca, genovesa o veneciana, però també en la produïda a la Corona d'Aragó, català fa referència a, independentment de la seva adscripció lingüística o etno-cultural, tot súbdit de les diferents branques de la família que controlen els diferents regnes i territoris Corona d'Aragó, el regne de Mallorca i, sovint, també Sicília, i que al segle XIII ja són ben actius a la regió. La definició de *natio* –concepte que no es correspon al concepte contemporani de nació– catalana a la Mediterrània oriental i, en general, fora de l'àmbit de la Corona d'Aragó, és el resultat de la projecció per part dels diferents grups i comunitats de la Mediterrània oriental de la major familiaritat amb els grups catalanoparlants, demogràficament majoritaris en el conjunt de territoris de la Corona d'Aragó i el regne de Mallorca i actors principals de l'activitat comercial i naviliera que posa en contacte regularment les dues bandes de la Mediterrània, sobre el conjunt de gents procedents d'aquells territoris. Aquest apel·latiu és també emprat majoritàriament per referir-se als membres de la Gran Companyia, juntament amb el de francs, italians o almogàvers, i malgrat la diversitat d'orígens dels seus membres. En el present article, però, emprarem català per referir-nos a mercaders i homes de mar que no són membres de l'exèrcit mercenari ni hi mantenen una relació directa, tot i que podien orbitar-hi puntualment. Aquesta identificació

genovesos a la regió del Bòsfor i, de retruc, també en com aquelles es van poder veure influïdes per les relacions de mercenaris i lígurs i contrastar-ho tot amb les imatges transmeses pels dos cronistes sobre aquelles relacions.

Presència i mort de Jaume de Forn a Pera l'any 1305

El 21 de gener de 1305, entre les sis i les nou del matí, Jaume de Forn, patró de nau de Barcelona, malalt i temorós de morir, va fer cridar el notari *Jacobus Balistarius*.⁶ En presència de diversos testimonis, va procedir a dictar testament a la casa que ocupava a Pera, la barriada enfront de Constantinoble, a l'altra riba del Corn d'Or.⁷ Va disposar el seu sepeli al cementiri del convent de Sant Francesc de Pera, llegant vint hiperpers constantinopolitans per a l'enterrament i el funeral, i cent ducats per als frares franciscans del dit convent perquè cantessin misses en honor de la seva ànima, demanant-los que el vestissin amb l'hàbit de llur orde. També va llegar cinquanta ducats de plata als dominics de Pera per cantar cent misses per la seva ànima i la mateixa quantitat, amb la mateixa finalitat, al capellà de Sant Miquel de Pera, així com al de Santa Maria dels Venecians a Constantinoble.⁸ Encara, va llegar vint hiperpers per als pobres de Pera i Constantinoble. Tot i aquestes deixes, és evident que de Forn estava poc, per no dir gens, arrelat al Bòsfor, ja que la resta de llegats foren per a institucions, familiars i amics de Barcelona. Seria, simplement, un patró de vaixell de pas per la

---

genèrica és la que empen els documents, sense que sovint sigui possible precisar si provenen del Principat, de Mallorca o de València, Daniel DURAN DUELT, «Los ducados de Atenas y Neopatria en el comercio regional e internacional durante la dominación catalana (siglo XVI). I: El comercio regional a través del observatorio de Candía», dins *Estudios bizantinos*, 6 (2018), pàg. 112.

⁶ El seu nom no compareix en els catàlegs dels fons notariais de l'Archivio di Stato di Genova, on es custodien la majoria dels escassos documents notariais emesos a Pera en els segles XIII, XIV i XV. Tampoc sembla haver-se localitzat per ara cap document seu, sigui original o trasllat, en cap altre arxiu fora del que aquí presentem.

⁷ *ACB*, Pergamins, 4-10-58. Aquest pergami preserva un trasllat de l'esmentat testament fet pel notari de Barcelona Pere Venrell el 29 de gener de 1310.

⁸ Pel que fa a aquestes institucions religioses, vegeu E. DALLEGIO D'ALESSIO, « Recherches sur la latinité de Constantinople : Nomenclature des églises latines de Constantinople (Stamboul) sous les empereurs byzantins », dins *Échos d'Orient*, 23/136 (1924), pàg. 448-460; Alphonse Maria SCHNEIDER, Militadis Is. NOMIDIS, *Galata topographisch-archäologischer plan mit erläuterndem text von...*, Istanbul, sense editorial, 1944, pàg. 23-26; Raymond JANIN, « Les sanctuaires des colonies latines à Constantinople », dins *Revue des études byzantines*, 4 (1946), pàg. 163-177; idem, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Première partie, Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III, Les églises et les monastères*, París, Publications de l'Institut français d'études byzantines, 1969, pàg. 589-592.

ciutat.⁹ La darrera clàusula del testament determinava que Berenguer Granell, nauxer de la seva nau, Guillem Saporta, l'escrivà de l'embarcació, i Bernat de Forn, el seu germà, constituïts com a fideïcomissaris a orient, recuperarien tots els seus béns a l'*Imperio Romanie* i els vendrien, però també podrien noliejar o posar a la venda la seva nau si ho creguessin convenient, repartint el que se n'obtingués entre els legataris del Bòsfor abans esmentats i portant la resta a Barcelona, segons el seu coneixement.

Pel que fa a Barcelona, va llegar vuit lliures i sis sous de moneda barcelonina als franciscans de l'Església de Sant Nicolau, als dominics i a les parròquies de la ciutat perquè cantessin cinc-centes misses per la seva ànima, sent els seus marmessors els responsables de la seva distribució, així com de la de les mil peces de moneda que deixava als pobres de Barcelona. A Sança, la seva muller, li va restituir el dot. També li va llegar tota la roba, objectes de la llar, vaixel·la, cinturons d'argent i d'or i robes que hi havia a casa seva o que li poguessin arribar de la propietat del testador. El menjar i el que calgués per cobrir les seves despeses també hauria de procedir de la seva herència mentre romangués vídua, sense rebre res més en cas de tornar-se a casar. El seu hereu seria el responsable de cobrir aquestes necessitats i assegurar el manteniment de la seva vídua. A Jaume de Forn, el seu nebot, va llegar-li quatre-centes lliures amb les quals els marmessors havien de comprar diversos immobles que li proporcionessin ingressos o beneficis que gestionarien durant els deu anys següents i serien lliurats a Jaume en acabar aquell període de temps. En cas de defunció abans de la data fixada i sense hereus, els dits fons o els dits béns passarien al pare del dit Jaume i, en cas de defunció sense hereu legítim, passarien a l'hereu del testador. A la seva neboda Benvinguda, filla de Bernat de Forn, li va deixar cent lliures pel seu matrimoni, quantitat que si moria abans de casar-se, aniria a per a l'hereu del difunt. Al seu parent Bernat de Santmartí li va llegar vint-i-cinc lliures. A la seva germana Sibil·la li va deixar cent lliures pel seu casament, quantitat que també li seria entregada en cas que no es casés i entrés en religió. Va deixar cinquanta lliures a la seva neboda Sibil·la perquè fossin invertides en alguna propietat o lloguer, donant-se-li els beneficis. A les tres filles de Bernat Saverdera de Santceloni, els va llegar vint-i-cinc lliures a cadascuna per al seu matrimoni, les quals passarien al seu hereu en cas de defunció abans del matrimoni. Als dos fills de Guillem Saverdera, si eren vius, també els va llegar vint-i-cinc lliures a cadascun, així com la mateixa quantitat a Ascalona, neboda de la seva muller i filla del difunt Guillem Senescala.

---

⁹ L'ACB conserva diversos documents en procés de catalogació relatius a les seves activitats comercials que proporcionen nombroses informacions respecte a expedicions com la que el va portar a Càndia, Alexandria i Càller juntament amb Tomàs Vidal i socis i que va generar un volum documental important després de la seva mort, a causa del procés obert entre els representants de la seva vídua i els representants de la Pia Almoïna de Barcelona per la finalització dels negocis lligats a aquella expedició.

Jaume de Forn va designar com a marmessors Berenguer Cirera, guardià dels franciscans de Barcelona, i Bernat d'Oliveres, llegant a cadascun d'ells vint morabatins, i amb l'encàrrec de liquidar tots els seus deutes o negocis pendents amb els seus béns. El repartiment dels seus béns que pertanyerien a la seva muller i que aquesta havia de repartir als legataris, es faria de comú acord amb els marmessors i mentre ella restés vídua. Si es tornava a casar, els béns passarien als seus hereus, però fins que això no succeís i fins a la seva mort, no s'executarien els altres llegats previstos en el testament. De la resta dels seus béns, va instituir com a hereva l'almoïna de la catedral de Barcelona, llegant també vint sous a les obres de la dita església.¹⁰

Jaume de Forn va morir no gaire després. L'inventari dels seus béns, redactat a Barcelona el 30 de juliol de 1306, indica clarament que «decessit in partibus Romanie».¹¹ El seu testament no va tenir res d'extraordinari. De fet, les clàusules i els tipus de llegats són pròpies dels testaments barcelonins de l'època, i la forma del text no difereix de l'habitual per als testaments redactats pels notaris genovesos del Bòsfor o d'altres llocs.¹² No obstant això, les circumstàncies en què es va produir, essencialment el lloc i la data, mereixen ser analitzades detalladament.

La tardor-hivern de 1304-1305, el camí cap a la ruptura de la Gran Companyia i l'Imperi bizantí

El 21 de gener de 1305 ens situa en l'hivern previ a la ruptura definitiva entre la Gran Companyia i l'imperi, que tindria lloc en els mesos següents. L'últim trimestre de 1304 la situació política i, especialment, econòmica de l'imperi era

---

¹⁰ Aquella decisió explica la conservació a l'Arxiu Capitular de Barcelona d'un grup de documents lligats a Jaume de Forn i la seva successió testamentària. Més enllà del testament i l'inventari de béns citat en la nota següent, cal sumar-hi *ACB*, Pergamins, 4-10-58 (b); *ACB*, Pergamins 4-10-58 (c); *ACB*, Pergamins 4-10-58 (d); *ACB*, Pergamins 4-10-58 (e). Aquests últims estan en relació amb els conflictes sorgits entre la Pia Almoïna i la vídua del difunt o els hereus d'aquella, especialment per una casa situada a prop del monestir de la Mercè de Barcelona.

¹¹ *ACB*, Pergamins, 4-10-58 (a). N'existeix una edició parcial a càrrec de Flocel SABATÉ, «Els objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 20 (1990), pàg. 102-103 (doc. 3). L'11 de juliol de 1305, d'haver-se produït, la seva mort no era coneguda encara a Barcelona, ja que Sança, la seva muller, conclouïa un acord sobre els deutes que havia contret en absència del seu marit i que ell devia pagar al seu retorn, com si encara estigués viu, *ACB*, Notaris públics, vol. 7, f. 93r.

¹² Jaume CASAMITJANA I VILASECA, *El testamento en la Barcelona bajomedieval. La superación de la muerte patrimonial, social y espiritual*, Barañain, EUNSA, Ediciones Universidad de Navarra, 2005; Steven EPSTEIN, *Wills and Wealth in Medieval Genoa, 1150-1250*, Cambridge (Mass.)-Londres, Harvard University Press, 1984; Simone LOMBARDO, «Vivere e morire fuori patria: I testamenti genovesi in Oriente, tra legami e distanze (1330-1450)», dins *Mediterranea - ricerche storiche*, 52 (Agosto 2021), pàg. 307-330.

delicada. Segons Paquimeres, la contractació l'any anterior de l'exèrcit mercenari havia tesat fins al límit el tresor imperial, fent inútil els esforços anteriors per omplir les arques en gran manera a costa d'haver congelat els sous dels empleats de palau. La pressió per sostenir la maquinària bèl·lica, bàsicament el pagament de tropes i mercenaris, va comportar augments d'impostos sobre la producció agrícola i la devaluació de la moneda. La Gran Companyia, que des dels primers dies d'octubre de 1304 es trobava estacionada a Gal·lípoli, s'havia trobat amb problemes per cobrar els seus sous, fet que havia provocat un gran descontentament, abusos contra la població local i saquejos.¹³ Aviat un seguit d'altres esdeveniments acabaria per precipitar la situació.

La tardor de 1304 es va produir l'arribada de Berenguer d'Entença a terres bizantines. Les seves intencions han estat objecte de diverses interpretacions. El rei Frederic de Sicília hauria volgut implicar-lo a ell i a les seves tropes, així com a Roger de Flor i a la Gran Companyia, en els seus plans de conquesta del tron bizantí. En canvi, Jaume II d'Aragó, el seu germà, sembla haver tingut uns plans ben diferents. Ja l'any 1303, Jaume havia volgut establir una aliança amb Bizanci amb mires a la conquesta de Sardenya. Per assegurar-se el futur acord, el rei d'Aragó havia confiat les tasques diplomàtiques a Berenguer, que hauria d'haver marxat amb Roger de Flor quan aquell salpà per posar-se al servei d'Andrònic II, però que va retardar el seu viatge durant un any sencer per problemes relacionats les seves propietats a Catalunya. Finalment, l'estiu de 1304 aconseguí reunir un grup d'almogàvers i genets, va comprar o llogar nou galeres i va emprendre el seu viatge. Abans del 10 de setembre els expedicionaris es van apoderar de la càrrega de blat d'un vaixell venecià a l'illa de Cervi, a Lacònia, i a finals d'octubre Entença i les seves tropes van arribar a Madytos –l'actual Eceabat– i des d'allà van anar a Gal·lípoli, d'on feia poc que havia sortit Roger de Flor, en direcció a Constantinoble, per trobar-se amb l'emperador i negociar amb ell els sous i el futur de l'exèrcit mercenari. Entença i les seves tropes s'hi van instal·lar i es van unir a l'exèrcit que ja s'hi trobava allà per passar l'hivern.¹⁴

Muntaner i Paquimeres divergeixen en els seus relats sobre els primers mesos que seguiren a l'arribada d'Entença.¹⁵ Segons l'empordanès, Roger de Flor va presentar Entença a l'emperador i va oferir al nouvingut el seu propi càrrec de megaduc. Aleshores, Andrònic II va decidir premiar el gest de Roger de Flor

---

¹³ Angeliki LAIOU, *Constantinople...*, pàg. 141; Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 166-167, 175-178.

¹⁴ Angeliki LAIOU, *Constantinople...*, pàg. 138-140; Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 171-175.

¹⁵ Vegeu-ne l'anàlisi d'Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 183-189.

concedint-li el títol de «Cèsar de l'Imperi».¹⁶ Paquimeres, per la seva part, descriu molt detalladament uns esdeveniments que revelen una evolució més complexa i desordenada. La primera diferència amb Muntaner és que segons el grec, Entença no va arribar convidat per l'emperador ni se li havia demanat que vingués amb un contingent militar –cal recordar, sens dubte, les dificultats que ja tenia per pagar les tropes que ja estaven al seu servei, qüestió que estava sent tractada per Roger de Flor mateix amb l'emperador en aquells moments a Constantinoble. En arribar, Entença va haver de romandre diverses setmanes a Gallípoli abans de ser convocat per la cort imperial, pràcticament fins a principis de l'hivern de 1304. Mentrestant, una flota siciliana al comandament de Sanç d'Aragó, germanastre dels reis Jaume i Frederic, va aparèixer a les aigües de la regió i es va dirigir a Gallípoli. Els rumors de moviments de naus feia temps que circulaven per la Mediterrània. En un moment indeterminat de la tardor, els genovesos de Pera ja havien informat Andrònic II de notícies que els havien arribat de què s'estava preparant una gran flota sota el comandament del seu rival, Carles de Valois, emperador llatí, per a la primavera de 1305, la qual havia d'atacar l'imperi amb la intenció de conquerir-lo, i també de què es produiria l'arribada de la flota siciliana, tot en conxorxa amb la Gran Companyia.¹⁷ Andrònic II va fer el desentès a les advertències dels perotes,

¹⁶ Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans Cròniques. III. Crònica de Ramon Muntaner. Revisió filològica de Jordi Bruguera. Revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2011, pàg. 349-350.

¹⁷ «Ἐν τοσοῦτῳ δὲ καὶ οἱ κατὰ τὴν μεγαλόπολιν Γεννοῖται, πέραν τὰς οἰκῆσεις ποιοῦμενοι καί, αὐθις σχόντες, πρὸς τὸ μεγαλειότερον ἐποικοδομησάμενοι, ὥστε καὶ πλείστην ὑπὲρ τὴν προτέραν περιβαλέσθαι γῆν ἢς ἐπελάβοντο καὶ ἀσφαλῶς κύκλῳ περιταφρεύσασθαι, δέχονται παρὰ τῶν οἰκείων διὰ ταχυδρόμων μηνύματα ὡς πολὺς ἐξαρτύεται στόλος ἀμ' ἧρι προσβαλεῖν τῇ πόλει, ἐφ' ᾗ καὶ παραφυλακτέον σφίσι τὴν προσβολήν, εἰς κίνδυνον καὶ αὐτοῖς κεκμημένοι, ὡς τῆς μεριδὸς τοῦ βασιλέως οὖσιν, ἐξ ἐμφανῶν ὑποτοπημάτων, ὡς ἐκείνοις ἐδόκει βουλευομένοι. Ταῦτ' εὐθέως ἐκείνῳ τῷ βασιλεῖ προσανέφερον, προσθέντες ὡς καὶ αὐτοὶ οὐς ὑπόδεξαιτο ξενικούς, καὶ σὺν αὐτοῖς οἱ ἐπιγεγονότες, μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκείνης εἰσὶ βουλῆς καὶ κατασκόπων, οὐ συμμαχῶν, τρόπον ἐπέχουσι· τοῖς γὰρ ἐκ Σικελίας κρυφιδόν καὶ αὐτοὺς συμπράττειν, καὶ μῆνυτρα δέχεσθαι καὶ λαμβάνειν, ὡς ἐπὶ καιροῦ ἐκείνοις καὶ αὐτοὺς συμμαχομένους· δῆλον δὲ καὶ ἐκ τοῦ τοῦς ἄλλους ἀπαντᾶν ἐτοιμάζεσθαι καὶ αὐθις ἐτέρους, φίλων δεικνύντας καὶ τρόπον καὶ ὄνομα. Τὸν γὰρ τοῦ ῥηγὸς Θεουδερῖχου νόθον αὐτάδελφον μαθεῖν ἔλεγον καὶ αὐτὸν συνάμα δώδεκα ἐκπλεῦσαι ναυσί, καὶ ἄσον οὕτω τοῖς τῆδε προσβαλεῖν τρόπον τὸν τούτων, μέχρις ἂν ἡ ὀλότης φανεῖ καὶ ἔν πάντες γένοιτο. Ὅμως γε μέντοι καὶ συνεβούλευον, εἰ βασιλεὺς θέλοισι συμπράττειν, ἀπεντεύθεν τὸν πρὸς ἐκείνους πόλεμον δέχεσθαι, ἀπὸ τούτων κατὰ θύρας ἀρξαμένους, ὡς προχείρων ὄντων· ἔχειν γὰρ αὐτοὺς ἐξαρτύειν πεντήκοντα ναῦς. Ἐζήτουν δὲ καὶ βασιλεὺς τὰς ἴσας ἢ μὴν τὰ ἐς πλήρωμα τούτων χρήματα· κἂν μὴ νῦν ἔχοι διδόναι, αὐτοὺς τῶς καταβαλόντας αὐτὰ ἐπὶ καιροῦ παρὰ βασιλέως ἀναπολαμβάνειν μηδὲ γὰρ εἶναι αὐτοὺς ἄλλοδαποὺς ἢ Ῥωμαίους τούντευθεν· καὶ πόνον εἶναι σφίσι τὸ μὴ φθάσαι προσαμύναι Ῥωμαίους πάσχοι κατ' ἀνατολήν, ἐξ ὧν καὶ αὐτοὶ τὰς ἐμπορίας πλουσίας εἶχον· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ λοιποῦ συμμαχεῖν ἐθέλειν καὶ τοὺς ἐπιόντας ἀμύνεσθαι· ἔχειν δὲ καὶ ἐκ τοῦ ῥῆστα ἀποστειλάντας τὰς τοῦ μεγάλου δουκὸς ὡς πολεμίους κατασχεῖν ναῦς καί, οὕτω προσαρξαμένους, τὰ λοιπὰ ἔμπληροῦν, ἐκεῖ προσυπαντώντας καὶ στόλῳ παντί, ἦν φανεῖν, καὶ μὴ ἐῶντας προσχωρεῖν προσωτέρω. Ταῦτα βασιλεὺς ἀκούων διηπίσσει τοῖς πλείστοις τῶν λεγομένων, καὶ ταῦτα ἅμα μὲν φθόνον, ἅμα δὲ καὶ κακίαν συμπράττει τὴν ἀπὸ τῶν Γεννοϊτῶν ὑπετόπαζε. Καὶ ἡ ἀρχήθεν σφῶν πρὸς τὸν μέγαν δοκὰ δυσμενεία καὶ ὁ πρὸς αὐτὸν πόλεμος πιστὴν παρείχε τὴν ὑπόψιαν. Οὐκ οἶδα δὲ καὶ εἰ τὸ κῆδος τὸ πρὸς αὐτὸν καὶ αἱ τῶν ὀρκων ἐμπεδώσεις τὴν βασιλικὴν κατεμάλασον γνώμην, καὶ οὐ τοῖς κατ' ἐκείνων λέγουσι συνεφέρετο. Ὅμως ἐκείνοις μὲν εὐχαριστήσας τὰ μέγιστα, ὡς ὑπὲρ τῶν Ῥωμαίων πονεῖν δοκοῦσι, σιγᾶν ἐκέλευεν, αὐτὸς δ' ὑπασχεῖτο βουλευέσθαι περὶ τούτων καὶ τὸ δόξαν συνοῖσον ποιεῖν», George PACHYMÉRÈS, *Relations historiques...*, pàg. 535, 537 [«Mentrestant, els genovesos de la Ciutat, que havien construït els seus

però diversos documents oficials de les cancelleries siciliana, pontifícia i de la Corona d'Aragó semblarien confirmar d'alguna manera el relat de Paquimeres pel que fa a les intencions d'aquella esquadra. La flota de Sanç havia de saquejar les illes —cal recordar que ja molt afectades per les incursions de la Companyia de la primavera i l'estiu anteriors—, emparar-se d'alguna d'elles i ajudar els mercenaris en cas que es revoltessin contra l'emperador per instigació d'Entença.¹⁸

Gairebé dos mesos després de la seva arribada als Dardanel·ls, es va produir l'encontre entre l'emperador i Berenguer a Constantinoble, coincidint amb les celebracions nadalenques. Paquimeres descriu unes negociacions prèvies mitjançant la tramesa de missatgers i documents que no semblen haver estat tan senzilles com l'àrid estil de redacció del cronista podria indicar en un principi. Així s'entendria, a més, el fet que un cop arribat al Corn d'Or Entença es mostrés desconfiat, posat, però, que Paquimeres atribueix a l'actitud extravagant i desafiant de Berenguer. Cal recordar que les raons que l'haurien portat a Orient eren molt complexes i les expectatives posades sobre la seva persona contradictòries, de la qual cosa és possible que en fos conscient, portant-lo a actuar amb cautela. Coincidint amb la celebració del Nadal Andrònic II el va investir amb la dignitat

---

habitatges a l'altre costat (Pera) i que, ara que els tenien, havien edificat més amb vista a ampliar el terreny fins al punt que van envoltar amb un mur la major part de la primera terra que havien ocupat i la fortificaren amb un fossat al voltant, van rebre dels seus a través de missatgers notícies que es preparava una gran flota que arribaria a la Ciutat a la primavera pel que també ells havien de protegir-se contra l'arribada, ja que es trobaven exposats al perill en ser partidaris de l'emperador per sospites evidents, tal com els semblava a ells en les seves deliberacions. De seguida ho van comunicar a l'emperador afegint que també aquells als quals havien rebut com a hostes —i els que després havien arribat amb ells— eren d'una mateixa opinió i mantenien un comportament d'espies, no d'aliats: que també ells col·laboraven secretament amb els de Sicília i que rebien i prenen garanties que en un moment donat anaven a combatre amb aquells com a aliats; i que això era evident pel fet que els altres es disposaven a presentar-se i més tard uns altres mostrant tant el comportament com el nom d'amics. Deien haver-se assabentat que el germà bastard del rei Frederic s'havia donat a la vela, també ell, amb dotze naus i que atracaria en aquesta Ciutat de manera no diferent fins que es presentés la totalitat i es fonguessin tots en un. Tot i això, li aconsellaven que si l'emperador volia col·laborar amb ells, acceptés des d'aquest moment la guerra contra aquells començant pels que estaven a les portes, ja que estaven més a mà: ells podien armar cinquanta naus. I demanaven a l'emperador el mateix nombre o diners per a la seva dotació; però que si en veritat no ho podia donar ara, ells ho diposarien de moment per rebre'l de l'emperador oportunament; que a partir d'ara no eren ells més estrangers que romans i que els feia mal no haver-se afanyat a auxiliar els romans quan estaven patint a la part d'orient i això que tenien gràcies a ells un copios comerç; ara bé, en el futur estaven disposats a combatre com a aliats i defensar-los dels atacants; que podien amb gran facilitat enviar a aturar les naus del megaduc com a enemics que eren i, començant d'aquesta manera, completar la resta presentant-se allà amb tota la seva esquadra, si li semblava bé, i no permetent-los que passessin més endavant» (*traducció literal del text grec de qui aquí escriu*).

¹⁸ Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409): col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*, Barcelona, IEC, 2001, pàg. 16-19 (doc. XV); Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 180-181.

de megaduc i a partir d'aquell moment, segons Paquimeres, l'entesa entre tots dos hauria estat total. És possible que l'emperador, intentant atreure'l a la seva causa, aspirés a establir algun tipus d'autoritat sobre les tropes de la Gran Companyia, en aquells moments gairebé fora del seu control, però, tanmateix, aquest acord havia de ser de curta durada i, per tant, aquell anhel, infructuós.¹⁹

Tot seguint el relat de Paquimeres, abans de l'Epifania (6 de gener), l'exèrcit mercenari va enviar emissaris a Constantinoble per reclamar els seus sous. Es van comprometre a deixar de saquejar les ciutats bizantines si rebien el que els corresponia. L'emperador no va voler donar satisfacció a aquelles demandes, que va trobar excessives, si bé es va cuidar de fer manifest aquell refús i va prometre fer-los arribar una part d'aquella quantitat, molt allunyada, però, del total que reclamaven. Els emissaris van tornar a Gal·lípoli amb les mans buides i el saqueig de Tràcia va continuar.

L'arribada dels missatgers de la Gran Companyia va marcar la fi de l'efímera entesa entre Entença i Andrònic II. En el seu text Paquimeres ja havia destacat les complicacions i dificultats trobades entre ambdues parts per dur a terme el jurament de fidelitat a l'emperador per part de Berenguer, en refusar aquell declarar-se enemic de Frederic de Sicília, tal com pretenia la cort imperial. La rebuda donada als emissaris de l'exèrcit mercenari fou la causa de l'allunyament definitiu. Andrònic II havia demanat el parer de Berenguer sobre les reclamacions dels missatgers, que també va trobar excessives. Entença, però, va considerar que el tracte dispensat als representants de la Gran Companyia excedia de molt el rang social d'aquells i el que se'ls prometia era molt més del que se li oferia a ell, considerant que així se'l rebaixava. Això va ser a l'origen de la ruptura. El megaduc va sortir de Constantinoble tres dies després del dia de l'Epifania i es va reunir amb la Gran Companyia a Gal·lípoli, sense renunciar, però, al títol àulic que se li havia conferit dies abans.²⁰

Davant d'aquella nova situació Andrònic II va reprendre el contacte amb Roger de Flor, que havia tornat a Gal·lípoli per intentar imposar l'ordre entre les seves tropes i recuperar-ne el comandament. L'emperador ja havia convidat Roger i la seva sogra, germana d'Andrònic, a la cort, per a les celebracions de l'Epifania, però el mercenari havia refusat al·legant problemes de salut i reclamant el pagament dels sous deguts. Van seguir diverses missatgeries i trameses de missives amb ordres de tornar a Orient per reprendre la lluita contra els turcs, que haurien recuperat posicions des de la seva absència, mandat que Roger va refusar, argumentant que Gal·lípoli era el lloc idoni per hivernar, car aquella regió disposava de recursos suficients, i recordant que encara es devien diners als seus

---

¹⁹ Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 183-187.

²⁰ Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 187-189.

homes. Aleshores Andrònic II va mirar de guanyar-se'l oferint-li la dignitat de Cèsar de l'Imperi —càrrec polític que no s'havia utilitzat durant quatre segles—, 20.000 hiperpers si es dirigien a Anatòlia, blat pel viatge i que un cop allà tindria a la seva disposició totes les possessions orientals de l'imperi —«Natolí»— excepte els llocs més famosos i importants. Per vies molt diferents, doncs, les narracions de Muntaner i Paquimeres arriben al mateix punt, el nomenament de Roger com a Cèsar i l'ofertament de territoris a Anatòlia. Tot i aquests ofertaments, que podien resultar personalment força atractius per a Roger de Flor, el cert és que no van resoldre la situació immediatament i durant dies i setmanes continuen els intercanvis epistolars i de missatgeries entre la cort imperial, Flor i la Gran Companyia, les arengues abrindades i els estira-i-arronses. Paquimeres ofereix força detalls sobre els esdeveniments que tenen lloc al llarg del mes de febrer i el seu context, amb un Roger de Flor que intenta mantenir l'equilibri entre interessos personals i interessos de la Gran Companyia, unes tropes que no estaven disposades a acceptar les condicions ofertes pels bizantins —que pensaven que els danys causats pels mercenaris superaven amb escreix el que se'ls devia— i que reclamaven el pagament total de les soldades, amenaces de rebel·lions i disturbis i la flota siciliana de Sanç d'Aragó desplaçant-se per les illes de l'Egeu i saquejant-les.²¹ En els mesos següents es produirà l'assassinat de Roger de Flor (abril) i la revolta final de la Gran Companyia contra els bizantins.²²

L'oposició de la Gran Companyia i els genovesos al Bòsfor, realitat o ficció literària?

Assenyalàvem en iniciar aquest text que Muntaner situava l'origen de les desavinences entre els genovesos de Pera i l'exèrcit mercenari a poc després del desembarcament de la Gran Companyia a Constantinoble el mes de setembre de 1303. Unes setmanes després del seu desembarcament, possiblement entre octubre i novembre, abans que les tropes mercenàries marxessin cap a Àsia Menor per passar-hi l'hivern, van tenir lloc el matrimoni de Roger de Flor amb la neboda d'Andrònic II i el seu nomenament com a megaduc. Durant aquestes setmanes sorgirien els problemes per la presència de l'exèrcit mercenari a la capital, manifestant-se precisament el dia del casament de Roger i la princesa Maria quan un nombrós grup de genovesos es va concentrar per protestar davant del palau imperial de Blaquernes i la tensió va provocar una autèntica batalla als carrers de la ciutat. Aquest episodi també és recollit per Paquimeres, però el relat dels dos autors divergeix sobre els detalls i, sobretot, sobre les causes d'aquest incident.

---

²¹ Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 189-196.

²² Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 197-211.

Segons Ramon Muntaner, mentre tota la noblesa de l'exèrcit es reunia a palau per assistir a les noces, els genovesos, que temien haver perdut el favor de l'emperador, es van aixecar contra els catalans. Es van dirigir cap al districte de Blaquernes i allí Rosso de Finale («Russo de Finar») va aixecar les banderes de la comuna de Ligúria. Aleshores els almogàvers i mariners de la Gran Companyia van sortir a trobar els genovesos i va començar la batussa. Rosso va morir davant la primera càrrega d'una trentena d'escuders i, tan bon punt van caure els estendards de la comuna, van irrompre els almogàvers, matant tres mil genovesos. L'emperador, víctima durant molt de temps de l'arrogància dels lígurs, es va alegrar de veure'ls humiliats. Tanmateix, aviat va haver de replantejar-se la situació, ja que tot l'exèrcit s'havia reunit i va començar a marxar contra Pera, el barri comercial genovés de Constantinoble, amb la clara intenció de saquejar-lo. Andrònic va enviar Roger de Flor en persona per posar ordre a les seves tropes, ja que l'atac a Pera hauria causat problemes econòmics futurs.²³

El relat de Paquimeres és més ric en detalls. Segons el seu text, els fets ocorreguts no van ser tan espontanis. Aquest autor no esmenta Rosso de Finale, i per a ell els genovesos s'haurien presentat davant del palau de Blaquernes amb un motiu molt clar: exigir a Roger de Flor els vint mil hiperpers que li havien estat prestats temps abans.²⁴ Per la manera com es va desenvolupar la protesta, sembla

---

²³ «E, mentre aquesta festa era tan gran, genoveses, per llur supèrbia, mogren baralla ab los catalans, sí que la brega fo molt gran. E un malvat hom, qui havia nom Russo de Finar, trasc la senyera dels genoveses, e vengren d'En Pera davant lo palau de Blanquerna. E los nostres almogàvers e hòmens de mar eixiren a ells, que anc lo megaduc ne els rics hòmens ne els cavallers no els pogueren tenir; e anaren-se'n defora ab un penó reial, e ab ells anaren solament tro a trenta escuders ab cavalls alforrats. E, con foren prop los uns dels altres, los trenta escuders van brocar e van tal ferir lla on era la senyera dels genoveses, que abateren a terra aquell Russo de Finar, e los almogàvers van ferir en ells. Què us diré? Que aquí morí aquell Russo de Finar e més de tres mília genoveses. E tot açò veia l'emperador de son palau e havia'n gran goig e gran alegre, sí que dix davant tuit: –Ara han trobat genoveses qui abatrà llur ergull. E és gran raon, que a gran colpa dels genoveses se són moguts los catalans. E, con la senyera dels genoveses fo en terra, e En Russo mort, e d'altres honrats hòmens, los almogàvers, matant llurs enemics, volien anar barrejar En Pera, qui és una vila triada de genoveses, en què era tot lo tresor e les mercaderies de genoveses. E sobre açò, con l'emperador veé que se n'anaven En Pera barrejar, clamà lo megaduc e dix-li: –Fill, anats a aquesta vostra gent e fets-los-ne tornar; que, si En Pera barregen, l'emperi és consumat, que los genoveses tenen molt del nostre tresor, e dels barons e de les altres gents del nostre emperi. E tantost lo megaduc cavalcà en un cavall ab la maça en la mà, ab tots los rics hòmens e cavallers qui ab ell eren anats, qui el seguiren; e anà-se'n vers l'almogaveria, qui ja volien esvair la vila d'En Pera, e féu-los-ne tornar. E així l'emperador romàs molt pagat e alegre», Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans...*, pàg. 336-337.

²⁴ «Τότε δὲ βασιλεὺς τοιαύτας ἐδίδου τὰς πίστεις τῷ Ῥοντζερῖφ. Ὁ δὲ, λαβὼν τὰ γράμματα, ὡς ἂν γε καὶ ὁ μέγας τις δόξοι, οὐχ ὄσους ἀνά χεῖρας καὶ μόνους εἶχε, τοσοῦτους καὶ ἄγειν ἠβούλετο, ἀλλὰ προσφιλοτιμούμενος καὶ ἄλλους συνῆγε, ταῖς ἀπὸ βασιλέως ἐλπίσιν ἀναπετρῶν, ὥστε μῆδ' ἔχειν αὐτάρκεις ναῦς συνεκφέρειν τὸ στρατολόγημα, μῆδὲ γε χρήματα τόσα ὥστε καὶ προκαταρκτικὰ διδόναι ἐπὶ βασιλεῖ ἐχεγγύφ τὰ πλείστα παρέξοντι. Διὰ τοι ταῦτα καὶ Γεννοῦίτας προσσχών, ἐπὶ πίστεισιν ἐκίχρατο ταῖς ἐκ βασιλέως ὡσεὶ χιλιάδας εἰκοσι νομισμάτων, τὰ μὲν καὶ λαμβάνων, τὰ δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν νηῶν χρειαὴν ἐκείνων εἰς τὴν τοῦ λαοῦ διαπλώσιον προσδεχόμενος»,

que els genovesos van reclamar els diners a la mateixa Companyia, però aquesta va traspassar el càrrec a Andrònic II, que n'havia estat el fiador. L'emperador, en trobar-se barrejat en la disputa, va decidir enviar el gran drungari Esteve Muzalon per dissipar el tumult. Però la situació havia arribat a un punt de no retorn i Muzalon va ser assassinat. Llavors els dos bàndols van iniciar una batalla, però no d'una manera tan improvisada o precipitada com relata Muntaner, sinó que, mentre els mercenaris es van fer forts al monestir de Kosmidion i els genovesos ho van fer a la ribera amb barricades improvisades al llarg de la costa. Llavors va començar una lluita en la qual ambdós bàndols perderen molts homes, fins que finalment l'emperador va aconseguir calmar la situació. Tan bon punt ho va aconseguir, l'exèrcit es va traslladar a Cízic.²⁵

Malgrat les seves diferències, els dos textos semblen donar una importància especial a aquest episodi de la tardor de 1303. No obstant això, Nicefor Gregoràs, que en la seva obra molt posterior només repassa els fets més rellevants de la

---

George PACHYMÉRÈS, *Rélatiions històriques...*, pàg. 435 [«Aleshores l'emperador es trobava donant a Roger les garanties assenyalades, i ell, portant les cartes de l'emperador per així semblar un personatge més important, volia comandar no només a tots els que tenia a mà sinó que, inflat a la seva vanagloria, també va reunir altres animat per les esperances que li proporcionava l'emperador; fins al punt que ja no tenia naus suficients per transportar l'exèrcit ni diners suficients com per lliurar-los les pagues inicials sota la garantia de l'emperador que proporcionaria la major part. Per aquestes raons, doncs, es va dirigir als genovesos i els va demanar prestat sobre la garantia de l'emperador com uns 20.000 nomismata prenent uns al comptat i altres acceptant-los per mitjà de la utilització de naus d'aquells per transport de l'exèrcit»].

²⁵ «Ὡς γοῦν ἐξηρτύοντο καὶ ἤδη πρὸς ἐξόδοις ἦσαν, ἐπισυνοίστανται Γεννοῦῖται οἱ κατὰ πόλιν τῶς ζητοῦντες τὸ χρέος· βασιλέα γὰρ ἀπαιτεῖν, ἐτέρους δανείσαντας, οὐκ ᾔφοντο δεῖν. Οἱ δὲ τὰ τοῦ χρέους βάρη προσανειθίσθουν τῷ βασιλεῖ, ὡς αὐτοῦ γε χρησάμενοι ἔνεκα. Καὶ βασιλεὺς, τῶς οὐκ ἀνεχόμενος, ἀλλ' οὖν πρὸς τὸ ἀποδοῖναι κατένευε, καὶ διὰ τοῦτο καὶ φιλονεικίαν πάσαν ὑποτεμνόμενος, ἔπειπε τὸν Μουζάλωνα Στέφανον, μέγαν δρουγγάριον τοῦ πλωίμου ὄντα, καταστελοῦντα τὸν θόρυβον. Ὁ δὲ καὶ τοσοῦτον ἐδέησε τοῦ ταῦτα ποιεῖν ὥστε καὶ κατεκόπη σπάθαις αὐτῷ γε ἴππῳ. Καὶ ἔρις ἐντεῦθεν μεγάλη μεταξὺ σφῶν ὠροθύνητο, τῶν μὲν ξενικῶν τὴν τοῦ Κοσμιδίου καταλαμβάνοντων μονὴν κάκεινῃ ὡς ὀρητηρίῳ χρωμένων καὶ μαχομένων, Γεννοιτῶν δὲ αὐτῶθεν κατ' αἰγιαλοὺς βούτζοις καὶ τάρπαις καὶ σανίσιν⁴⁸ ἀσφαλισθέντων κύκλῳ κάντεῦθεν ὡς ἀπὸ τείχους βαλλόντων τε καὶ βαλλομένων, ὡς καὶ πολλοὺς πεσεῖν ἀμφοτέρωθεν. Μόλις τὸν θόρυβον βασιλέως καταστορέσαντος, ἐπὶ Κυζίκου εἰς παραχειμασίαν ἀπέπλευον. Ἐκεῖσε δ' ἐπιστάντες, πόλλ' ἄττα τῶν χαλεπῶν κατεπράττοντο, ἐντὸς τοῦ τείχους καθήμενοι, χρήματα ἐκλέγοντες, βίους ἀρπάζοντες, γυναιξίν ἀνθρώπων ἐπιχειροῦντες καὶ τῶν ἐπὶ οἰκῶν ὅσα καὶ ὠνητῶν κατακυριεύοντες δούλων», George PACHYMÉRÈS, *Rélatiions històriques...*, pàg. 437 [«Doncs bé, quan ja estaven preparats i estaven a punt de sortir, es van presentar els genovesos de la Ciutat reclamant el que se'ls devia perquè no pensaven que ho haguessin de reclamar a l'emperador quan el préstec l'havien fet als altres. En canvi, els catalans assignaven a l'emperador el pes del deute, ja que el feien servir en benefici d'ell. L'emperador, mentrestant, no ho acceptava i es negava a pagar; i per aquesta raó, per tallar tota disputa va enviar a Esteve Muzalón, Gran Drungari de l'armada, per apaivagar el tumult. Però aquest va estar tan lluny de fer-ho, que fins i tot va ser tallat en dos a espasa juntament amb el seu propi cavall; i a partir d'aquí es va originar entre ells una gran contesa. Els estrangers es van apoderar del monestir de Kosmidion i l'utilitzaven com a base i des d'ell lluitaven. Els genovesos, per la seva banda, des d'allà mateix, des de la ribera, fent-se forts en cercle amb bótes, amb cistelles i amb taulons, i llançant i rebent dards des d'allà com si fos un mur, van morir molts d'ambdues parts»].

història del passatge de la Gran Companyia per terres orientals, no esmenta aquest episodi ni tampoc cap altre cronista ni la documentació generada a la Corona d'Aragó, quan aquest tipus d'accions acostumava a donar lloc a reclamacions per intentar obtenir una indemnització per les pèrdues ocasionades, com per exemple amb la posterior captura de Berenguer d'Entença per part dels genovesos, que va afectar el megaduc i a diferents comerciants de Barcelona, els quals van presentar diverses peticions al rei Jaume II per intentar obtenir una compensació dels genovesos.²⁶ Això implicaria, probablement, uns efectes limitats de l'incident. De fet, no tenim constància de tensions diplomàtiques entre ambdues potències respecte a aquest esdeveniment i sí, en canvi, a com altres friccions al mar Tirrè van fer trontollar la pau entre el municipi lligur i la Corona d'Aragó. L'afer de la «massacre dels genovesos» no sembla haver cridat massa l'atenció de cap de les parts. Per tant, és possible que el que Muntaner presentava a la seva *Crònica* com un extermini dels genovesos resultés ser simplement un aldarull entre grups llatins presents a Constantinoble dels que en coneixem múltiples exemples en la història de la vila.²⁷

El relat de Paquimeres podria proporcionar la clau per entendre la projecció limitada de l'aldarull: la natura exacta del deute que dona peu al conflicte. Segons el grec, els vint mil hiperpers provenien de genovesos, hom pot pensar que presents a Sicília, ja que els diners havien de servir per pagar salaris de les tropes i nòlits d'embarcacions que havien de transportar-les a Constantinoble, i eren un préstec particular a Roger de Flor, tot i que emprant l'emperador com a aval. En cas que aquest préstec hagués existit, no hauria estat el primer que hauria rebut d'algun lligur, car anys abans, segons Muntaner, en deixar l'orde templer i refugiat a Gènova, hauria demanat diners a Tedisio o Ticino Doria i altres coneguts seus amb els quals va poder comprar i armar la galera *L'Olivetta*.²⁸ Tot plegat semblava un afer d'ordre privat, que va poder provocar un aldarull, però lluny d'un incident a escala massiva com semblaria indicar la retòrica de Muntaner. Novament aquí caldria ressituar el text de l'empordanès en un altre element. El paper jugat per Rosso de Finar que, segons el seu relat, seria el detonant del conflicte i acabaria mort en la lluita. Aquest genovès era un vell conegut de molts súbdits del rei d'Aragó, del de Mallorca o del de Sicília, car havia protagonitzat atacs pirates contra naus d'aquells en anys anteriors.²⁹ Sabem que, erròniament, Muntaner situa l'arribada de la Gran Companyia a Constantinoble —i, per tant, la mort de Finar— el 1302, quan en realitat el seu desembarcament es va produir el setembre de

²⁶ Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari...*, p. 19-30, 31-32, 33-34.

²⁷ Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 126-130.

²⁸ Ernest MARCOS HIERRO, *Almogàvers...*, pàg. 78.

²⁹ Maria Teresa FERRER I MALLOL, «Catalans i genovesos durant el segle XIII: El declivi d'una amistat», dins *Anuario de Estudios Medievales*, 26/2 (1996), pàg. 783-823.

1303. El cert és, però, que el 1302, segur, i el 1303 amb tota probabilitat, Rosso continuava viu, ja que un document mallorquí de 1320 el fa protagonista d'un atac contra un lleny armat per un perpinyanès i un cotlliurenc setze anys abans, el 1304, no lluny de Pisa.³⁰ Així, doncs, és possible que Muntaner confongués els esdeveniments i els seus protagonistes. En tot cas, els préstecs esmentats per tots dos autors, i un historial d'incompliments en els compromisos de pagament d'aquells, podrien estar a la base de l'episodi relatat per tots dos, que cadascun d'ells adapta de forma particular per a les seves necessitats narratives com han posat de manifest els que han analitzat aquest episodi.³¹

Paquimeres, en el seu relat dels esdeveniments de la tardor-hivern de 1304-1305 encara ofereix més dades relatives als genovesos, informacions que Muntaner tampoc esmenta en el seu text, i que cal tenir en consideració. Davant el rebuig d'Andrònic II a la seva proposta d'organitzar una flota que fes front a la que s'esperava per a la primavera de 1305, els de Pera havien decidit actuar en solitari i havien ampliat els fossars, havien millorat les fortificacions, havien construït maquinària de guerra, havien recol·lectat fons, havien armat embarcacions i n'havien fet venir altres de fora.³² Ja amb tot enllestit va arribar a la cort un pirata genovès, Andrea Morisco, que va oferir els seus serveis i el de les

³⁰ Antonio ORTEGA VILLOSLADA, *El reino de Mallorca y el mundo atlántico, 1230-1349: evolución político-mercantil*, Madrid, UNED: Netbiblo, 2008, pàg. 281 nota 76.

³¹ Josep Antoni AGUILAR ÁVILA, «Et tot açò vehia l'emperador de son palau: Muntaner y la llegada de los almogávares a Constantinopla (una lectura del capítulo 202 de la *Crònica*)», dins *Revista de Filología Románica*, 37 (2020), pàg. 13-26.

³² «Οἱ μέντοι γε κατὰ τὴν πόλιν Γεννοῦται, ἐπειδὴ περ τῶν κοινῶν ἀπετύχχανον βουλευμάτων καὶ καθ' αὐτοὺς ἠναγκάζοντο πράττειν, τὴν χαλεπὴν τῆς καρδίας ἐκ τῶν ἀκουσθέντων πῆδησαν τῶν ἰδίων οὐ σιγῇ καὶ ἡρεμῖα κατέστειλλον — τὸν γὰρ ἀγῶνα φασὶ προφάσεις οὐ πάνυ τι δέχεσθαι —, ἀλλ' ὡς αἰ τίθηται τὰ δυσσπνοῦντα τῶν παιδίων κινήσει μάλλον καὶ μελωδίας, ἀλλ' οὐχ ἡσυχίας, κατακοιμίζουσι — πέφυκε γὰρ ἡ ἔξωθεν κινήσις προσφερομένη κατακρατεῖν τὴν ἐντὸς καὶ οὕτως γαλήνην ἐμποιεῖν τῇ ψυχῇ —, οὕτω καὶ οὗτοι ἄλληπαλλήλοις πράξεις καὶ κινήσει τὸν τῶν πολλῶν κατέστειλλον θόρυβον. Καὶ νῦν μὲν βαθύτερον ἐξετάφρευον, ὡς καὶ ὕδωρ ἐκ τῆς θαλάσσης μετοχετεύεσθαι δυνατόν εἶναι καὶ τὸ ἀσφαλές τοῖς ἐνοικοῦσι παρέχειν, νῦν δὲ ἰσβόλα καὶ πετροβόλα ἐμψανῶντο καὶ τὰς τῶν οἰκημάτων παρακυπτικὰς, ἐξ ὅπτης πλίνθου καὶ τιτάνου παρφοκοδομημένας, εἰς ἀσφαλεῖς ἐπάλξεις καθίσταν, νῦν <δὲ> συνέλεγον χρήματα ἐκ κοινῆς τῆς καθ' αὐτοὺς συναγωγῆς συνδοσίας, τοῖς κατὰ καιρὸν ἐμμαχῆσουσιν ἀποχρήσοντα. Καὶ νῆας τὰς μὲν εἶχον, τὰς δὲ καὶ ἐξηρτύοντο, τὰς δ' ἅμα καὶ ναυμάχοις ἐκ τῶν ἑκασταχοῦ κοινῶν συνεδρίων τοῦ γένους αὐτῶν μετεπέμποντο», George PACHYMÈRES, *Relations historiques...*, pàg. 541, 543 [«Doncs bé, com que els genovesos de la Ciutat van fracassar en la consecució d'un projecte comú amb l'emperador i es van veure obligats a actuar per ells mateixos, tractaven de fer callar els batecs del cor dels seus, forts per les notícies que sentien, no amb el silenci o la inacció —doncs diuen que el combat no admet excuses— sinó que, de la mateixa manera que les nodrisses tranquil·litzen els nens de son difícil més amb el moviment i amb melodies que amb la inactivitat (succeeix que el moviment que ve de l'exterior domina l'interior i així produeix serenitat a l'ànima), així també ells esmorteïen la torbació de la majoria amb accions i moviments successius. I ara cavaven més profund el fossat perquè fos possible canalitzar l'aigua des del mar i proporcionar seguretat als habitants, ara preparaven màquines per llançar dards i pedres i convertien en merlets segurs les finestres de les habitacions estretes amb fang i guix, ara recol·lectaven mitjançant les aportacions de la seva comunitat diners que servirien als que ocasionalment serien els seus aliats. Pel

seves dues galeres a l'emperador.³³ Temps més tard, també segons el seu relat, protagonitzarà diferents enfrontaments amb la flota de la Gran Companyia.³⁴ El relat del bizantí parla de desconfiança i mesures de protecció, però no de ruptura total entre ambdues parts. Com encaixa el testament de Jaume de Forn en els panorames dibuixats per l'empordanès i pel bizantí?

Amb la informació disponible fins ara, sembla que Forn no pot ser posat en relació ni amb Berenguer d'Entença ni amb la Gran Companyia.³⁵ Ell i la seva nau encara romanien al Bòsfor quan el megaduc va abandonar Constantinoble el 9 de gener amb dues embarcacions. Tampoc semblaria relacionat amb les missatgeries enviades pels mercenaris a l'encontre d'Andrònic II, una abans del 6 de gener que hauria retornat a Gal·lípoli abans de la marxa definitiva d'Entença, ni, per raons òbvies, de les posteriors de finals de febrer o principis de març, car ja estaria mort. Tampoc se'l pot relacionar amb Ferran d'Aunés, que havia rebut el nomenament d'almirall, ni els seus homes i que restaven fidels a l'emperador, estacionats a Constantinoble. Sembla, doncs, que la seva presència al Bòsfor seria imputable a altres raons al marge de la Gran Companyia o d'Entença i, tenint en compte que se li coneix un historial d'activitats comercials i navilieres relacionades amb el comerç, probablement la seva visita seria conseqüència d'una expedició comercial, indicant que els mercats del Bòsfor no havien quedat tancats als catalans malgrat el deteriorament de les relacions entre la Gran Companyia i els bizantins i que a la regió els mercaders procedents de la Corona d'Aragó no es

---

que fa a les naus, unes les tenien però també en preparaven d'altres i en van fer venir d'altres juntament amb els seus combatents des de cadascuna de les comunitats de la seva nació»].

³³ «Καί σφιν τὰ πρὸς πόλεμον ἅπαντ' ἐξήρτυντο, ὅτε καὶ τινὰ τῶν πειρατῶν, Ἀνδρέαν ὠνομασμένον, δυοὶ πειρατικαῖς ναυσὶ καταχθέντα πρὸς βασιλέα, ὃς οὐκ ὀλίγα μὲν καὶ Βενετικούς, Γεννοῦίτης ὢν, διετίθει κακωτικά κατὰ θάλασσαν, ὕστερον δὲ καὶ νηὶ περιτυχὼν Περσικῇ καὶ ταύτης αὐτάνδρου κρατήσας, οὐς μὲν ἀνέλε τῶν ἐν αὐτῇ, οὐς δὲ γὰρ καὶ ζῶντας καθυπέγηε τῷ βασιλεῖ, ὡς δῆθεν τὰ ὑπὲρ τούτου φρονῶν καὶ τοὺς | αὐτοῦ τροποῦμενος ἀντιπάλους, τοῦτον βασιλεὺς μὲν μετ' εὐμενείας δέχεται καὶ ἀλλαγαῖς ἀγάλλει καὶ τῷ τοῦ βεστιάριου τιμῇ ἀξιώματι, Βενετικοὶ δὲ δι' ἔχθους εἶχον καὶ ὢν παρ' αὐτοῦ ἔπαθον ἀνταμύνεσθαι ὄρμων. Ὅθεν καὶ νυκτὸς ἐπιπεσόντες, πῦρ μὲν τῇ μὲν τῶν νηῶν ἐνίῳσαν, ἐκ τοῦ αἰφνηδὸν ἐναύσαντες, θατέρας ἀποδράσης, καὶ καταφλέγουσι, τῶν δ' ἐν αὐτῇ οὐς ἐλείν ἔσχον, ἀπηνῶς κατασφάττουσι», George PACHYMÉRÈS, *Rélations historiques...*, pàg. 543 [«Aquests ja tenien preparat tot allò relatiu a la guerra, quan un pirata de nom Andrea va arribar fins a l'emperador amb dues naus pirates. Sent genovès, havia causat no pocs danys als venecians al mar, i posteriorment va trobar una nau persa, se'n va apoderar amb els seus homes i en va matar a uns i a altres els va portar vius davant l'emperador donant-li a entendre que hi albergava sentiments favorables i que feia fugir els seus enemics. L'emperador el va acollir amb benevolència, el va premiar i el va honrar amb la dignitat de Vestiari, però els venecians l'odiaven i es van afanyar a prendre venjança pel que havien patit per la seva causa. Per això, en caure la nit, van llançar foc a una de les seves naus cremant-la d'improvís ja que l'altra havia fugit; la van fer cremar per complet i van degollar cruelment els que van poder capturar dins d'ella»].

³⁴ George PACHYMÉRÈS, *Rélations historiques...*, pàg. 640-645.

³⁵ El seu testament no esmenta ni Entença ni cap membre de la Gran Companyia, ni tampoc Sanç d'Aragó.

limitaven al paper de proveïdors de béns i de serveis per a l'exèrcit mercenari — aspecte conegut gràcies al testimoni de Muntaner i documentació diversa—,³⁶ sinó que mantenien una activitat al marge de l'exèrcit mercenari i que tenia ja una llarga tradició remuntant, almenys, a la centúria anterior.

La presència de Forn a Pera —desconeixem si la seva embarcació estava ancorada a la mateixa barriada o l'altra banda del braç de mar, a Constantinoble mateix—, a les darreries del mes de gener de 1305 indica que en aquells moments el barri sota control genovès també estava obert als catalans malgrat les desconfiances que poguessin aixecar els moviments de la Gran Companyia. Tot i que sens dubte seria fàcil que a ulls de molts genovesos de Pera es produís alguna mena d'associació d'uns i altres, almenys les autoritats es guardarien prou de caure en aquella confusió, en la mesura del possible, per mirar de salvaguardar l'activitat comercial que tan lucrativa podia ser per a ells, fos directament, a través del cobrament de taxes, com indirecta, car tota activitat acabava repercutint en el teixit comercial global de la comunitat. De fet, malgrat el clima de tensió i enfrontament que dibuixen, els autors en donen diversos indicis, especialment Paquimeres. Després de l'assassinat de Flor i amb els atacs empresos per la Gran Companyia a l'àrea de la Mar de Marmara, allaus de refugiats arriben a Constantinoble. La situació a la capital esdevé enormement volàtil i acaba amb l'atac als catalans que s'hi troben presents. N'hi ha que es refugien a Pera, a prop dels genovesos, i escapen així de la dissort dels que queden a l'altra banda del braç de mar. Les masses, pensant que alguns d'aquells eren homes de l'almirall Ferran d'Aonès, van massacrar els que es refugiaren a casa de Raúl Pachys, sogre de Ferran.³⁷ Tot i que resulta impossible determinar l'abast real de l'atac, una mica com passa amb el famós episodi de la tardor de 1303, en qualsevol cas, el fet que n'hi hagués que havien trobat refugi a Pera indica que els genovesos d'aquella vila no havien trencat ponts amb els catalans, segurament perquè entre els que fugiren de Constantinoble n'hi havia que no tenien res a veure amb l'exèrcit mercenari i eren mercaders i homes de mar i, per tant, hi podia haver interessos econòmics comuns i càlculs polítics meditats, com evitar veure's tancat l'accés als mercats sicilians i de la Corona d'Aragó o Mallorca en cas que els sobirans d'aquells

---

³⁶ Daniel DURAN I DUELTE, «Los ducados de Atenas...», pàg. 117-121.

³⁷ George PACHYMÉRÈS, *Rélatiions històriques...*, pàg. 579, 581, 583.

territoris haguessin considerat l'actitud dels lígurs poc solidària o en connivència amb els bizantins.³⁸

Altres informacions proporcionades per Paquimeres són susceptibles de ser interpretades en la línia d'una relació sostinguda en el temps, malgrat la volatilitat de l'ambient. Bona mostra en serien les reaccions inicials a l'arribada de l'esquadra naval de Spinola des de Gènova que va acabar capturant Berenguer d'Entença quan la Gran Companyia assotava la regió de Màrmara, el maig de 1305. De l'eufòria inicial en pensar que eren les embarcacions enviades des de Sicília de què havien sentit a parlar que arribarien a la primavera, es passà a certa cautela en descobrir que eren genoveses. Amb tot, els mercenaris no descarten la possibilitat d'arribar a un acord amb els lígurs, que també mantenien friccions amb els bizantins, així com una actitud calculadora meditada sobre riscos i beneficis.³⁹ Aquelles negociacions van fracassar i després d'un enfrontament, Entença i la seva flota van ser capturats. Amb tot, Paquimeres indica que, després de la presa, els genovesos de Pera no semblaven massa d'acord amb aquelles decisions ni, especialment, amb una possible participació d'aquelles embarcacions en l'expedició que l'emperador comptava enviar contra Gal·lípoli, motiu que porta l'esquadra a abandonar el Bòsfor per dirigir-se a Trebisonda.⁴⁰ Tot semblaria indicar, doncs, que els perotes volien evitar un enfrontament obert amb la Gran Companyia i que els interessos dels genovesos de Pera i dels procedents de Gènova no sempre coincidirien. Els primers, més alineats aparentment amb una posició pacificadora o neutral, defugint l'enfrontament obert; els segons, sense comprometre completament els seus recursos i avantposant els seus interessos comercials, més disposats a involucrar-s'hi del costat d'Andrònic II, però mirant de no provocar Jaume II.⁴¹

Per què l'actitud dels genovesos de Pera? Semblaria que els lígurs, de la mateixa manera que ho feien alguns mercaders catalans, també podien freqüentar

---

³⁸ Això explicaria, possiblement, un episodi que relata Paquimeres una mica més endavant en el seu text, relatiu a una nau de queviures que la Gran Companyia hauria enviat per als catalans que s'havien refugiat entre els genovesos al Bòsfor, els quals en tenien la custòdia. Capturada pels enviats de l'emperador, aquesta acció contrarià enormement els genovesos, que enviaren homes per acabar amb el capità bizantí, que en resultà assassinat, despertant la còlera imperial, George PACHYMÉRÈS, *Rélatiions històriques...*, pàg. 585.

³⁹ George PACHYMÉRÈS, *Rélatiions històriques...*, pàg. 585.

⁴⁰ «τέλος δ' ὡς ἐδόκουν γνωσιμαχρήσαντες διὰ τοὺς ἐκεῖ Γεννοῦίτας, οἶμαι, ἐξ αὐτῆς συμπαλαβόντες καὶ Μπιρυγέριον συνάμα τοῖς πρωτίστοις αὐτῶν, πρὸς τὴν τῶν Λαζῶν ἀνέπλεον χώραν, μίαν μόνην τῶν τριήρων πρὸς τὰ αὐτῶν ἦθη εἰς δῆλωσιν ἀπολύσαντες», George PACHYMÉRÈS, *Rélatiions històriques...*, pàg. 591 [«Finalment, però, com semblava que anaven a reconsiderar la seva decisió per causa, crec, dels genovesos d'allà, es van endur immediatament Berenguer juntament amb els principals entre ells i van navegar cap al país dels Lazes deixant lliure només un dels vaixells perquè informés la seva terra»].

⁴¹ Sandra ORIGONE, *Bisanzio e Genova*, Gènova, ECIG, 1997, pàg. 135-136.

l'exèrcit mercenari per aprofitar possibles oportunitats de negoci, ja fos en tasques de proveïment, ja fos comerciant els seus botins. Així semblaria deduir-se del fet que fossin presents a Lesbos durant l'atac de la companyia que va comportar el rescat d'alguns dels captius fets a l'illa, fons que en alguns casos van ser proporcionats pels genovesos.⁴² Fins i tot més tardanament, el 1309, genovesos acudien a comprar captius a la Gran Companyia quan es trobava assetjant Salònica.⁴³ Tot i que les informacions són escasses, sembla que del relat de Paquimeres i de les poques notícies proporcionades per algun document es dedueix que entre la Gran Companyia i lígurs, especialment els perotes, s'haurien teixit un seguit d'interessos, probablement de tipus comercial, però també de fràgils equilibris que interessava protegir.

Muntaner no entra en detalls com Paquimeres en qüestions relatives a la Gran Companyia i els genovesos. El seu és un relat més concís en aquest punt, però de missatges molt clars: l'enemistat entre uns i altres. Si el bizantí ofereix detalls que demostren enfrontaments, però també col·laboració i, per tant, una relació més complexa i plena de matisos, en el seu text l'empordanès es limita a fer aparèixer els genovesos en contextos d'enfrontament i enemistat, sense matisos. No és aquesta l'única qüestió en què divergeixen. Ernest Marcos Hierro i altres autors han posat en evidència com, en general, les diferències entre tots dos són imputables, amb tota probabilitat, a les necessitats narratives dels dos autors que, ometent uns aspectes o incidint en ells, orienten el seu discurs i construeixen la seva justificació sobre els seus protagonistes i llurs accions.⁴⁴ Així, Muntaner, en la construcció de la figura de Flor com a heroi i exalçament de la Gran Companyia, fa servir els genovesos en les seves aparicions esporàdiques com a enemics antitètics dels mercenaris. Paquimeres, per la seva banda, fa servir els genovesos principalment per posar en evidència la feblesa i els errors de la política d'Andrònic II Paleòleg que per al cronista són, en part, a l'origen dels problemes per fer front a la Gran Companyia i posen en risc l'imperi.⁴⁵ En aquest sentit, les necessitats narratives del bizantí expliquen perquè una major atenció als lígurs i també algunes de les seves contradiccions, com posar els temors de l'arribada

⁴² George PACHYMÉRÈS, *Rélatios històriques...*, pàg. 481.

⁴³ Daniel DURAN I DUELT, *La Companyia Catalana i el comerç d'esclaus abans de l'assentament als ducats d'Atenes i Neopàtria*, dins M. T. Ferrer i Mallol, J. Mutgé i Vives (coord.), *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana. Actes del Col·loqui Internacional celebrat a Barcelona del 27 al 29 de maig de 1999*, Barcelona, CSIC, 2000, pàg. 571.

⁴⁴ Ernest MARCOS HIERRO, «Retratos de un héroe: Roger de Flor en Paquimeres y Muntaner», dins A. Guzmán, I. Velázquez (eds.), *De vera et falsa historia I, Estudios sobre falsificación documental y literaria antigua*, Madrid, Ediciones Clásicas, 2017, pàg. 357-366.

⁴⁵ L'exemple més clar és el desmantellament de la flota imperial que farà l'emperador extremament dependent dels genovesos, principalment, però també d'altres embarcacions estrangeres.

d'una flota des d'Occident en relació amb el procés d'engrandiment i fortificació de Pera, que en realitat seria un procés molt més complex i amb causes diverses.⁴⁶

L'escassa documentació i les informacions contemporànies que es poden reunir al marge dels textos de Muntaner i Paquimeres i que aporten llums respecte a la relació entre els genovesos i la Gran Companyia confirmen la idea general de Paquimeres d'una relació complexa, plena de matisos, incloent-hi enfrontaments, però també col·laboracions i diferents formes de coexistència. El testament de Jaume de Forn, que ve a sumar-se a aquell petit corpus, va en la mateixa línia i sembla introduir un nou element a l'equació, el dels catalans no directament relacionats amb la Gran Companyia. Sovint, les diferències entre mercenaris i mercaders catalans queden desdibuixades en els relats dels cronistes i en els dels historiadors que han fet servir els seus textos, però eren dues realitats diferents, malgrat les interferències d'ordre cultural, polític, social o econòmic entre uns i altres. El cas de la presència de Forn a Pera indicaria que els locals eren conscients d'aquelles diferències i confirmaria que, en tot cas, el Bòsfor continuava obert a les activitats de mercaders i homes de mar malgrat l'escalada de tensió entre l'imperi i la Gran Companyia i que en cas d'haver-se produït un tancament d'aquells mercats per als catalans, això no va passar fins més tard.

---

⁴⁶ Sandra ORIGONE, *Bisanzio...*, pàg.

1309, gener, 29. Barcelona [1305, gener, 21. Pera]

Trasllat del testament de Jaume Forn.

ACB, 4-10-58

Hoc est translatum sumptum fideliter a quodam testamento cuius tenor talis est:

In nomine Domini, amen.

Ego, Iacobus de Ffurno, civis Barcellone, sanus mente, existens tamen egritudine corporis languens, divinum timens iudicium quod nescitur hora et ne ab intestato decedam atque sine conducto testamento in Dei nomine bonorum et rerum mearum talem facio dispositionem:

Primo, si me mori contingerit de hac infirmitate, lego corpus meum sepeliri apud cimiterium Sancti Ffrancischi de Peyra, fratrum minorum, cui et quibus lego pro sepultura mea et exequis fulneriis mei perperos viginti auri ad sagium Constantinopolis.

Item, lego fratribus minoribus predictis de Peyra duchatos centum pro canendis missis ducentis pro anima mea.

Item, volo et ordino quod dicti dicti fratres minores inducere debeant me de habitu ipsorum secundum modum ordinis eorum.

Item, lego fratribus predicatoribus de Peyra, pro canendis missis centum pro anima mea, duchatos quinquaginta.

Item, lego presbitero Sancti Michaelis de Peyra, pro canendis missis centum pro anima mea, duchatos quinquaginta argenti.

Item, lego presbitero Sancte Marie Venetorum in Constantinopoli, pro canendis missis centum pro anima mea, duchatos quinquaginta argenti.

Item, lego ecclesie Santi Nicholai de Barcelona de ordine fratrum minorum, ipsis fratribus, pro missis canendis, etiam et fratribus predicatoribus de Barcellona et parrochiis de Barcellona, pro canendis missis quingentis pro anima mea, libras octo soldos sex denariorum realium de Barcellona quas debeant et distribuere inter predictos fratres et parrochiis subscripti ffideicomissarii mei seu marmassores.

Item, lego pauperibus Christi qui sunt in Peyra et in Constantinopoli, pro anima mea, perperos viginti auri ad sagium Constantinopolis.

Item, lego pauperibus Christi et egenis qui sunt in Barcellona soldos mille denariorum realium in distribucione subscriptorum meorum ffideicomissariorum sive marmassoriorum qui debeant distribuere dictos soldos mille cuilibet pauperi denarium unum cantum.

Item, lego na Sancie, uxori mee, omnes dotas et antefactum suum et suas raciones in vita sua, et post decessum eius dictum antefactum remanere debeat heredi meo subscripto.

Item, lego predictae uxori mee omnem raubam, arnisium, domus mee et omnia vaselamenta et corigias argenti et auri et vestes que sunt in domo mea et que inveniri poterit de bonis meis.

Item, lego dicte uxori mee et volo quod habere debeat de bonis meis vitam suam cibi et potus et aliarum expenssium quintum (sic) sterit vidua et post suum maritare. Nolo quod aliquid habeat de bonis meis. Immo reddeant predictae expensse cibi et potus heredi meo.

Item, lego Iacobo de Ffurno, nepoti meo, pro anima mea, libras quadringentas denariorum realium de quibus libris quadringentis volo quod emantur possessiones qui reddere debeant proficium dicto Iacobo, nepoti meo, et hoc faciant dicti ffideicomissarii sive marmassores mei. Et predictum proficium sive peccunie que extrassetur de dicta possessione seu possessionibus recipere debeat et habere pater ipsius Iacobi nepotis mei usque ad annos decem proxime venturos et post dictum tempus dictam peccuniam recipere et habere debeat dictus Iacobus, nepos meus. Et si forte dictus Iacobus decesserit absque herede legitimo et se nato volo quod dicte libre quadringente sive possessiones remaneant patri ipsius Iacobi, etiam si pater ipsius Iacobi decesserit absque herede legitimo et se nato volo quod dicte libre quadringenti remaneant heredi meo.

Item, lego Benvenute filie Bernardi de Ffurno, nepcie mee, pro anima mea, libras centum realium ad suum maritare. Et si forte dicta Benvenuta decesserit ante suum maritare, volo quod dicte libre centum remaneant heredi meo. Lego Bernardo de Sancto Martino, parenti meo, pro anima mea, libras vigintiquinque denariorum realium.

Item, lego Sibilie, sorori mee, pro anima mea, libras centum denariorum realium quas habere debeat ad suum maritare et si se non maritaverit et vellet se reddere ad sacros ordines, similiter ipsas habere debeat.

Item, lego Sibilie, nepcie mee, libras quinquaginta denariorum realium quas poni debeant in aliquo loco ubi lucrent et dictum lucrum perveniat ipsi Sibilie, nepcie mee.

Item, lego filiabus tribus Bernardi Çavardera de Sasaloni libras viginti quinque qualibet ipsarum de eorum maritare, et si forte decesserint ante suum maritare debeant redire et pervenire dicte libre heredi meo.

Item, lego filiis duobus Guillelmi Çavardera, si vivunt, libras viginti quinque quilibet ipsorum.

Item, lego a n'Ascalone, nepcie uxoris mee et filie quondam Guillelmi Senescala, libras viginti quinque denariorum realium, pro anima mea.

Item, volo, constituo et ordino meos fideicomissarios sive marmassores guardianum sive ministrum fratrum minorum de Barcellona, Belengerium Cayrera, civem Barcellona, et Bernardum de Olivaris, absentes tanquam presentes. Volo quod dicti fideicomissarii mei sive marmassores sint amprolegiste et non possint compelli ab aliqua persona coram aliquo iudice vel magistratu ad rationem reddendam de bonis meis nec facere inventarium de bonis meis nisi ad eorum voluntate, set credantur suo solo verbo sine testibus et iuramento vel alia probacione.

Item, lego predictis Belengerio Ceriera et Bernardo de Olivaris, quilibet eorum, marabetinum viginti.

Item, volo et lego quod dicti ffideicomissarii sive marmassors mei dare et solvere et restituere debeant omnibus et singulis personis qui habent iura vel raciones contra me aliqua occasione cum carta de bonis meis.

Item, volo quod omnia bona mea mobilia et immobilia que habeo et habere et recipere deo et debeo quod perveniant et pervenire debeant in potestate et in virtute predictae uxoris mee, que uxor mea dare debeat et distribuere omnia que legavi in Barcellona semper comuni consilio dictorum fideicomissariorum meorum, et hoc habeat quousque vidua erit vel steterit. Et si forte se maritaverit, volo quod predicta bona habere debeat dictus heres meus, qui heres meus aliquid de bonis meis habere non possit nec recipere aliquo modo hereditatem nisi prius dicta uxor mea se maritaverit vel decesserit. Et post suum maritare sive mortem dictus heres meus habere habeat prout ei legavi et ordinavi ut subscriptum est. Relicorum bonorum meorum mobilium et immobilium presencium et futurorum michi heredem instituo elemosine ecclesie Sancte Aulayrie de la Seu de Barcellona.

Item, lego opere dicte ecclesie Sante Eulayrie, soldos viginti realium.

Item, volo et constituo et ordino meos fideisomissarios et executores bonorum meorum Belengerium Granellum, nauclerium navis mee, Guillelmum Sa Porta, scribam navis mee, et Bernardum de Ffurno, ffratrem meum, ad accipiendum res et bona mea que habeo in Imperio Romanie et ad ipsas vendendum at ad

naviandum et vendendum navem mea si eis videbitur et distribuedum legata que superius legavi ilis personis que sunt in Imperio Romanie et residuum portandum secundum quod eis videbitur melius in Barchinona ad risicum et fortunam rerum heredi meo.

Hec est ultima voluntate quam valere volo iure testamenti, et si iure testamenti non valet saltim codicillorum vim optineat vel valeat omni iure mee ultime voluntate, et si aliud testamentum hinc decedere feci seu condidi volo esse cassum et nullius valoris istud autem ratifico et approbo.

Actum in Peyra, ante Constantinopolis, anno Dominice nativitatibus M^oCCC^oV^o, indictione secunda, die vigesima prima ianuarii in domo quam (sic) habitat dictus Iacobus, inter primam et terciam.

Testes vocati et rogati: Belengerius de Castrovili, Guillelmus de Castrovili, Arnaldus de Oliveris, Arnaldus de Bucha et Guillelmus de Ospitalis.

+ Iacobus Balistarius, sacri imperii notarius rogatus, scripsi.

Sig+num Iacobi de Letenali, notarii Barchinone.

Sig+num Bonanati, archipresbiteri, notarii Barchinone.

Sig+num Nicholai de Samares, notarii Barchinone.

Sig+num Guillelmi Ollomarii, gerentis vices venerabilis Bernardi de Ponte, vicarii Barchinone et Vallesii, eo absente, qui huic translato sumpto fideliter ab originali suo, non cancellato nec in aliqua parte sui viciato, ex parte domini Regis et auctoritatem impendimus et decretum ut ei tanquam originali suo fides plenaria ab omnibus impendatur, appositum per manum mei Barnardi de Cumbis, notarii publici Barchinone regentisque scribaniam curie vicarii eiusdem civitatis, in cuius manu et posse dictus gerens vice vicarii hanc firmam fecit quarto kalendas february, anno domini millesimo CCC^o Nono, presentibus testibus Ramundo de Comellis et Petro Cardona, iurisperitis, et ideo ego Bernardus de Cumbis, notarius predictus, hec scripsi cum litteris rasis et emendatis in prima linea ubi scribere eo absente qui huic, et hoc meum sig+num hic apposui.

Sig+num Petri Venrelli, notarii publici Barchinone, qui hoc translatum fideliter sumptum ab originali instrumenti seu testamento predicto et cum eodem legitime comprobatum scribi fecit cum litteris rasis et emendatis in linea vicesima quinta in duobus locis in uno quorum dicitur residuum portandum et in alio videbitur et postea firmatum et auctorizatum per dictum gerentem vices vicarii in manu et posse Bernardi de Cumbis, notarii predicti, prout per subscripcionem ab ipso notario supra proxime factam apparet ipsum translatum clausit quarto kalendas february, anno Domini millesimo trecentesimo nono.

[Revers] De facto Iacobi de Ffurno⁴⁷
Testament Jaume de Furno.⁴⁸
LVIII.⁴⁹
X^a stantia testamentorum Pie Elemosine, n° LVIII.⁵⁰

---

⁴⁷ Lletra del segle XIV.

⁴⁸ Lletra del segle XV.

⁴⁹ Lletra del segle XV.

⁵⁰ Lletra del segle XVII-XVIII.

Infra menia urbis: the shaping of the Jewish quarter of Barcelona

Philip BANKS
Independent researcher
(ORCID ID 0000-0002-2704-1588)

Clara JÁUREGUI
Arxiu Capitular de Barcelona
(ORCID ID 0000-0002-1057-4994)

Introduction

In recent decades, it has gradually come to be recognised that, prior to the late thirteenth century, the Jewish community in medieval Barcelona was less restricted and segregated than hitherto supposed.¹ Previously, the more numerous and more detailed sources of the late thirteenth and fourteenth centuries had tended to encourage a view that saw earlier periods through the prism of the less permeable situation recorded in the last a hundred and twenty years of the Jewish quarter's existence. On the basis of documentary sources, mainly conserved in the Arxiu Capitular de Barcelona, this study aims to demonstrate that, in terms of physical space, the Jewish quarter was in several respects less differentiated from and more closely connected with neighbouring Christian districts than often supposed.²

---

¹ Well summarised in Josep BAUCCELLS I REIG, *Vivir en la edad media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, Barcelona: CSIC, 2005: vol. II, pp. 1709-1733.

² For the later period, Anna RICH ABAD, *La Comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391 a través de la documentació notarial*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999; Francesc CABALLÉ and Eloi CASTELLS, *L'estructura urbana del Call de Barcelona: una aproximació*, Barcelona: Museu d'Història de Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2015; and Xavier PONS CASACUBERTA, *La societat jueva conversa en la Barcelona baixmedieval, 1391-1440*, Barcelona: Fundació Noguera, 2021. As regards the thirteenth century, Elka KLEIN, *Jews, Christian Society, and Royal Power in Medieval Barcelona*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006. Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH has published "El crèdit jueu a la Barcelona del segle XIII", *Barcelona Quaderns d'Història*, 13 (2007), pp. 157-196, and is studying the properties owned by Jews in thirteenth-century Barcelona. We thank Anna Rich and Francesc Caballé for their help and advice with this paper.

Before the *Call* (fig. 1)

There is no doubt as regards the general location of the *Call*; furthermore, it is generally accepted that this area had long been the district where Jewish inhabitants resided. However, the first reference to a *callis iudaicus* (that is, a narrow Jewish street, not yet a neighbourhood) is recorded in 1082.³ Both prior to this date and subsequently, a number of Jewish residents and property-owners can be traced elsewhere in the old walled city and the suburban areas that started to develop in the later tenth century; here particular attention will be paid to their property inside the late Roman walls at the heart of the medieval city.

There are only two tenth-century references to Jewish properties in the walled area, difficult to locate, but both adjoining Christian properties.⁴ Moving into the eleventh century, a document of the year 1023 refers to a large 'hort' or vegetable garden located not far from the church of Sant Miquel, and previously owned by the Jew called Isaac, son of Gento, who had recently been baptised (fig. 1, 1023).⁵ This garden is stated to be limited to the north by the *via qui inde transit et egreditur per portam novam eiusdem civitatis*, in other words by the old Roman west-east main street that passed through the gate also known by the name of Castell Nou (fig. 1, A) and which continued eastwards towards the centre of the walled area, the street today known as carrer del Call (fig. 1, 2), which subsequently marked the southern limit of the *Call*; in other words, this property lay immediately to the south of the area later occupied by the *Call*.

Three documents of the same decade refer to the presence of Jews in a nearby area, which can be identified as having lain between the present-day streets called carrer Paradís and carrer del Bisbe. This means that the properties concerned must

---

³ Josep BAUCELLS I REIG, Àngel FÀBREGA I GRAU, Manuel RIU I RIU, Josep HERNANDO DELGADO and Carme BATLLE I GALLART, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona: Fundació Noguera, 2006: vol. IV, doc. 1401, pp. 2172-2173 (a.1082) [henceforth *DACB*]. An original parchment record of the transaction is in the Archive of the Biblioteca de Catalunya (BC, perg. 3519).

⁴ Ramon D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya Carolíngia*, Vol. VII; Ignasi J. BAIGES I JARDÍ and Pere PUIG I USTRELL, *El comtat de Barcelona*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2019: part 2, doc. 580, pp. 552-553 (971): *vel in solarío iudayco qui fuit Witizani*; Wittiza would appear to be the name of a Christian, so presumably the property concerned had passed from a Christian to a Jewish owner; and part 2, doc. 1094, pp. 983-984 (990): *de circi in casaes de Vivas ebreo sive de Iacob ebreo; ... de occiduo in casaes qui fuerunt de Donegoco vel de Mauro ebreo*.

⁵ *DACB*, vol. II, doc. 368, pp. 748-750. Isaac may have accepted baptism in order to avoid a more serious punishment as he had been accused of committing adultery with a (married) Christian woman (*DACB*, vol. II, doc. 356, pp. 731-733 of the previous year).

have adjoined the eastern side of the area later known as the *Call*. As in the case of the 1023 document, they largely refer to horticultural plots at the very heart of the old walled city (fig. 1, 1029).⁶

Thus, even prior to the first reference to the *Call* in the sources, the majority of Jews already resided within, or in the proximity of, what are usually understood to have been its limits. In this context, one further document of the year 1078 is of interest. It refers to a plot at the foot of the Roman walls to the north, adjoining the later bishop's palace. It is described as the *orto Ysaach hebrei sive Geraldii Quadragesime intrantis* (fig. 1, 1078).⁷ The interesting point here is that there was a contrast between the Christian intra-mural landowners and their Jewish neighbours in the adjoining suburban area, a point that will be returned to below.

We should now return to the first reference to the *Call* of 1082. This charter refers to a substantial house to the west of the modern carrer del Bisbe, very close to the buildings occupied by the community of canons (the 'canonja') *intra menia urbis Barchinone, iuxta ianuam nostre prefate Canonice* (fig. 1, 1082); the document states that to the west was the yard of the late Jew Abus whereas to the north it bordered with *ipso itinere qui solebat ire ad callem iudaicum*, a street that should probably be identified as carrer del Montjuïc del Bisbe (fig. 1, 10). Two further documents of 1114 and 1116 refer to the common walls (*parietes*) between this property, or perhaps an extension to the south, and the *Call*.⁸

---

⁶ Arxiu del Monestir de Montserrat, Sant Benet de Bages, pergs. 1334 (1029), 1335 (1029) and 87 (1029). Joan SALVADÓ I MONTORIOL, *El monestir benedictí de Sant Benet de Bages. Fons documental: identificació, edició i estudi. Segles X-XI*, Doctoral thesis, Universitat de Lleida, 2012, vol. 3: doc. 898, pp. 1324-1326; doc. 900, pp. 1327-1329; and doc. 902, pp. 1330-1332. Discussed in Philip BANKS. "La topografia dels voltants de la catedral romànica. Continuitat i canvi" in Gerardo BOTO VARELA and Marc SUREDA I JUBANY (coords.), *La catedral romànica de Barcelona*, Girona: Documenta Universitària, 2021, pp. 73-137, at p. 109.

⁷ *DACB*, vol. IV, doc. 1331, pp. 2073-2074. An original parchment record of the transaction is in the Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), bound into a later volume: Mensa Episcopal, Tít. II, no. 1A, doc. 1. The fact that one of the owners is clearly a Jew while the other bears an unusual surname referring to Lent led Anscari M. MUNDÓ, "Els jueus a Barcelona del segle IX a l'XI" in his *Obres Completes I. Catalunya, de la romanitat a la sobirania*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes-Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 1998, pp. 582-586, at p. 585 (originally published in *Catalunya Romànica* vol. XX, Barcelona: Fundació Enciclopedia Catalana, 1992, pp. 86-88) to suggest that the latter was a convert.

⁸ See note 3 for the document of 1082. Although the use of the imperfect form 'solebat' might suggest that access to the Jewish quarter had been blocked at this point, it should also be noted that there had been major changes to the properties to the north of this street in the preceding years; see BANKS, "La topografia ..." pp. 114-115. It seems unlikely that

Reference should also be made to another document (1106) that mentions a street leading to the *Call*; in this case, the *itinere que vadit ad calle iudaico* was the easternmost part of the modern-day carrer de la Llibreteria, which would suggest that the main —perhaps the only— way of approaching the Jewish district was from the old Roman *cardo*.⁹

The extent of the *Call* and Jewish properties outside its limits

By and large, the proposal put forward by Francesc Caballé and Eloi Castells as regards the extent and limits of the *Call* would seem to accord with the documentary evidence.¹⁰ However, although such limits existed, they do not appear to have been totally rigid. To a certain extent, the western boundary was the line of the Roman walls; as in other parts of the city, many houses must have incorporated parts of the walls and towers within their structure. Indeed, a document published by Bofarull refers to modifications to these defences authorised by King Jaume I in 1258; however, despite his claim, the document

---

the street can be identified with the one to the south, the present-day carrer de Sant Sever, as this is known to have been opened in 1394: PONS CASACUBERTA, *La societat jueva conversa ...*, pp. 80-81. The documents of 1114 and 1116 are respectively Arxiu Capitular de Barcelona (ACB), perg. 1-2-616 and *Libri Antiquitatum* (henceforth *LA*) vol. I, f. 83v, doc. 195; Josep MAS, *Notes històriques del Bisbat de Barcelona, volums LX-XII. Rúbrica dels Libri antiquitatum de la Séu de Barcelona*, Barcelona: Establiment Tipogràfic “La Renaixensa”, 1914-1915, vol. X, no. 1289, p. 277.

⁹ ACB, perg. 1-5-6. The only other eleventh-century reference to Jewish property inside the city walls can be found in two documents, originally in the collection of the Arxiu de Santa Anna, but one now in the Biblioteca de Catalunya, which refer to a point some distance away in the southern part of the walled city, near the Regomir gate. In the first case a Jewish landowner sells his property *infra muro civitatis Barchinone, in locum vocitatum ad Alaizins, subtus ipso Kastro Regumir* surrounded by property owned by Christians to a Christian, whereas in the second, very similar, transaction a Christian, Ponç Guillem sells to a Jew, Salomó Baró; the fact that the surrounding properties are identical in the two cases leads one to suspect that, rather than a true sale of property rights, this transaction might have concealed some financial transaction with the property as a guarantee. The most recent publication of the two documents is in Jesus ALTURO I PERUCHO, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1985: vol. II, doc. 90, pp. 103-104 and doc. 93, pp. 109-110; the fact that the parchment in the Archive of the Biblioteca de Catalunya (BC, perg. 3732) bears the number 211 on the reverse, the number of the second document in Joaquín MIRET Y SANS and Moïse SCHWAB, “Documents sur les juifs catalans aux XIe, XIIe et XIIIe siècles”, *Revue des études juives*, tome 68, no.135 (1914), pp. 49-83, at pp. 63-64, suggests that it was transferred from one archive to the other in the early twentieth century.

¹⁰ CABALLÉ and CASTELLS, *L'estructura urbana del Call*, plan on p. 10.

does not authorise the demolition of part of the city wall for the opening of a new street (Baixada de Santa Eulàlia).¹¹ Clearly, the evidence suggests that this street was opened in 1394 after the dispersion of the Jewish community.¹² Moreover, a pastoral visit to Santa Maria del Pi of 1303 reports that Jews cut through the wall in many places in order to smuggle Christian women into the Jewish quarter, which presents a very interesting interreligious analysis but also reflects the many alterations made to the wall.¹³

At this point, however, it should be mentioned that ownership of properties at the foot of the walls in carrer de Banys Nous (fig. 1, 3) did not follow a consistent pattern; as in the case of the market garden below what was to become the bishop's palace mentioned above, some properties were clearly owned by Jews. Others were in Christian possession, even though lordship over the land itself might be in Jewish hands. This was a recurrent situation throughout the twelfth and thirteenth centuries.¹⁴

Scholars have found it difficult to define the northern boundary of the *Call*; the documentary evidence suggests that, apart from the tower adjoining the Episcopal gate (fig. 1, N), at least two and perhaps three towers of the late Roman city walls were in Christian hands, but no more than that. Although perhaps of uncertain value, a later fourteenth- or early fifteenth-century account of the

---

¹¹ Francisco de Asís DE BOFARULL Y SANS, "Jaime I y los judíos" in *I Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Barcelona: Stampa d'en F. Altés, 1909, pp. 819-943, doc. XIV, p. 861; his opinion was followed by Francesch CARRERAS Y CANDI, *Geografía General de Catalunya: la Ciutat de Barcelona*, Barcelona: Establiment Editorial Albert Martín, n.d, pp. 341-342, note 902.

¹² PONS CASACUBERTA, *La societat jueva conversa...*, pp. 80-81.

¹³ Josep M. MARTÍ I BONET, Leandre NIQUI I PUIGVERT and F. MIQUEL I MASCORT, *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, volum I, Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1984, p. 60. Further perforations of these walls are recorded in Josefina MUTGÉ VIVES, "Documents sobre vida ciutadana i urbanisme a Barcelona durant el regnat d'Alfons el Benigne", *Miscel·lània de Textos Medievals* 7 (1994) pp. 259-322; reprinted in her *Política, urbanismo y vida ciudadana en la Barcelona del siglo XIV*, Barcelona: CSIC, 2004, pp. 309-370, at p. 313, esp. doc. 22. Concerning contact between Jews and Christians, sometimes during illegal activities such gambling, see Josep Maria CASAS HOMS, *Llibre del batlle reial de Barcelona Berenguer Morey (1375-1378)*, Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1976, p. 42, p. 60, p. 79, pp. 90-91 et seq.

¹⁴ For example, Irene BRUGUÉS, Núria JORNET-BENITO and Coloma BOADA (dirs.), *Diplomatari de la col·lecció de pergamins del Monestir de Santa Clara de Barcelona (1039-1241)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2019: docs. 13, pp. 133-134 (1146); 14, pp.

supposed distribution of the Roman walls by Wifred the Hairy states that only two towers (apart from the gate tower) were in Christian hands at that date.¹⁵

There can be little doubt that by the 1160s the new bishop's palace was established in this part of the city (fig. 1, M). Not only is it difficult to identify its exact extent, but it also seems to have been in a constant state of modification; the will of bishop Arnau Ermengol (1142) refers to houses inside the city walls that he had purchased from Jarato *ebreo*, which were bequeathed to the altar of Sant Nicolau.¹⁶ A later neighbour in this area, the canon Bernat de Puig Alt (fig. 1, R), also held property adjoining Jewish-owned houses. Despite the difficulties involved in mapping the area, it is clear that there was no fixed extent to the *Call* at this date, and that property could pass from the possession of Jews to Christians.¹⁷

Although in the first decades of the twentieth century it was suggested that the eastern boundary of the *Call* lay between the modern carrer de Sant Honorat and carrer del Bisbe (fig. 1, 5), more recently it has been accepted the latter street was the limit (except for the area closest to the bishop's palace). The argument in

---

134-135 (1148); 28, pp.150-151 (1182); 54, pp.187-188 (1203); and 71, p. 210 (1212); Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà: sig. 1-37-41 (C-7), reg. 11202 (1263); sig. 1-6-25 (C-3), reg. 12332 (1273); sig. 1-10-49 (C-3), reg. 9790 (1297); sig. 1-3-05 (C-5), reg. 18348 (1297); Biblioteca de Catalunya, pergs. 19008 (1287) and 18628 (1288); Elka KLEIN, *Hebrew Deeds of Catalan Jews. Documents hebraics de la Catalunya medieval. 1117-1316*, Barcelona: Societat catalana d'estudis hebraics and Girona: Patronat Municipal Call de Girona, 2004, pp. 69-74 (1297).

¹⁵ Stefano M. CINGOLANI, *Libre dels reis*, València: Universitat de València, 2008, p.216: "Devets saber que del Castell Nou entró al Castell de la porte Bisbal si à ·XV· torres, les cals foren partides en la forma que's segueix, so és les primeres ·XIII· torres foren donades en aquel temps ha jueus, les cals tenguessen e gardessen bé de males gens, he les ·II· torres qui romanien si foren donades en aquel temps a l'honrat bisbe de Barcelona, les cals se tenien ab lo dit Castell axí com devall será dit".

¹⁶ The full text of the will can be found in Sebastián PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la sede barcinonense*, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1929, doc. LXX, pp. 416-417. In 1155, Arnau Ermengol's successor exchanged houses that he had received from the altar of Sant Nicolau: *LA I*, f. 281r, doc. 750; MAS, *Notes històriques*, XI, no. 1736, p. 168.

¹⁷ Bernat de Puig Alt is first recorded here in 1154 in *LA I*, f. 109r, doc. 269; MAS, *Notes històriques*, XI, no. 1717, pp. 157-158. He is found acquiring further houses, adjoining those of two Jews, in 1164: ACB, perg. 1-2-1201 (= *LA I*, ff. 111v-112r, doc. 276; MAS, *Notes històriques*, XI, no. 1868, p. 226); these may be the same as the ones recorded in 1184 in *LA I*, f. 72v, doc. 260; MAS, *Notes històriques*, XII, no. 2150, pp. 28-29, also bordering the houses of a Jew to the south. These houses may have lain to the south of carrer de Montjuïc del Bisbe as a street formed the northern boundary.

favour of the previous position rested on two points: firstly, it was proposed that the *Call* expanded, probably at some stage in the thirteenth century; secondly, the remains discovered in the Pati dels Tarongers of the Palau de la Generalitat in 1907, including what appear to be several small, but massively built, round towers, were identified as part of a wall enclosing the Jewish quarter. This interpretation has lost favour in recent years. Even though in the past there was the inclination to picture the Jewish quarter as a ghetto, the fact is that sources suggest a far more permeable urban fabric where Christians and Jews would share spaces. That is the case with this eastern limit, where Jewish houses adjoined houses belonging to canons, in the area that in the aftermath of 1391 was sold to the Diputació del General (fig. 1, Q).¹⁸

Indeed, there is at least one document, of the year 1156, which suggests that the limit lay on what would later be the western side of carrer del Bisbe, seemingly not in existence in this part of the city at that date; in this, the two daughters of Pere Lupsanz sold Bernat Ministre, a canon, their houses with a yard and trees of different types, located *paulo longe ab ipsa sede iuxta Callem iudaicum*.¹⁹ To the south was a street, houses that were an allod of the monastery of Sant Cugat del Vallès, and another street; to the north the Hort of Sant Cugat,²⁰ and to the west the houses of the Jews Maimó, Hanoch and Nazmain (fig. 1, E). There can be little doubt concerning the location of this property, at the heart of the Cases dels Canonges; in the 1070s it was in the possession of a certain Ot Guifré, but we have no information as regards the properties that lay to its west at that date. However, in 1156, it would seem that there was no street separating this property from the houses of the three Jews; at the most there may have been a narrow alley. This point will be considered in greater depth below (fig. 1, 1156).

Finally, throughout its history, the southern limit of the *Call* is generally understood to have run along the northern side of carrer del Call from the vicinity of plaça de Sant Jaume to a point near the old Roman gateway of Castell Nou; the main doubts concern the area of this gate, where the street deviates from the Roman street line, an aspect that will be examined below.

---

¹⁸ Marià CARBONELL I BUADES (dir.), *El Palau de la Generalitat. Art i arquitectura, vol. 1*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2015, pp. 18-46, esp. p. 34.

¹⁹ LA I, f. 38v, doc. 76; MAS, *Notes històriques*, XI, no. 1743, p. 171.

²⁰ The monastery still had houses at this point, possibly extending as far as the *Call*, in the late thirteenth century: C. BATLLE I GALLART, "Guillem Eimeric, jurista d'una família patricia de Barcelona", *Anuario de Estudios Medievales*, 37/2 (2007), pp. 823-866, at p. 846, also p. 851.

It is also interesting to note that while the neighbourhood was being formed during the twelfth century *intra muros*, some of the requirements of the Jewish community were built at the same time *outside* the Roman walls. This is the case of the mikveh, which was located inside the ‘Banys nous’ (New baths), established by Abraham in 1160 by virtue of a royal privilege (fig. 1, F).²¹ Unfortunately, there is no mention of either the main synagogue in this period or of other communal buildings that might have helped to answer certain questions about the formation of the *Call*.²²

Closely related to this point, there is a further aspect that has seldom been mentioned in studies on the *Call*, namely the question of Jews who resided outside either the *Call major* or the *Call menor*. Traditionally, it has been stated that those were the only spaces the Jewish community could inhabit. However, sources such as the pastoral visit of 1303 demonstrate that Jews clearly lived outside the Jewish quarter (and were frowned upon for doing so).²³ In previous centuries there is clear evidence for an area inhabited by Jews outside the limits of the *Call*, specifically in the vicinity of the Castell Nou and the Jewish (bakery) oven (‘el forn dels jueus’), which was located within the city walls close to, but outside, the *Call* itself (fig. 1, K). Thus, during the reign of Count Ramon Berenguer IV (1137-1162), the count exchanged with Sança and her son, Bernat de Bell-lloc, houses in the suburban area for the ‘vall’ of the Castell Nou, a space adjoining this gate to the south, with the city walls to the west, the main street passing through the gate to the north and the houses of a deceased Jew named

---

²¹ Victòria MORA I PONS, “Els banys nous de Barcelona”, *Lambard*, vol. VI (1994), pp. 27-39. The location of the mikveh inside the public baths can be theorised through the responsa of Shlomo ben Adret, see Eduard FELIU, “Salomó ben Adret, mestre de la llei jueva”, *Tamid*, 4 (2002-2003), pp. 35-109, at pp. 52 and 65-66. Although there is no definitive answer yet on this matter, the answers provided by ben Adret and the documented presence of a *sinia* (mentioned in Catalan in the original text of ben Adret) support this hypothesis. *Sínies* (wheels for raising water, usually animal-powered) are rarely found in medieval Barcelona, but they are recorded both in the ‘Banys nous’ (ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, vol. 560, f. 193v of 1160) and in the ‘Banys vells’ in the street of the same name (Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà: sig. 1-20-52 (B-13), reg. 10303 of 1263).

²² The first reference to the main synagogue dates from the thirteenth century: Jaume RIERA I SANS, “La sinagoga major de Barcelona en la tradició documental”, *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, 20 (2002) pp. 7-74.

²³ There are complaints of poor and vile Jews living with Christians, some of them procuring prostitution, and others working on Sundays. MARTÍ, NIQUI and MIQUEL, *Processos de l'Arxiu Diocesà de Barcelona*, p. 60 and p. 108.

Abotaib to the east.²⁴ In the second half of the twelfth century a Jew named Massana pledged his houses in the parish of Sant Miquel, which adjoined those of the late Pere Ricart and were thus very near the previous dwellings.²⁵ The first reference to the bakery oven can be found in a late twelfth-century document (*in*

---

²⁴ Ignasi J. BAIGÉS, Gaspar FELIU and Josep M. SALRACH, *Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2010: vol. IV, doc. 1093, pp. 1748-1749. Subsequently, there are many references to the Castell Nou itself, which survived until the sixteenth century, but few to the gate or the street that passed through it. The only one located to date mentions three workshops next to the *portam Castris Novi* adjoining the inner face of the Roman wall with streets to the south and east (ACB, pergs. 4-49-826 and 4-49-827 of 1337; it is noteworthy that a Jew held the allodial rights). In fact, the bill of receipt for this transaction (ACB, perg. 4-49-830) states that the workshops were *subtus voltam Castris Novi*. A further reference of 1355 to an *obrador qui es sots la volta del Castel Nou* ('a workshop that is under the vault of the Castell Nou'; Monestir de Sant Benet de Montserrat: Arxiu Monestir de Santa Clara de Barcelona (MSCB), Memorial de Rendes, vol. 412, f.4v) could similarly suggest that the passageway of the gate had been taken over for other purposes. In turn, all this might indicate that, starting in the second half of the twelfth century, the westernmost part of what is now carrer del Call shifted northwards from the original Roman orientation, eventually adopting the line that it still follows today (fig. 1, 1 and 2). If this were the case, the connection between the intramural and extramural area might no longer have been exclusively through the gate proper, but rather through a gap in the defences at this point, in some way a precursor of the streets ('baixades' or slopes) that were cut through the old Roman walls in the thirteenth century. The irregular layout of the streets outside the city walls in this part of the city, often known as the 'quatre cantons del Call' ('the four corners of the Call'), suggests a complicated history. The line of the main extra-mural street (carrer de la Boqueria; fig. 1, 4) fails to provide a natural continuation for either carrer del Call or its Roman predecessor; the fact that the 'Banys nous' were on the corner of carrer de la Boqueria opposite the end of carrer del Call suggests that the former street followed this alignment in the second half of the twelfth century. This certainly seems to have been the case by the later fourteenth century as a sale of workshops in 1372 states that they were *in callo maiore judayco, et ad introitum ipsius calli in carraria qua itur ad balnea nova* (ACB, Notaris, vol. 190, 30 June 1372). In view of the limited evidence, however, the chronology of this change is conjectural.

²⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), ORM, Gran Priorat, calaix 1, carpeta 1, perg. 81. The date of the document cannot be read in its entirety, but it was probably 1168 or 1178. Pere Ricart was the son of Ricart Guillem, who had owned houses incorporating three wall towers at this point. Pere died intestate so his property passed to the Count of Barcelona and, subsequently, possibly also with that of his maternal grandfather, Bernat Ramon 'the Rich', adjoining the church of Sant Miquel, to the Archbishop of Tarragona. In the seventeenth century this extensive complex became the Convent de l'Ensenyança.

meo pignore ipsius furni de Calle judaico);²⁶ subsequently, in a very detailed document of 1234 related to the Bell·lloc family, who held both the Castell Nou and the oven, not only is there a large amount of information referring to the operation of this bakery, but also a reference to *Iudei autem qui habitant vel habitabunt in civitate Barchinone extra Callem Iudaycum* with a list of eight such houses.²⁷ Other sources also refer to Jews living alongside Christians in this corner of the city between the southern limit of the *Call* and the Archbishop of Tarragona's palace.²⁸

In 1290 the oven was sold by Guillem de Bell·lloc to the convent of Santa Clara, which was then granted permission by the king to rebuild it. It is unknown why it needed repairs and if that meant that the oven was out of use at some point, with all the social and religious implications that implied.²⁹ In 1331 the

---

²⁶ The endowment of the altar of Sant Dionís (Denis) by Bernat Dionís; *LA I* f. 328r doc. 931; MAS, *Notes històriques* XII, no. 2291, p. 93. At this date there were probably about 17 bakery ovens in Barcelona; see Pere ORTÍ GOST, *Renda i fiscalitat en una Ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona: CSIC, 2000, pp. 201-244.

²⁷ Irene BRUGÉS, Núria JORNET-BENITO and Coloma BOADA (dirs.), *Diplomatari de la col·lecció de pergamins del Monestir de Santa Clara de Barcelona (1039-1241)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2019: doc. 189, pp. 367-372.

²⁸ The first one (ACB, perg. 1-1-1847 of 1245) refers to property located *prope furnum iudaycum*. Bonhom, a Jew, owned the houses to the south. Other documents referring to properties slightly further to the south, near the church of Sant Miquel, mention Jewish owners, for example ACB, perg. 1-6-1390 of 1278 (published in Carme BATLLE "La casa burguesa en la Barcelona del siglo XIII" in *La societat barcelonina a la baixa edat mitjana. Acta/Mediaevalia, Annexos d'història medieval* I, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983, pp. 9-51, at pp. 45-46). Similarly, a sale of 1282, which exists in both Latin and Hebrew versions (ACB 4-37-536 and KLEIN, *Hebrew Deeds of Catalan Jews ...*, group V, no. 11, pp. 62-68), refers to houses with workshops and a kitchen garden including trees near the same oven (according to the Latin text), but also the Archbishop of Tarragona's palace (in both versions) and the Castell Nou (according to the Hebrew text). Several of the adjoining property owners were also Jews. In 1292, a canon of the cathedral, Pere de Noguera, signed a perpetual (emphyteutic) lease ceding a Jew property to improve next to the palace and near the church of Sant Miquel; again, some of the neighbours were Jewish (ACB, perg. 3-20-42). Finally, in 1379 Vidal Macip de la Torra sold Sentou Caru, shoemaker, a house with two workshops *satis prope callem majorem et furnum judaycum, in vico vocato dels torners*, clearly outside the Jewish quarter, and with both Jewish and Christian neighbours (ACB, Notaris, Pere de Coll, vol. 259, 29 December, 1379).

²⁹ MSCB, pergs. 669 (royal confirmation of the sale; see also ACA, CR, Reg. 83, fol. 94 r-v) and 667 (permission to reconstruct). The document also specifies their permission to build an *anvanum* (modern Catalan 'envà'), a portico that might have been open to the street to accommodate counters and benches for the sale of products; see also pergs.

Poor Clares established the oven to the secretaries of the 'aljama' (that is, the Jewish community) by means of an emphyteutic agreement, probably giving them more control over it, but little else is found about its use after that.³⁰ At that moment, the property is described as having more than one oven, which might have been added during the repairs in 1290.³¹

Even the precise location of this oven remains uncertain. Many documents simply mention the oven as having been near (*prope*) the Castell Nou and the entrance to the Jewish quarter, without specifying how near it was. However, subsequent documents from the fifteenth and sixteenth centuries show how the rundown state of the Castell Nou affected nearby houses, one of them being the house of the oven (close enough to be damaged, then).³² A document of 1297 provides further useful information, as Maimó de Forn rented to Pere Solaç a workshop *juxta ianua callis judayci ex illis operatoriis hospicii mei quod habeo in calle ante furnum judaycum*, that is to say workshops accessed from carrer del Call, but which formed part of a building within the Jewish quarter. Whether that entrance was the one located in the present-day carrer Sant Honorat or in carrer Salomó ben Adret is unclear (fig. 1, C and B); the de Forn family are known to have lived in the block between these two streets at least until 1391.³³ As will be seen below, the fact that these gates might not have always existed should also be taken into account, as changes and modifications to the street network might have led to the addition of a new gate over the centuries.³⁴ Moreover, the presence of gates might

---

2506-2509. The location of the oven *ante portam callis judayci* is previously recorded in the year 1260 in ACA, Reial Patrimoni, Batllia General de Catalunya, vol. 124, f.14r.

³⁰ It would be interesting to know if the oven was in use after 1391 by the few Jews left in the city, and if the converso community used it too, but sadly no documents after that date have been preserved in the convent's archive.

³¹ MSCB, perg. 2494.

³² Frederich SCHWARTZ Y LUNA and Francesch CARRERAS Y CANDI, *Manual de novells ardots vulgarment appellat Dietaru del Antich Consell Barceloní*, vol. IV, Barcelona: Barcelona: Henrich y Compañia, 1895, p. 255: "1553. Juliol. Dijous VI. La nit passada caygué, entre les onze y les dotze hores de nit, un pany del Castell dit Nou de la present ciutat que es en lo Call eo de tremuntana, per la qual cayguda enderrocha y cobri una casa del Forn del call y altre del costat (...)".

³³ ACB, perg. 1-6-724. These are the two entrances that are considered to have existed c.1300. The latter seems more likely since it was closer to the Castell Nou. The de Forn family's houses were affected by the new taxation paid to Guillem Colom after 1391. CABALLÉ and CASTELLS, *L'estructura urbana del Call*, p. 150 and p. 153.

³⁴ Elena LOURIE, "A plot which failed? The case of the corpse found in the Jewish call of Barcelona (1301)", *Mediterranean Historical Review*, 1:2 (1986) pp. 187-220 (reprinted in her *Crusade and Colonisation: Muslims, Christians and Jews In Medieval Aragon*, Aldershot:

also have halakhic implications, especially if these could prevent access to essential needs such as the mikveh or the oven, which were outside the limits of the Jewish quarter.³⁵

It is also interesting to note that, even though the exact location of the Jewish oven is not known, what seems quite clear in the documentary evidence is that this whole area/street was inhabited by Jews and Christians at the same time. Moreover, the area between the oven and the church of Sant Miquel was not the only part of the old city outside the *Call major* where Jews are known to have resided. In particular, the area of the square adjoining the church of Sant Jaume (fig. 1, 7) and the nearby street known as carrer dels Apotecaris (now carrer de la Llibreteria; fig. 1, 8) also seem to have a number of Jewish residents.³⁶ Cohabitation between the two religions was a reality.

The nature of the separation between the *Call* and ‘Christian’ districts

As has already been mentioned, the remains revealed in the ‘pati dels Tarongers’ in 1907 led to the suggestion that there was some sort of enclosure at this point:

Variorum, 1990), publishes a document of 1301 which refers to the *porta inferiori dicti Callis*, which can be identified as the one at the end of carrer de Salomó ben Adret. This implies that there was an upper gate, and most probably that there were two gates at this date. The document is also used in Jaume RIERA I SANS, *Retalls de la vida dels jueus. Barcelona, 1301-Besalú, 1325*, Barcelona: Rafael Dalmau – Episodis de la història 326, 2000.

³⁵ A *responsum* of Shlomo ben Adret gives an interesting insight on this matter. See FELIU, “Salomó ben Adret, mestre de la llei jueva”, *Tamid*, 4 (2002-2003), pp. 59-60.

³⁶ For example, ACB, perg. 3-14-205 (1289), in which Belshom Momet of Badalona, introduces a canon, Bernat de Molins, and Pasqual Soquer into their new property in plaça de Sant Jaume. The tenants of the house and workshops were also present, namely Bonjuhà Burgalés, Jaume Maceller (notary), Guillem Barber (shoemaker), Mosse Spinell and Momet. In the pastoral visits of 1303, Jews were accused of appropriating more space than was assigned to them, taking it from the cemetery of the church (fig. 1, J) and were said to live in carrer dels Apotecaris (fig. 1, 8). Around this last area they also had either workshops or shops that were open on Sundays, a fact complained about by Christians. MARTÍ, NIQUI and MIQUEL, *Processos de l’Arxiu Diocesà de Barcelona*, pp. 108-109. The convent of Santa Clara still collected rents from Jews there in 1355: MSCB volum 412, Memorial de Rentes, f. 4v and ff. 19v-20r. As for carrer de la Llibreteria, an Isaac de Mallorca is recorded as holding property there from Elisenda, wife of Joan Dorcha, in 1236 (ACB, perg. 4-49-694). Although this document does not refer to the street by name, subsequent documents referring to adjoining properties indicate that it was located in *carraria de Speciarie* (ACB, pergs. 4-49-691 of 1266; 4-49-692, 4-49-693 and 4-49-696, all of 1282) or *vico Apothecarie* (ACB, perg. 4-49-697 of 1288).

Ve en comprobació dels documents antics l'haverse trobat ara al desfer el terraplè del pati interior de la Diputació una muralla que sembla la que tancà'l call jueu; n'hi ha prou ab un lleuger exàmen pera veure que no's tracta d'un mur de fortificació, sino d'una tanca de separació. La muralla esta reforçada de tant en tant per macissos cilindres de obra de rebla que no es possible confondre ab els basaments de les torres de defensa de les fortificacions coetànies. Les cases del call jueu donaven al carrer de la Seu...³⁷

This interpretation was maintained by Bofarull, Carreras Candi and most writers on the subject down to Riera i Sans: "És evident que aquest espai fou tancat i circumdat per un mur amb portals ...".³⁸

More recently, Caballé and Castells have suggested otherwise: "Per tant, és factible pensar que en origen no hi devia haver una muralla fixa al Call ...". They go on to support their view by reference to legal rulings collected by Anna Rich Abad, according to which a Jew had to build a dividing wall to delimit their plot from that of a Christian neighbour.³⁹ Such an interpretation seems to be borne out by all the cases discussed so far of Jewish properties that adjoined those of Christian neighbours; in no case is any reference to a separation other than a simple 'wall' made.

More detailed information is to be found in two documents. In the first, of 1200, Pere de Granollers, with the approval of the Cathedral Chapter, agreed to build a wall with Bonafos between their respective houses, the allodial property of the canonry.⁴⁰ Neither Bonafos nor his heirs were allowed to build a tower, a gutter, or openings towards Pere's house there. Even though one objective of such prohibitions may have been to separate Christians from Jews, another aspect should also be taken into consideration: privacy. That is what is suggested by two documents (one in Hebrew), in which Jewish neighbours reach agreements about windows that might overlook the house of the other.⁴¹

---

³⁷ J. PUIG I CADAVALCH and J. MIRET I SANS, "El Palau de la Diputació General de Catalunya", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 3 (1909-1910), pp. 385-480, p. 392.

³⁸ Jaume RIERA I SANS, "Els jueus a Barcelona entre els segles XII i XIV" in *Catalunya Romànica* vol. XX, Barcelona: Fundació Enciclopedia Catalana, 1992, pp. 88-91, at p. 90.

³⁹ CABALLÉ and CASTELLS, *L'estructura urbana del Call*, p. 11; RICH, *La Comunitat jueva de Barcelona*, pp. 54-55

⁴⁰ ACB, perg. 1-5-472.

⁴¹ ACB, perg. 4-70-1(a) (1315), published in KLEIN, *Hebrew Deeds of Catalan Jews*, group VIII, no. 18, pp.180-183 and ACB, Perg. 3-9-429.

In the second document, of 1224, Bishop Berenguer de Palou II and the canons recognised that a Jew, Dolça de Toulouse, had the right to construct against the dividing walls that separated her houses from the houses of the Chapter held by Berenguer de Sant Vicenç, a canon.⁴² There are three main points to this charter: first, that the dividing wall in question was common to both properties; secondly, it could be built to a height one and a half 'destres' (approximately 4.2 m), a substantial height, in stone and mortar or (rammed) earth; and thirdly, neither party should overlook or have a 'socanyal' (eave?) or gutter over the other, norms found in both the fourteenth-century 'Ordinacions de Santa Cilia' and the charter *Recognoverunt Proceres* (1284) applicable to Christian-owned properties adjoining each other, as well as many thirteenth-century private agreements.

The location of these latter houses cannot be pinpointed, although the reference to the western part of Dolça's property and the eastern part of the canons' property suggests a location on the west side of the present-day carrer del Bisbe, so that her property probably lay within the *Call*. The agreement of 1200 may refer to the area adjoining the Castell Nou and thus outside the *Call* proper, since Pere de Granollers is recorded as holding property in that part of the city. Be that as it may, it is clear that little or no distinction was made as regards the walls separating properties; comparable norms were applied between Christians, between Jews, and between Christians and Jews.

Access to the *Call*

As has already been mentioned, the traditional view is that there were only two entrances to the *Call*, one at the junction of carrer del Call and the carrer Major (now carrer de Salomó ben Adret), the other to one side of plaça de Sant Jaume, at the start of the present-day carrer de Sant Honorat (the medieval carrer de la Font) (fig. 1, B and C). As has been seen, the bakery oven was near one of these entrances, presumably the former as it is also often stated to have been near the Castell Nou.⁴³

However, three documents of twelfth- and thirteenth-century date suggest that there was another entrance —perhaps without a gate that was closed at night —which may have been replaced by the second entrance mentioned.

---

⁴² ACB, perg. 1-6-3896, see full text in the annex.

⁴³ The alternative is to put forward the hypothesis that there was another entrance, perhaps at the end of the modern-day carrer de la Volta de Sant Ramon, which is closer to the Castell Nou (fig. 1, 11). However, there is no additional evidence that might support this proposal.

In 1249, Arnau Pausis sold Isaac Mohassel, a Jew described as *Spagnolo*, the houses he held from the monastery of Sant Cugat del Vallès in the city of Barcelona in the *vico qui dicitur Paradisus*, clearly the present-day carrer Paradís.⁴⁴ To the east was carrer Paradís; to the south houses of the Canonja held by Bernat de Santa Eugènia; to the north houses of Guillem de Lleida. Most interestingly the street to the west, following the course of the present-day carrer del Bisbe, is described as the *vico quo intratur in Calle Iudayco*, in other words entering the Jewish quarter, without there being any reference to a gate or barrier. If there were streets to the east and west of the plot, this must have been located in the southern part of the block, and it should be identified as the property now known as carrer Paradís 1B and carrer del Bisbe 2B (fig. 1, 1108).⁴⁵

A note on the reverse of the parchment states that two other documents originally accompanied it as they referred to the same property; these can be identified as two currently unnumbered twelfth-century parchments that are in the process of being catalogued. The first (1108) records a donation or exchange between Bernat Berenguer and Pere Artall of destroyed houses near the church of Sant Jaume in exchange for other houses that the latter had built nearby. To the east was the street (= carrer Paradís); to the south the houses of Santa Creu and Santa Eulàlia, to the north the houses of Bertran Ot, perhaps the son of Ot Guifret mentioned as holding property at that point between 1072 and 1080; and to the west the *carrera que vadit ad Callem Iudaicum* (=carrer del Bisbe).⁴⁶

The second parchment (1143) records the leasing of houses and a yard to improve by the abbot of Sant Cugat, Ermengol, to Bertran de Pla and his family; these were near the church of Sant Jaume and had been purchased from the

---

⁴⁴ ACB, perg. 1-1-197. The document is listed in María Cinta MAÑÉ and Yom Tov ASSIS, *The Jews in Barcelona, 1213-1291: Regesta of Documents from the Archivo Capitular*, Jerusalem: The Central Archives for the History of the Jewish People, 1988, no. 161, p. 76. The de Pausis family is recorded with property here in two documents of the year 1193: ACB, perg. 1-1-687 (a) and (b) although neither of them makes the location immediately apparent. The *Spagnolo* here might refer to an Andalusian origin, as other documents from that period suggest (ACB, perg. 3-14-158 (1230), in which Vidal of Hispania acknowledges having received some money from Pasqual de Pallejà). Isaac Mohassel, his wife Rahel, and their son Abraham sold the property to Pere de Ribalta in 1263 (ACB, pergs. 1-1-192 and 1-6-2438, the bill of receipt for 1400 *solidos* de tern; documents listed in MAÑÉ and ASSIS, *The Jews in Barcelona, 1213-1291*, docs. 263-264, pp. 111-112).

⁴⁵ The unidentified property between those labelled 6J and 6L in fig. 6 (p. 105) of BANKS, "La topografía ...".

⁴⁶ The document is currently in the ACB, perg. 1-2 series.

widow of the Pere Artall of the previous document; the limits are very similar, the street to the west being described as the *carrera quae intratur in Callem Iudaicum*.⁴⁷

It would thus seem that at this date this part of the street on the line of the Roman *decumanus maximus* provided access to the *Call*. It may have joined what was later known as carrer de la Scola Xica or Poca, a narrow street that followed an east-west course slightly further north, thereby providing access to the *Call*, at least until the mid-thirteenth century (fig. 1, D). The construction of the Scola Xica or Lesser Synagogue, towards the end of the thirteenth century, may have led to a change in the street pattern, especially as it is known that by the mid-fourteenth century it was considered to offer insufficient space, which led to an expansion.⁴⁸

By indicating the presence of three Jewish property owners to the west, the document of 1156 discussed above and referring to a property at the core of the Paradís block suggests that the street now known as carrer del Bisbe did not continue northwards beyond this point (fig. 1, 1156). This would explain why the southern boundary of this property recorded in 1156 is described as being composed of three parts: first, a street (in other words, the continuation of the first part of carrer Paradís from the point where the street proper turns to the right; this is now a gated alley that must have given access to the house, later part of the Cases dels Canonges); second, the houses of Sant Cugat described in the documents of 1108, 1143 and 1249; and third, the first part of the present-day carrer del Bisbe, which in this period provided access to the *Call*.

Later sources suggest that this last street was widened and opened up at an uncertain date in the late thirteenth or fourteenth centuries. In 1297, workshops were sold to broaden the street that went from plaça de Sant Jaume towards the bishop's palace; the names of several Jews can be read in the poorly preserved

---

⁴⁷ Also currently classified in the ACB, perg. 1-2 series.

⁴⁸ Although the date of its construction remains unknown, Samuel Benvenist de na Regina is known to have been responsible for its foundation thanks to the petition to enlarge the synagogue addressed to the bishop in 1345, in which he is mentioned as the founder; ADB, *Notularum Communium* 14, f. 14r. The first known reference to him is of 1316, by which date he was already dead, thus pushing back the foundation of the synagogue; ACB, *Notaris*, vol. 90, f. 53v. After the attacks of 1391 it was sold first to Julià Garrius, treasurer of the king, and afterwards to the Diputació del General. It is then described as being *constructa in limittibus olim calli maioris Barchinone in quodam vico non transeunte, que vicus habet exitum versus fontem dicti calli*, ACA, Generalitat, *Manuals comuns*, N-492 (1530-1539), f. 56. It makes sense that this alley would have connected carrer Sant Honorat and carrer del Bisbe beforehand.

text.⁴⁹ Duran i Sanpere suggested that the street had been opened up in 1270, but offered no source for this statement.⁵⁰ In 1328 the Jews Jucefus and Abraham Corayef sold houses located near the plaça de Sant Jaume in the newly-opened street that led to the cathedral.⁵¹ It may not be too adventurous to suggest that this formed part of a wider plan associated with the building of the new Gothic cathedral, the first phase of which took place in these decades.

Hence, the chronology of our sources referring to the creation of the Scola Xica and the opening up of the street providing a direct route from plaça de Sant Jaume to the Gothic cathedral allow us to suggest that these modifications may have led to the closure of this previously unrecognised access to the Jewish quarter and possibly the creation of a new one, surprisingly close to the one already in existence, towards the end of the thirteenth century.

The change in terminology—from an entrance to the *Call* to a proper gate—should also be borne in mind. Even though medieval Barcelona had many streets and alleys closed by their owners, it is obvious that a gate in this particular neighbourhood had a more defensive purpose. The fact that there is no record of a gate to the *Call* before 1260 might well be related to the atmosphere of increasing antisemitism in this century, when legislation enforcing marking and segregation were put into effect.⁵²

In fact, particular attention should be devoted to the entrance at carrer Sant Honorat, sometimes referred to as the main gate, which had both a tower over the entrance and even a gatekeeper in charge of it. In 1355, it is described as *la porta*

---

⁴⁹ Maria Cinta MAÑÉ I MAS, *Catàleg dels pergamins municipals de Barcelona. Anys 885–1334 (Volum I)*, Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona, 2004, doc. 216, p. 153.

⁵⁰ Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, Barcelona: Curial, 1972, p. 130.

⁵¹ J. PUIG I CADAVALCH and J. MIRET I SANS, “El Palau de la Diputació General de Catalunya”, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 3 (1909–1910), pp. 385–480, p. 393, n. 11: *prope plateam Sancto Jacobi et in carraria per quam noviter transitus fit ad sedem Barchinone*. The plan in Francesc CARRERAS Y CANDI, *Cataluña ilustrada*, T.1 *La ciudad de Barcelona*, Barcelona: Editorial A. Martín, c. 1922, between pages 64 and 65 also records this modification to the street plan; the date indicated is unclear, perhaps 1379.

⁵² See Jaume RIERA I SANS, “Jaime I y los judíos de Cataluña” in Esteban SARASA (coord.), *La sociedad en Aragón y Cataluña en el reinado de Jaime I: 1213–1276*, Zaragoza: Institución «Fernando el Católico», 2009, pp. 135–155. The Disputation of Barcelona in 1263 was also a turning point in Christian–Jewish relations: Robert CHAZAN, “The Barcelona “Disputation” of 1263: Christian Missionizing and Jewish Response”, *Speculum*, vol. 52, no. 4 (Oct. 1977), pp. 824–842.

mayor del cal juych e ay obradors dins lo cal qui son sots l'alberch e ixen dues scrivanies en la placa de sent Iacme, so not only was it larger than a simple gateway, but it also connected with the adjoining plaça de Sant Jaume.⁵³ The tower was demolished in 1392 when the aftermath of the 1391 attacks led to the Christianisation of the area.⁵⁴ The cubicles where the scribes worked failed to survive much longer, as they were also sold to the Diputació del General in order to build the palace.⁵⁵ This whole area of plaça de Sant Jaume and the corner of carrer de Sant Honorat is a reminder of the ever-changing frontier nature of this neighbourhood.

Conclusions

The origins of the Jewish quarter of medieval Barcelona can be traced back to the later eleventh century, but for the first two hundred years of its existence, as in the previous century, properties on the fringes of the *Call* could pass from Jewish to Christian hands. The limits of the main area of Jewish residence, although apparent, were by no means rigid, and in the same way the divisions between the properties of Jews and those of Christians were no different from those separating houses in other densely populated quarters of the city. Not only is there no trace of a wall marking off the *Call*, but access to the Jewish quarter does not appear to have been restricted by gates prior to the second half of the thirteenth century.

The formation of the Jewish quarter, always assumed to be enclosed and fossilised in the grid of the old Roman city, was more permeable and subject to changes than previously thought. Moreover, what has been perceived as a place of segregation or even a defensive location for the Jewish community, was in reality a space in perpetual contact with their Christian counterparts. The presence of Jews living outside the *Call* or Jewish properties in different parts of the city is

---

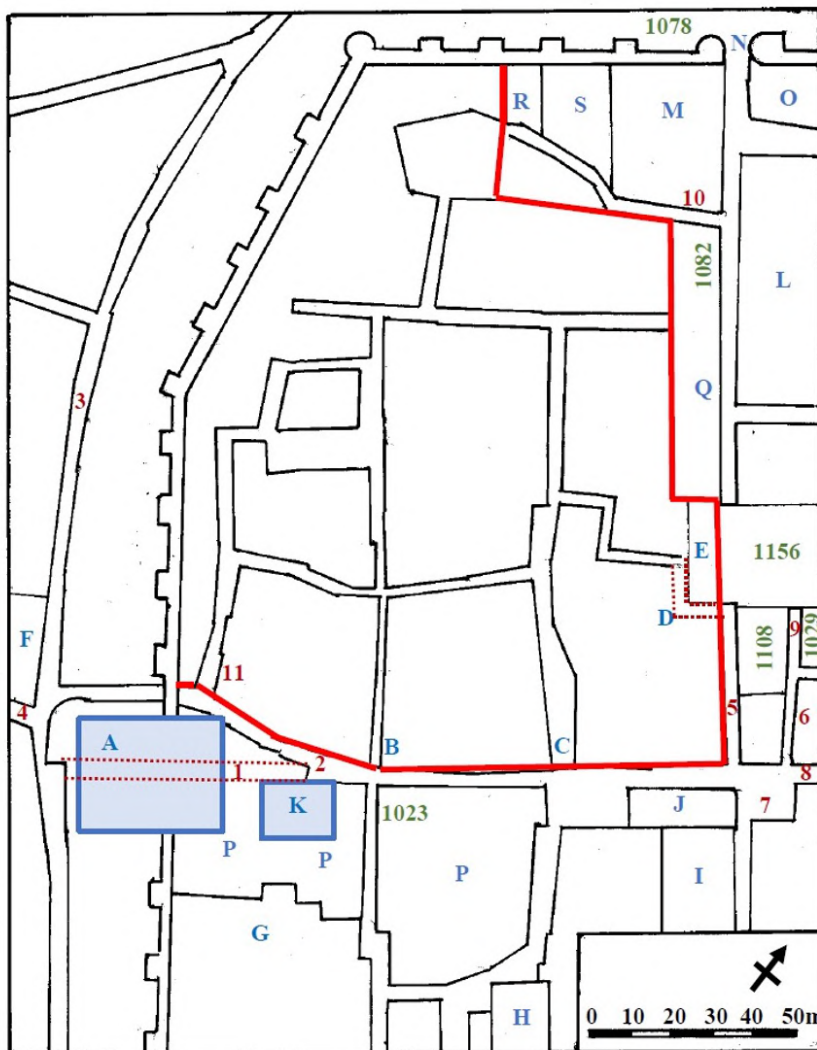
⁵³ MSCB, Memorial de Rentes, vol. 412, f. 4v. However, there is space to doubt if the main entrance was always this one, or if the one at carrer Salomó ben Adret might also have had a greater role. Nevertheless, on 14th December, 1390, shortly before the attacks on the *Call* that led to its disappearance, there is a reference to two workshops by the lesser gate of the main *Call* (*in ianua minori callis maiori*), which were let by a Jew to a Christian butcher (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Manual de Jaume de Trilla (53/3) fol. 24v, which presumably refers to the gate at the entrance to this street. We thank Anna Rich for this reference.

⁵⁴ *Manual dels Novells Ardits, vol. I*, Barcelona, 1895, p. 496.

⁵⁵ Some of them were built in former properties of Samuel Benvenist, so we can speculate that at some point what is today the façade of the Generalitat was fully composed of Jewish houses. MSCB, Memorial de Rentes, vol. 412, f. 4v. Marià CARBONELL I BUADES (dir.), *El Palau de la Generalitat. Art i arquitectura*, vol. 1, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2015, pp. 32-33.

testimony of a certain flexibility of society, clearly in contrast with some antisemitic legislation passed in the second half of the thirteenth century. The Jewish community, although perpetually under Christian supervision, was also constantly in contact with their neighbours.

LEGEND

The continuous red line indicates the theoretical limits of the *Call* in the later thirteenth century.

The dotted dark red lines indicate theoretical street lines.

- A. Castell Nou (the extent is hypothetical)
- B. Gate to the *Call* (carrer Salomó ben Adret)
- C. Gate to the *Call* (carrer Sant Honorat)
- D. Entrance to the *Call* recorded between 1108 and 1263 (and theoretical connection with the street leading to the later Scola Xica)
- E. Houses of three Jews in 1156; Scola Xica by the later thirteenth century
- F. Banyes nous
- G. Palace of the Archbishop of Tarragona
- H. Church of Sant Miquel
- I. Church of Sant Jaume
- J. Cemetery of Sant Jaume
- K. Approximate location of the Forn del Call (bakery oven)
- L. Buildings of the community of canons of the Cathedral
- M. Palace of the Bishop of Barcelona
- N. Episcopal gate
- O. House of the archdeacon
- P. Areas outside the *Call* where Jews and Christians are recorded living alongside each other
- Q. Houses belonging to canons in the late fourteenth century (possibly original built in the 'hort' of Sant Cugat)
- R. Houses of Bernat de Puig Alt
- S. Houses with tower of the collegiate church of Solsona

1023, 1029, 1078, 1082, 1108, 1156: location of properties mentioned in the text

1. Original route of main Roman east-west street (disappeared at an uncertain date between the later twelfth and early fifteenth century)
2. Carrer del Call (with the deviation to the north around the Castell Nou)
3. Carrer de Banys Nous
4. Carrer de la Boqueria
5. *carrera quae intratur in Callem Iudaicum* (1143); now carrer del Bisbe
6. carrer de Paradís
7. plaça de Sant Jaume
8. carrer de la Llibreteria (dels Apotecaris in the medieval period)
9. alley providing access to the central part of the Cases dels Canonges
10. carrer de Montjuïc del Bisbe
11. carrer de Sant Ramon del Call

DOCUMENTARY APPENDIX

ACB, 1-6-3896

18 October 1224

The bishop and canons of Barcelona give the Jewess Dolça de Toulouse permission to construct against the common walls between her house and that of the canon Berenguer de Sant Vicenç, specifying the characteristics of the walls, which are always to be common property.

In nomine Domini. Sit notum cunctis presentem paginam auditis, quod nos, Berengarius Dei gratia Barchinone episcopus et conventus eiusdem nobis commissus, concedimus et recognoscimus per nos et successores nostros presentes et futuros tibi Dulcie de Tolosa iudee et tuis successoribus presentibus et futuris que omnes ipsi parietes qui sunt inter domos canonicas quas tenet Berengarius de Sancto Vincencio concanonicus noster et domos tuas sunt communes de omnibus partibus in quibus ipse tue domus contigua sunt dictis domibus canonicis. Unde nos cum hoc publico instrumento perpetuo valituro, damus tibi et successoribus {tuis} plenam ac liberam potestatem per nos et successores nostros que possitis tu vel tui carrigare in dictis parietibus et uti ipsis tamque parietibus comunibus et possitis eosdem parietes extollere in altum ab eo loco in quo dicti parietes sunt de petra et calce altitudine unius dexter et medii de petra vel de terra secundum quo tibi magne placuerit nec tu vel tui habeatis vistam, soccannale sive deguticium in dictis domibus canonicis, nec etiam canonica habeat in tuis domibus vistam, soccannale sive deguticium set semper dicti parietes maneant et sint communes inter te et tuos successores et inter canonicam. Intelligatur tamen que parietem situm inter dictas domos nostras et tuas, qui est domibus nostris ex parte occidentali et tuis domibus ex parte orientali ante portam tuam, facias de tuo proprio de petra et calce ea altitudine in qua est modo et ultra si volueris possis eum in altum extollere de petra vel de terra secundum que tibi magne placuerit in tantum quantum et alios parietes potes extollere scilicet per unum dextrum et medium. Est autem sciendum que dictus paries et omnes alii parietes sunt communes tibi et canonicis nostris et semper debent esse communes. Actum est hoc XV Kalendas novembre Anno M CC vicesimo quarto.

S+num Poncii de Vilar Barchinonensis archidiaconi

+num Raimundi de Rosanis Barchinonensis primicerii

S+num Berengarii de Sancto Vincencio

Sig+num Ferrari de Lauro ✕ Pulcricolici Sancti Jacobi infra menia Barchinone clericici et procuratoris P. de Sintille Barchinone sacriste et prepositi mensis augusti

+ Annuit his scriptis Raimundus Pertegacensis

S+gnum Raimundi de Serriano

Signu + Bernardi Vilar de Archis decani

Ego Petrus cellerarii subscribo Ego Bernardus de Sancto Andrea qui hoc fir+mo

+Signum Arnaldi de Requesendo

Ego Berengarii Barchinone episcopus subscribo

Sig+num Petri de Bages notarii

Sig+num Petri Vives qui hoc scripsit precepto P. de Bages notarius cum litteris appositis in linea III ubi dicitur tuis die et anno quo supra.

ACB, 1-6-724

27 January 1296

The Jew Maimó de Forn rents a workshop to the butcher Pere Solaç for three years for 60 sous. This workshop is located next to the gate to the Jewish Call and opposite the Jewish bakery oven.

Sit omnibus notum Quod Ego Maimonus de Furno, judeus, de festo Pasche domini proxime [vent]uro usque ad tres annos continue subsequentes loco vobis, Petro Solacii, carnifici, et vostris et cui volueritis totum ipsum operatorium secundum juxta ianuam callis judayci ex illis operatoriiis hospicii mei quod habeo in calle ante furnum judaycum sicut ipsum iam tenetis causa locamenti. Ita quod dictum operatorium habeatis et teneatis per dictum ipsus jure huius utem conditionis et non possum inde vos expellere pro maiori logerio vel aliqua alia racione infra dictum tempus. Primo faciam dictum operatorium vos et quos volueritis habere et tenere pacifice contra omnes personas pro triennium supradictum. Et pro hiis complendis et attendendis obligo vobis et vostris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda. Renunciatis que cum ad hec ex certa sciencia consuetudini Barchinonensi qua est qua caveatur, quo quis possit

expellere conductorem de re sibi locata totas de [cau]sis et cuilibet alii consuetudini domini et constitutioni tenetur hec repugnatibus. Pro logerio autem dicti operatorii dabitur michi quolibet anno sexaginta solidos monete Barchinone de terno quos michi solvatis quolibet anno scilicet terciam partem de quatuor in quatuor mensibus. Ad hec ego Petrus Solacii predictus laudo, approbo et confirmo omnia supradicta et promitto vobis dicto Maimono vel cui volueritis solvere logerium supradictum ut iamdictum est. Et pro hiis complendis obligo vobis et vostris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda. Actum est hoc sexto kalendas ffebroarii, anno domini Millesimo Ducentesimo Nonagesimo sexto. S+num Maimoni de furno. S+num Petri Solacii predictorum, qui hec laudamus concedimus et firmamus.

Testes huius rei sunt Raimundus Grassi, Geraldus Turricella et Bolaix Samuelis, judeus.

Sig+num Bernardi de Fonte cohoptero notarius publici Barchinone, qui hec scribi fecit et clausit die et anno prefixo.

ACB, 1-1-197

2 August 1249

Arnau de Pausas sells Isaac Mohassel, a Spanish Jew, houses held from the monastery of Sant Cugat at the place called Paradís for 272 morabatins. The houses border with the public thoroughfare, the house of a canon of the cathedral, the house of Guillem of Lleida and with the street that enters the Jewish Call.

In Christi nomine, sit omnibus manifestum quod ego, Arnaldus de Pausis, non dolo vi vel metu inductus nec in aliquo circuventum set bono animo et libera atque gratuita voluntate, vendo tibi Issacho Mohassel, judeo spagnolo, et tuis in perpetuum illas domos meas cum solis et suprapositis et pertinenciis quas per cenobium Sancti Cucuphatis {et eius cameram} teneo in civitate Barchinone in vico qui dicitur paradisis. Sicut terminantur ab oriente, in via publica; a meridie, in domibus canonicis quas tenet Bernardus de Sancta Eugenia, canonicus eiusdem Sedis; ab occiduo, in vico quo intratur in calle iudayco; a circio, in domibus Guillelmi de Ilerda. Iamdictas itaque domos cum solis et suprapositis, hostiis, ianuis, stillis, stillicidis, servitutibus et cum introitibus et exitibus suis et pertinenciis et cum omnibus locis iuribus vocibus et accionibus realibus et personalibus mixtis et coherentibus mihi in hiis et pro hiis competentibus et competiteris, vendo tuis et cui volueris in perpetuum. Et ut melius dici potest et

intelligi ad tuum tuorumque salvamentum et bonum intellectum, extraho hoc omnia et singula de meo meorumque iure dominio et posse et in tuum tuorumque ius dominium et posse transfero irrevocabiliter. Inducens te et tuos de predictis omnibus cum hoc publico instrumento perpetuo valituro in corporalem possessionem pleno iure tanque in rem tuam propiam ad habendum et semper libere et quiete possidendum et ad omnem tuam tuorumque voluntatem faciendam sine vinculo et retentu mei et meorum et ullius persone. Salvo tamen semper censu et senioratico et fatiga ·XXX^a· dierum dicti cenobii et eius conventus qui census est unius mancusii pro quo datur dicto cenobio duo solidos huius monete Barchinone curribilis de duplo. Quia vero in contracta vendicionis vera rei tradicio requiritur de qua aliqua de facili constare non potest dono tibi expressum assensum permissionem licenciam et voluntatem meam de presenti que sine me nuncioque meo et procuratore in continenti propria auctoritate adipiscaris et recipias possessionem dictarum domorum que tibi a me permissa est et possessionem dictarum domorum vacuam tibi trado sive aprehendi permito cum nichil interest utrum dominis ipse tradat alicui rem ante voluntate eius alius aut possessio eius permissa sit ut expressim habentur. Instrumentum de rerum divisione et vendite in versu nichil autem inter est. Pro hac autem vendicione accepi a te Ducentos Septuaginta duos morabatinos bonos novos in auro curribiles anfussinos rectos sine engan et recti ponderis quos me factor habuisse. Ne vero occasione vel accione dupliscis decepcionis vel modis aliis ego possim vel possit aliqua alia persona unquam contra presentem vendicionem venire nec te vel tuos de non numerata pecciam convenire dicte occasione et actioni et exceptioni pecciam non numerate et omni alii iuri canonico ac civili comuni et singulari, publico et privato, scripto et non scripto sive consuetudinario quantum ad hec scientur et consulte penitus renuncio. Dando et cedendo tibi et tuis siquid hec que tibi vendo plus valent vel possunt valere precio supradicto. Contractu itaque presentis vendiciones celebrato per mutuuum consensum et quia de certo precio convenimus perfecta que ipsa vendicione per veram numeracionem ut hec superius continentur promito tibi per firmam et legalem stipulacionem de evacuacione predictarum domorum tibi et tuis semper teneri. Ita que ad questionem si tibi vel tuis mota fuerit in eisdem statim satisfaciam et respondebo pro te et tuis et in principilitis suscipium in me honus litigii et agam causam meis propriis impensis a principio usque in finem vel tu aut tui si velitis possitis tam agere per nos ipsos tibi et tui tamen super hoc eleccione servata. Remitendo tibi et tuis ex pacto necessitatem denunciandi. Et si tu vel tui elegeritis tractate causam in propria persona promito tibi et tuis restituere qua hora velitis expensas circa licem factas et quantum a te vel tuis sit evicerem cum omni dampno missione et interesse que inde sustinveritis tu et tui sive obtinantis in causam sive subcribatis et pro hiis omnibus et singulis completendis et attendendis obligo tibi et tuis me et omnia bona mea, mobilia et immobilia, habita et habendi in que melius tu et tui accipere

volueritis sine vestro dampno et absque placito et sacramenta et testibus. Et ad majorem cautelam iuro tibi per deum et eius Sancta Evangelia manibus meis corporaliter tacta que hanc vendicionem et omnia prenotata semper inviolabiter observem et nunquam contra veniam per me vel per interpositam personam. Actum est hoc, quarto nonas augusti anno domini Millesimo CC Quadragesimo Nono.

Signum+ Arnaldus de Pausis qui hoc firmo et laudo. Sig+num Bernardus Suavis. Sig+num Guillelme sororis eiusdem Bernardi Suavis que uxor est Bernardi Sebastia, nos qui predicti laudamus et firmamus et diffinimus et cedimus tibi emptori predicto quicquid iuris nobis competit in predictis domibus ratione hereditatis vel aliis modis.

- + Ego fratre Petrus Dei gratia Sancti Cucuphatis abbas sub scribo salvo iure Sancti Cucuphatis.

Ego fratre Arnaldus de Amenis monachus Sancti Cucuphatis subscribo. Ego fratre Bernat Umberti monachus Sancti Cucuphatis subscribo.

Ego fratre Petrus de Serriano Sancti Cucuphatis monachus subscribo. Ego fratre Guillelmus de Fonte Amancio monachus Sancti Cucuphatis subscribo. Ego fratre Arnaldus Catelli monachus Sancti Cucuphatis subscribo. Ego fratre Raymundus de campolongo.

Ego fratre Petrus de Turricella Sancti Cucuphatis camerarius subscribo. Ego fratre Guillelmus de Olorda monachus Sancti Cucuphatis subscribo. Ego fratre Petrus francini de palaci monachus Sancti Cucuphatis subscribo. Ego fratre Guillelmus de Calidis monachus Sancti Cucuphatis subscribo.

Testes huius rei sunt

Guillelmus Poncii

Romeus de Rocha

Jacobus de Montejudayco

Bernat de Portu

Jacobus Myr

Bertrandus de Valledaurexio

Petrus legeta curritor

et G Gardoni

Sig+num Jacobi de Portu publici Barchinone notarius qui hoc scribi fecit et clausit cum litteris apposis in linea ·II^a· ut dicitur et eius cameram, die et anno prefixis.

Topografia dels espais medievals dedicats al culte a santa Eulàlia a la Catedral de Barcelona

Nil RIDER

Catedral de Barcelona - Universitat Autònoma de Barcelona
(ORCID ID 0000-0003-4565-5003)

La Cripta de santa Eulàlia de la Catedral de Barcelona és un magnífic exemple d'un diàleg històric de les mencions topogràfiques del culte a la cotitular del temple, com a mínim des del tombant del segle XX.¹ D'imatges de santa Eulàlia a la Catedral n'hi ha una caterva amb esments de tota mena i al llarg de tota la nau i claustre: imatges de terracota, claus de volta, talles de fusta, brodats, orfebreria diversa i pintura sobre llenç o sobre taula, per posar exemples.² Oimés, no es pot fer un «itinerari eularienc» per dins la Catedral sense deixar-se'n alguna; tot i això, hi ha encara certa controvèrsia en quins han estat els espais dedicats abans de la cripta actual; sobretot amb la problemàtica de l'existència, o no, d'una cripta en el temple romànic (1058-1298). Podem constatar que el 1337 el presbiteri va ser buidat perquè començaven les obres de l'actual cripta.³ Aquest nou espai dissocia l'altar major, separant-lo horitzontalment i deixant clares les dues advocacions del temple: la superior, amb el tabernacle i centrant, el culte en la santa Creu, i la inferior, tot dedicant-se a santa Maria i santa Eulàlia.⁴ Fou en aquest darrer espai on es col·locà el sepulcre gòtic de la màrtir barcelonina.⁵

---

¹ ACB: Miscel·lània 39.2. «Lápida antigua de Santa Eulalia», escrit per Mn. Gaietà Barraquer el 1918.

² La major part dels esments, o si més no una bona relació, es poden trobar a la publicació del Museu Etnològic de Barcelona: Oriol PASCUAL, (ed.). *Santa Eulàlia, patrona de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

³ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», dins *Lambard: estudis d'art medieval XXIX*, p. 9-34. Josep MAS (1920). «La Translació de les Relíquies de Santa Eulàlia a la Sagristia de la seu de Barcelona», dins *El Correo Catalán* (12 i 13 de febrer).

⁴ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». CARRERO, Eduardo. (ed.). *Arquitectura y litúrgia. El contexto artístico de las consuetas catedralicias en la Corona de Aragón*. Palma: Objeto Perdido, p. 17.

⁵ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona», *op. cit.*, p. 9-34. Josep MAS (1916). *Guia-Itinerario de la Catedral de Barcelona*. Barcelona, Imp. La Renaixensa.

Aquest és no el lloc on es va establir amb veracitat la llegenda, ja que això ja ho feu Àngel Fàbrega,⁶ tot desgranant els elements que permeten afirmar l'existència del culte a una màrtir barcelonina venerada amb aquest nom molt abans de la redacció dels textos de Quirze; com a mínim des de la primera meitat del segle VI. Tanmateix, entendre com es gesta —i gestiona— el culte eulalienc a Barcelona és important per a l'evolució dels espais dedicats a la principal patrona i advocada de la ciutat. El cas és que, passada la invasió sarraïna i amb la restauració de la seu barcelonina, el bisbe Frodoí realitzà la troballa del cos de santa Eulàlia, que venia a suplir l'absència de les relíquies del qui podríem considerar el màrtir principal de Barcelona, sant Cugat.⁷ No només això, sinó que la *inventio* d'Eulàlia era un dels projectes del bisbe de Narbona,⁸ i aquesta troballa serví per reforçar el bisbat de Barcelona.⁹ La devoció d'Eulàlia de Barcelona implicà una independència vers Narbona, ja que el seu culte el dia 12 de febrer —lluny de l'*emeritense*— es localitza en un martirologi de principis segle VII¹⁰ i era un culte local difós. Segons sembla, Frodoí localitzà el cos a l'actual Fossar de les Moreres, l'espai on se situava l'església martirial de santa Maria de les Arenes; i les troballes arqueològiques fetes a l'interior de l'actual basílica de santa Maria del Mar, així com les del carrer de l'Argenteria, indiquen l'existència d'una *tumulatio ad sanctos*; una àrea cimiterial al voltant d'un culte martirial a la Barcelona dels segles V-VII.¹¹

Els primers espais a la Catedral i la desvinculació amb Narbona

El relat prodigiós anota que el bisbe Frodoí (861-890), acompanyat de l'arquebisbe de Narbona, després de tres dies de rogatives, tocà amb el bàcul un racó de l'altar de l'església de santa Maria i, trobant que sonava buit, en aquest punt manà excavar, descobrint una arca de marbre blanc. La troballa comportà la primera obertura documentada del sepulcre de santa Eulàlia el 877 i, una vegada

---

⁶ Àngel FÀBREGA (1958). *Santa Eulalia de Barcelona, revisión de un problema histórico*. Roma: Iglesia Nacional Española, ed; se'n pot trobar un resum a Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», *op. cit.*

⁷ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona.», *op. cit.* p. 19.

⁸ Joan-Ferran CABESTANY (1996). «El culte de Santa Eulàlia a la Catedral de Barcelona (s. IX-X)», dins *Lambard IX*, p. 159-165.

⁹ Ídem.

¹⁰ Robert BARÓ (2018). «Santa Eulàlia de Barcelona. Vida i culte», dins Oriol PASCUAL (ed.) *Santa Eulàlia, patrona de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2018, p. 21-33. Àngel FÀBREGA (1958). *Santa Eulalia de Barcelona, revisión de un problema histórico*. *op. cit.*, p. 86.

¹¹ Robert BARÓ (2018). «Santa Eulàlia de Barcelona. Vida i culte», *op. cit.*, p. 23.

canviat el sarcòfag, les santes relíquies es dipositaren en un vas més petit i foren traslladades solemnement a la Catedral on restaren al costat dret de l'altar.¹²

Al mateix temps, la «invenció» o descoberta del cos de santa Eulàlia permeté enaltir l'església de la ciutat comtal i afermar el nou sistema institucional, atenent que la troballa promoguda pel bisbe Frodoí, bisbe fidel dels reis francs i peça cabdal del domini franc als comtats de Marca Hispànica. El bisbe va afrontar la compromesa problemàtica religiosa i política, i va posar fi a les restes del pensament i la litúrgia hispanovisigoda, en un moment on hi havia una certa resistència a l'església franca.¹³ La descoberta del cos d'una santa venerada per l'església visigòtica va implicar una continuïtat de culte i a la vegada un vincle amb l'església de Roma que legitimava la implementació del projecte imperial carolingi a l'extrem sud del domini franc i justificava la desvinculació a l'obediència toledana.¹⁴

A més, la troballa del sant cos va provocar una independència davant Narbona,¹⁵ ja que el culte als màrtirs pel món carolingi fou un dels pilars fonamentals de la construcció de l'Imperi.¹⁶ El culte dels cossos sants fonamenta la legitimitat i credibilitat del culte a les relíquies i d'aquells que les posseïen. Un dels testimonis més clars sobre aquesta nova visió és el «complex ritual de consagració d'esglésies que, sobre una base veterotestamentària, articula d'una manera nova els espais al voltant de l'altar i les relíquies, concepent el temple com un reflex de tota la creació».¹⁷ Tornant a la catedral, Frodoí aprofità l'oportunitat

---

¹² Aquest trasllat consta en un extens relat d'aquests esdeveniments, recollits en els manuscrits 104, 105 i 108 de l'Arxiu Capitular de Barcelona i, datats del segle XIV i inicis del XV. A la inscripció esmentada s'hi llegeix que el cos de Santa Eulàlia fou trobat a la casa de santa Maria, fent referència a la troballa de l'any 877, quan el bisbe Frodoí descobrí el cos de santa Eulàlia.

¹³ Joan-Ferran CABESTANY (1996). «El culte de Santa Eulàlia a la Catedral de Barcelona (s. IX-X)», *op. cit.* p. 159-165. Pablo ABELLA (2018). «Patrona e singular avocada de la dita ciutat. Santa Eulàlia i la ciutat de Barcelona a l'època medieval (segles XI-XV)», dins Oriol PASCUAL (ed.) *Santa Eulàlia, patrona de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 37-38.

¹⁴ Blanca GARÍ (2010). «La política de lo sagrado en la Barcelona medieval. De la inventio sanctae Eulaliae a las leyendas mercedarias» dins *Imago Temporis. Medium Aevum, IV*, p. 477 i Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», dins *Lambard: estudis d'art medieval XXIX*, p. 18.

¹⁵ Joan-Ferran CABESTANY (1996). «El culte de Santa Eulàlia a la Catedral de Barcelona (s. IX-X)», *op. cit.*, p. 159-165.

¹⁶ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona», *op. cit.*, p. 19.

¹⁷ Ídem.

per reparar-la¹⁸ de manera important, tal com es pot veure al document on Carles *el Calb* donà a «Frodoynum episcopum libras X de argento ad suam ecclesia reparare».¹⁹ La presència d'aquest cos en la catedral preromànica fou tan important que el 878 Lluís *el Tartamut* confirmava els privilegis que Carles *el Calb* havia donat a l'església de Barcelona afegint al nom històric de la santa Creu «et sanctae Eulaliae, cuius corpus in ipsa ecclesia requiescit».²⁰ Tanmateix, sembla que aquest nom no fou ni regular ni habitual fins al segle X, com es pot veure a les notícies recollides per Àngel Fàbrega²¹ que presenten diverses fórmules per referir-se a la Catedral; mantenint l'única advocació que és sense variants a la santa Creu, sent diversa la de santa Eulàlia al llarg del segle IX-X.

Una de les poques coses que es pot afirmar d'aquesta presència preromànica és que santa Eulàlia tenia un espai dedicat a la Catedral, sense confirmar quin, però amb alguns indicis que no devia ser l'altar major, ja que les notícies més antigues impliquen la concepció d'una capella diferent on reposaven les restes martirials.²² Tot i això, Gerardo Boto i Marc Sureda anoten que l'altar de la santa Creu i el de santa Eulàlia podrien estar en un mateix espai.²³ Ben mirat, en la documentació s'esmenta una «domum Sancta Eulalia» dins de la Catedral de la Santa Creu.²⁴ En conseqüència, som més propensos a seguir les hipòtesis de Fàbrega, però sense afirmar quin podria ser el lloc on situar el cos sant. En canvi, estem convençuts que, segons la tònica de la recerca actual, el sepulcre antic és on varen col·locar les

---

¹⁸ Philip BANKS (1992). «L'estructura urbana de Barcelona, 714-1300», dins d'*Història de Barcelona 2*. Barcelona, Enciclopèdia Catalana, p. 25-71. Josep M. AINAUD (1957). *El obispo Frodoino restaurador de la Catedral de Barcelona*, dins de *Divulgación histórica de Barcelona*. Vol IX. Barcelona, Aymà editor. Martí VERGÉS i Teresa VINYOLES (2000). «De la seu de Frodoí a la Catedral romànica de Barcelona» dins del *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, Vol. 47, p. 21.

¹⁹ Àngel FÀBREGA (1995). *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*. Barcelona Catedral de Barcelona, doc. 2.

²⁰ Íbidem, doc. 3.; Àngel FÀBREGA (1958). *Santa Eulàlia de Barcelona, revisió de un problema històric*. op. cit., p. 93-94.

²¹ Íbidem, p. 93-95.

²² Ídem; Àngel FÀBREGA (1995). *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*. Barcelona: Catedral de Barcelona, docs. 62, 93 i 127.

²³ Gerardo BOTO i Marc SUREDA (2021). «La capçalera de la catedral romànica de Barcelona a partir de les dades litúrgiques i geofísiques» dins Gerardo BOTO i Marc SUREDA (eds.). *La catedral romànica de Barcelona. Protagonistes, context urbà i edificacions monumentals*, Girona: Documenta Universitaria, p. 178.

²⁴ Àngel FÀBREGA (1995). *Diplomatari de la Catedral de Barcelona*. op. cit., docs. 62, 93 i 127.

reliquies el 877, conservat a l'actual cripta amb la constatació d'una làpida amb la inscripció:

[HI]C REQUIESCIT. BEATA EULALIA. MAR

[TY]RIS. XPI. QUI. PASSA. EAST. IN CIVITA

[T]E. BARCHINONA SUB DACIANO

[P]RESIDE. II IDUS. F(e)B(ruari)AS ET FUIT INVENTA

[A F]RODOINO EP(iscop)O CUM SUO CLARO IN

DOMU[m] S(an)C(te) MARIE X K(a)L(endas) NO(vem)BR(es) DEO
GRA(tia)S

Aquesta làpida es troba sobre un sepulcre format per «tres elementos antiguos de origen y funcionalidad diversa»²⁵ tot i que el sepulcre primitiu comptaria només amb dos d'aquests elements: l'urna i la tapa.²⁶ La coberta triangular va ser trobada a la cripta i es va instal·lar sobre les altres dues el 1913.²⁷ La làpida hauria estat situada sobre la tapa, allà on hi ha ara la coberta triangular, en un conjunt amb altres lloses; era conservada a la cripta, on Jaume Caresmar la va veure i transcriure el 1774. Sabem que, atès el seu valor, durant el segle XIX va ser substreta de la cripta per causes desconegudes i va ser recuperada pels canonges Mn. Jaume Almera, Mn. Gaietà Barraquer i pel pare Fidel Fita del Museu Arqueològic en 1918.²⁸ Les especialistes Beltrán de Heredia i Rodà remarquen el bon estat de conservació de les peces i anoten l'existència d'un orifici al centre de la tapa que elles identifiquen com una *cataracta*, una obertura amb la finalitat

---

²⁵ Julia BELTRÁN de HEREDIA i Isabel RODÀ (2020). «*Spolia y reutilización. Elementos de la Antigüedad Clásica y tardía en la catedral de Barcelona*», dins Julia BELTRÁN de HEREDIA (ed.) *La basílica de la Santa Creu i Santa Eulàlia: la Catedral abans de la Catedral, IV Jornades de les basíliques històriques de Barcelona*. Barcelona, Ateneu Universitari Sant Pacià, p. 52.

²⁶ Joaquim BOTET (1895). *Sarcófagos romano-cristianos esculturales que se conservan en Cataluña*. Barcelona: Establecimiento tipográfico Jaume Jepús.

²⁷ ACB: Miscel·lània 39.2. «Làpida antiga de Santa Eulàlia», escrit per Mn. Gaietà Barraquer el 1918. Eduardo TÁMARO (1882). *Guía histórico-descriptiva de la Santa Iglesia Catedral Basílica de Barcelona*. Barcelona: Tipografía Católica. Josep MAS (1916). *Guía-Itinerario de la Catedral de Barcelona. op. cit.*, p. 33.

²⁸ ACB: Miscel·lània 39.2. BARÓ, Robert i RIDER, Nil (2021): «Eulàlia de Barcelona», *op. cit.*, p. 18.

d'obtenir *brandea*, fragments de teixit repartits entre els fidels, un procés d'obtenció de relíquies ben documentat per les fonts antigues i l'arqueologia.²⁹

La làpida és de marbre de Carrara i es pot datar del segle IX, ja que «la fórmula *martyris* enlugar de *martyr* y la de *qui* en lugar de *quae* son dos anomalias características de la época».³⁰ A banda de la datació s'ha d'afegir que el gravat del text és «muy cuidadoso, con ostensibles linias de pauta»;³¹ s'hi van esmerçar en fer-la: era el testimoni de la *inventio* de santa Eulàlia. En la inscripció es pot notar que hi ha una falta de marbre en forma de semicercle que fa desplaçar uns vint centímetres l'inici de la darrera frase «DOMU[m] S(an)C(te) MARIE X K(a)L(endas) NO(vem)BR(es) DEO GRA(tia)S». Aquesta làpida formava part del tancament del sepulcre del segle IX, i la falta semicircular correspondria amb la tapa del sepulcre on hi ha, encara, un forat que encaixa perfectament amb aquest testimoni: un orifici de comunicació amb les restes martirials.

Les ombres de la catedral romànica

El 18 de novembre de 1058 es consagrà la segona Catedral «ad honorem Christi et nomen sanctae Crucis sanctaeque Eulaliar indigenae martyris et virginis».³² Si bé la titularitat ja és clara, no ho és tant la situació del seu sepulcre. Mn. Josep Mas apunta³³ que se situava en una cripta romànica, com es feu en la catedral gòtica. Tanmateix, el mateix autor anota que el cos devia estar en un lloc elevat, darrere l'altar de santa Maria.³⁴ Beltrán de Heredia i Lorés defensaven la

²⁹ Julia BELTRÁN de HEREDIA i Isabel RODÀ (2020). «*Spolia* y reutilización. Elementos de la Antigüedad Clásica y tardía en la catedral de Barcelona», *op. cit.*, p. 53.

³⁰ Àngel FÀBREGA (1958). *Santa Eulalia de Barcelona, revisión de un problema histórico*. Roma: Iglesia Nacional Española, ed, p. 109.

³¹ Julia BELTRÁN de HEREDIA i Isabel RODÀ (2020). «*Spolia* y reutilización. Elementos de la Antigüedad Clásica y tardía en la catedral de Barcelona», *op. cit.*, p. 54.

³² Àngel FÀBREGA (1958). *Santa Eulalia de Barcelona, revisión de un problema histórico*. *op. cit.* p. 94. Sebastián PUIG (1929). *Episcopologio de la Sede Barcinonense*. Barcelona, Biblioteca Balmes, p. 388-391.

³³ Josep MAS (1906). *Notes històriques del bisbat de Barcelona. Taula dels altars i capelles de la seu de Barcelona*. Barcelona: Establiment tipogràfic de Jaume Vives, Vol. 1

³⁴ ACB. LA III, f. 101, d. 266. Josep MAS (1914). *Nota Històrica. La Cripta de Santa Eularia a la seu de Barcelona*. Barcelona, Tipografia catòlica, p. 9. També es ressenya la notícia a Gerardo BOTO i Marc SUREDA (2021). «La capçalera de la catedral romànica de Barcelona a partir de les dades litúrgiques i geofísiques». *op. cit.*, p. 178.

falta d'indicis perquè hi pogués haver una cripta romànica³⁵ a diferència del que assenyalaven Vergés i Vinyoles,³⁶ que havien comparat la Catedral barcelonina amb Sant Vicenç de Cardona, tot afirmant l'existència d'una cripta de tres naus en una capçalera de tres absis. La situació d'aquest «altare sancte Marie et corpus sancte Eulalie»³⁷ ens és desconeguda per causa de la diversitat d'opinions de la historiografia: era a la cripta o a l'altar major?

La dualitat d'opinions suara esmentades coexisteixen, sobretot, fins que Eduardo Carrero³⁸ plantejà la primera negativa de la cripta apuntant la possibilitat que l'altar de santa Maria i santa Eulàlia podia estar situat en el pla de presbiteri com hi ha en diversos paral·lels europeus. En aquest cas, Carrero anota diferents documents que assenyalen la importància de l'altar de santa Eulàlia a redós del segle XII³⁹ per realitzar les vocacions entre el clergat catedralici. És en aquest altar que l'ardiaca Ponç fundava un presbiterat amb l'obligació d'oficiar, com a mínim, una missa al dia.⁴⁰ Tot i que encara hi ha alguns estudis recents que defensen l'existència d'una cripta,⁴¹ la documentació no anota cap notícia a aquesta. A l'acta de translació de les restes de sant Eulàlia cap a la sagristia —única referència localitzada a hores d'ara que pugui descriure el presbiteri— diu clarament que el sepulcre martirial es trobava en alt «in alio positum retro altare in dicta ecclesia

---

³⁵ Julia BELTRÁN de HEREDIA i Immaculada LORÉS (2005). «La catedral romànica de Barcelona: revisió de les dades arqueològiques i de l'escultura». *Quaderns d'arqueologia i història de la ciutat de Barcelona*, núm. 1, p. 109.

³⁶ Martí VERGÉS i Teresa VINYOLES (1992). «Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona». *Catalunya Romànica, XX. El Barcelonès. El Baix Llobregat. El Maresme*, Barcelona: Ed. Enciclopèdia Catalana, p. 155-165.

³⁷ ACB. LA III, f. 101, d. 266.

³⁸ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». *op. cit.*, p. 15-22.

³⁹ Íbidem, p. 17.

⁴⁰ L'ardiaca Ponç arriba a establir l'eixovar per la celebració. Veges Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». *op. cit.* p. 17 i Sebastián PUIG (1929). *Episcopologio de la Sede Barcinonense*. Barcelona: Biblioteca Balmes, p. 188.

⁴¹ Francesca ESPAÑOL (2020). «Cultos cívicos y su epicentro en los territorios del oriente peninsular: el sepulcro de Santa Eulalia de Barcelona». Vinni LUCHERINI i Gerardo BOTO (ed.). *La cattedrale nella città medievale: i rituali*, Nàpols: Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 5, p. 311-329. I Pablo ABELLA (2018). «Patrona e singular avocada de la dita ciutat. Santa oriolpEulàlia i la ciutat de Barcelona a l'època medieval (segles XI-XV)», dins Oriol PASCUAL (ed.) *Santa Eulàlia, patrona de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 38 encara ho presenta, amb dubtes, però com una hipòtesi a tenir en compte.

constructum et hedificatum ad invocationem et honorem beate Marie virginis eiusdemque Sancte Eulalie Barchinone».42

Si l'altar de santa Eulàlia fou, durant el romànic, un altar —possiblement matinal— situat al final del presbiteri,⁴³ què hi havia d'haver a la suposada cripta? Segons la documentació que Gerardo Boto i Marc Sureda han aportat recentment, probablement cap de les primeres capelles de la girola de la nova església gòtica. Oimés, sembla que més que pensar en tres absis, les notícies apunten cap a pensar en una capçalera amb diferents absidioles; ja que segons apunten Boto i Sureda, en la primera etapa de la construcció de la catedral gòtica es traslladaren els cultes primigenis de la romànica.⁴⁴ Els arguments que reforcen aquesta hipòtesi sobre la situació de l'altar de Santa Eulàlia en la catedral romànica són els paral·lels europeus i catalans; el mateix Eduardo Carrero⁴⁵ n'apunta diversos, com ara a Vic, on l'altar matinal estava al fons del presbiteri, darrere l'altar major, en una retrocapella on es podia crear un espai únic, d'importància, en què donar culte a unes relíquies.⁴⁶ Ben mirat, sabem que el sepulcre on hi havia les restes martirials estava en alt, elevat, però no en sabem el com, tot i que Francesca Español apuntava la possibilitat que el sepulcre fos alçat de l'estil de l'actual.⁴⁷ La documentació del trasllat del 1337 transcriu la làpida preromànica en un mateix espai amb el sepulcre, i esmenta, com ja s'ha pogut veure, una relació evident amb l'altar de santa Maria. I no només això, sinó que cal

---

⁴² ACB: 3-4-61, AHCB: 1A-377, AHCB: 1G-14, fol. 158v-159r, Sebastián PUIG (1929). *Episcopologio de la Sede Barcinonense*. Barcelona, Biblioteca Balmes, 1929, Apèndix CIX, p. 473-474. Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», dins *Lambard: estudis d'Art medieval XXIX*, p. 9-34.

⁴³ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». *op. cit.*, p. 18.

⁴⁴ Gerardo BOTO i Marc SUREDA (2021). «La capçalera de la catedral romànica de Barcelona a partir de les dades litúrgiques i geofísiques», *op. cit.*, p. 139-190.

⁴⁵ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia» *op. cit.* p. 19; Eduardo CARRERO (2013). «El altar mayor y el altar matinal en el presbiterio de la catedral de Santiago de Compostela». *Territorio, Sociedad y Poder*, 8, Oviedo: Universidad de Oviedo, p. 19-52; Eduardo CARRERO (2014a). «Catedral y liturgia medievales. La definición funcional del espacio y sus usos» dins Anísio Miguel de SOUSA i María do Rosario BARBOSA (coords.). *O clero secular medieval e as suas catedrais. Novas perspectivas e abordagens*, Lisboa: Centro de estudos de história religiosa-Universidade Católica portuguesa, p. 59-100.

⁴⁶ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». *op. cit.*, p. 20.

⁴⁷ Francesca ESPAÑOL (2020). «Cultos cívicos y su epicentro en los territorios del oriente peninsular: el sepulcro de Santa Eulalia de Barcelona», *op. cit.*, p. 311-329.

tenir en compte les continuïtats en el culte pel que fa a la relació entre santa Eulàlia i la missa matinal.⁴⁸

Nous temps i velles pràctiques

L'any 1337 el bisbe Ferrer d'Abella retirà del sepulcre antic les restes de «sanctissima ossa et ffracmentta ossium cum pulvere»⁴⁹ de santa Eulàlia mentre en veu baixa cantava l'antífona *hostia solemnis Eulalia*. El desmuntatge del presbiteri romànic per començar les obres de l'actual catedral fou molt solemne, i comptà amb l'assistència de la majoria dels prohoms de Barcelona del moment. Les relíquies foren col·locades en dos saquets de lli, separant-les: en una els ossos i en l'altra els fragments i la pols. Els saquets suara esmentats, identificats per Rosa Maria Martín,⁵⁰ es desaren en una capsa de fusta de xiprer recoberta amb un altre drap de lli i un altre de porpra i or. L'operació es clausurà cantant el *Te Deum* mentre es desava en una dependència de la sagristia, anomenada tresoreria.⁵¹ Amb aquest nou disseny de la capçalera i el presbiteri es plantejà, al mateix temps, la construcció d'una cripta amb funcions de reliquiari⁵² on s'hi inicià el culte martirial de Barcelona, el dia de Sant Pere i Sant Pau del 1337.

La nova capçalera de la seu va generar un espai determinat que fou consagrat el 1338.⁵³ En un mateix pla vertical situava l'altar major, dedicat a la santa Creu, i l'altar matinal, de la cripta, on se situà el sepulcre de santa Eulàlia. Tot això va provocar, segons Àngel Fàbrega, que l'altar major coincidís sobre el sepulcre de sant Eulàlia, «d'aquesta manera, en un primer temps, ni relíquies calgueren a l'hora de consagrar l'altar major».⁵⁴ En conseqüència, el 1339 es traslladà

---

⁴⁸ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». *op. cit.*, p. 19. Àngel FÀBREGA (1978). *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement: any 1580*. Barcelona: Balmes, Sèrie III, Monografies, p. 72. ACB. Tractat de generalitats dels oficis celebradors de la seu de Barcelona, f. 18r.

⁴⁹ ACB. 3-4-61. Vegeu Document 1.

⁵⁰ Rosa M. MARTÍN (1993). «Els tèxtils medievals a la catedral de Barcelona». *D'art*, Núm. 19, p. 187-203.

⁵¹ ACB. 3-4-61. Robert BARÓ i, Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», dins *Lambar: estudis d'art medieval XXIX*, p. 12. Vegeu Document 1.

⁵² Eduardo CARRERO (2019). *La Catedral habitada. Historia viva de un espacio arquitectónico*. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès): Edicions UAB, p. 191.

⁵³ Àngel FÀBREGA (1998). «L'altar major de la Catedral de Barcelona i les seves lipsanoteques. I. Estudi històric». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, Vol. 12, p. 199-262.

⁵⁴ Àngel FÀBREGA (1978). *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement: any 1580*. Barcelona: Balmes, Sèrie III, Monografies, p. 57.

solemnement el cos de santa Eulàlia tot portant des de la sagristia les relíquies al nou espai, tot acompanyats dels més importants personatges de la vida pública barcelonina. Les relíquies foren posades en un calze de plata i folrat amb un nou drap verd i daurat —sembla que cobrint l'antic—⁵⁵ que foren entregades a l'infant Pere, a l'arquebisbe de Tarragona i l'Ardiaca de Santa Maria del Mar per col·locar-les al nou sepulcre, no sense abans canviar-les de caps tot cantant himnes i antífones en honor a santa Eulàlia.⁵⁶

El nou sepulcre fou obra del pisà Lupo di Francesco, tot i que Josep Bracons defensa que es va fer en dues fases: la primera i més important al voltant de 1327, on sembla segur que hi va intervenir el «*pisarum magistrum*»;⁵⁷ i una segona cap al 1339 coincidint amb l'acabament de la cripta i la translació de les relíquies de la santa.

La cripta i el reliquiari fou escenari d'un canvi de pràctiques al voltant d'aquest sepulcre, sent un espai principal de la ciutat pel que havien de passar bisbes, prínceps i reis en arribar a Barcelona.⁵⁸ La vinculació de santa Eulàlia amb el mateix Crist potser tingué el seu paper: la màrtir, mot que en grec significa «testimoni», reflecteix un paral·lel amb la vida, passió, mort i resurrecció, com ho mostra el nou sepulcre d'alabastre representant les notícies hagiogràfiques recollides en les diverses vides de santa Eulàlia de Barcelona, recollides, principalment, en els manuscrits de la Catedral.⁵⁹ Segons vàrem escriure fa poc menys d'un any amb Mn. Robert Baró, «les referències a les translacions són l'equivalent del document d'*authentica* que acompanya les relíquies i són testimoni

---

⁵⁵ ACB, 3-4-60. Veges Document 2.

⁵⁶ Ídem.

⁵⁷ Arxiu històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB): Llibre del Consell 1326-1327 (1B.I-10), fol. 58v-59r. Pablo ABELLA (2018). «*Patrona e singular avocada de la dita ciutat. Santa Eulàlia i la ciutat de Barcelona a l'època medieval (segles XI-XV)*», dins Oriol PASCUAL (ed.). *Santa Eulàlia, patrona de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, p. 43. Josep MAS (1914). *Nota Històrica. La Cripta de Santa Eularia a la séu de Barcelona*. Barcelona, Tipografia catòlica.

⁵⁸ Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH (2005). «Les processons extraordinàries a la Barcelona baixmedieval (1339-1498). Assaig tipològic». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 26, Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 407.

⁵⁹ Robert BARÓ i, Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», *op. cit.*, p. 9-34. Francesca ESPAÑOL (2020). «Cultos cívicos y su epicentro en los territorios del oriente peninsular: el sepulcro de Santa Eulalia de Barcelona» *op. cit.* Vinni LUCHERINI i Gerardo BOTO (ed.). *La cattedrale nella città medievale: i rituali*, Nàpols: Quaderni napoletani di storia dell'arte medievale, 5, p. 314.

de la transmissió que les fa veraces». ⁶⁰ Les pràctiques de culte, amb una nova visió del patronatge local, diferent de l'actual, generen nous rituals com són els cercles concèntrics que es generen a la cripta. Els elements processionals permeten passar per sota del mateix sepulcre, a similitud del que passava amb sant Raimon de Penyafort ⁶¹ o sant Nicolau de Bari, sepulcre que gotejava olis amb poders curatius, ⁶² i que, possiblement, ja funcionaven en la catedral romànica, bo i sabent que el sepulcre primitiu estava en alt, sobre l'altar de santa Maria.

Si bé les pràctiques podien ser antigues, pel que es desprèn dels estudis dels rituals entorn de santa Eulàlia realitzat per Francesca Español, ⁶³ el nou espai permetia *rodar* santa Eulàlia, més que només passar-hi per sota. Els elements concèntrics de la cripta-reliquiari permeten circular tot connectant visualment sempre amb el sepulcre. Són moltes les notícies a aquestes *voltes* rodejant del sepulcre, ⁶⁴ i que es mantenen actualment cada 12 de febrer. ⁶⁵ Una de les més significatives és la que feu l'emperadriu Margarita d'Àustria qui —el juliol de 1666— va fer «las trese voltas al entorn del altar de santa Eulàlia». ⁶⁶ Curiosament

---

⁶⁰ Robert BARÓ i, Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», dins *Lambard: estudis d'art medieval XXIX*, p. 16.

⁶¹ Julia BELTRÁN de HEREDIA i Isabel RODÀ (2020). «*Spolia* y reutilización. Elementos de la Antigüedad Clásica y tardía en la catedral de Barcelona», *op. cit.*, p. 52, Francesca ESPAÑOL (2020). «Cultos cívicos y su epicentro en los territorios del oriente peninsular: el sepulcro de Santa Eulalia de Barcelona». *op. cit.*, p. 311-329. Francesca ESPAÑOL (2016). «Ritual y liturgia en torno a los sepulcros santos hispanos medievales». *Codex aquilarensis: Cuadernos de investigación del Monasterio de Santa María la Real* (Ejemplar dedicado a: Construir lo sagrado en el arte medieval. Reliquia, espacio, imagen y rito), Nº 32, p. 297-328, sobretot la pàgina 305.

⁶² Francesca ESPAÑOL (2016). «Ritual y liturgia en torno a los sepulcros santos hispanos medievales». *op. cit.*, p. 301.

⁶³ Francesca ESPAÑOL (2020). «Cultos cívicos y su epicentro en los territorios del oriente peninsular: el sepulcro de Santa Eulalia de Barcelona». *op. cit.*, p. 311-329. Francesca ESPAÑOL (2016). «Ritual y liturgia en torno a los sepulcros santos hispanos medievales». *op. cit.*, p. 297-328, sobretot la pàgina 305.

⁶⁴ Francesca ESPAÑOL (2020). «Cultos cívicos y su epicentro en los territorios del oriente peninsular: el sepulcro de Santa Eulalia de Barcelona». *op. cit.*, p. 316-318.

⁶⁵ Nil RIDER (2022). «El patrimonio inmaterial de la Catedral de Barcelona, celebraciones “conforme la festa de que's farà lo offiçi”». José Luis BARRIOCANAL, Santiago DEL CURA, René Jesús PAYO, Carlos IZQUIERDO (eds.). *El mundo de las catedrales. Pasado, presente y futuro. Congreso Internacional VIII centenario Catedral de Burgos*. Burgos: Fundación VIII Centenario de la Catedral. Burgos, p. 1127-1135.

⁶⁶ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», *op. cit.*, p. 16.

13. Totes elles queden íntimament vinculades als dos pols de sacralitat de la catedral: en la vertical directa amb l'altar i la càtedra, i en diagonal amb el cor i la tribuna situada als peus de l'edifici i marcada pel cimbori.

En conclusió, la gran cripta-reliquiari de santa Eulàlia és plantejada com un espai que continua el culte anterior de l'altar matinal, essent «*la capella mariana*» de la Catedral, usant el sepulcre com un retaule.⁶⁷ Tot i la pèrdua d'advocacions, la Mare de Déu és present en el coronament del sepulcre d'alabastre del cos sant i en la clau de volta es pot veure la Mare de Déu asseguda en un tron similar al que s'ha anomenat «del rei Martí», tot portant l'infant Jesús en braços i traient-se la corona, la imposa a santa Eulàlia en la seva glorificació, portant la palma del martiri.⁶⁸ Aquest espai singular de la Catedral comptava amb una escala d'accés monumental que la connectava pràcticament amb el cor —encara per construir—, fet que possiblement condicionà la seva situació.⁶⁹ El Capítol, més endavant, va dissenyar un presbiteri amb un espai central dual format per l'altar major i la cripta, on s'hi realitzaven diversos ritus i cerimònies simultànies, que es podia veure perfectament des del cor.⁷⁰ Aquestes grans escales foren modificades en 1797, quan suposem que es varen canviar alguns dels usos de la cripta, com són els provocats per l'anul·lació de les capelles laterals que encara es poden observar, cegades, a l'escala.

Tot recapitulant

A l'actual cripta hi passen, habitualment, unes set mil persones el dia 12 de febrer per venerar la seva patrona un festiu laborable. El ritual és ben senzill, es baixa per les grans escales, reduïdes en distància —tot augmentant el pendent— i es volta el sepulcre, tot contemplant-lo; adorant el sant cos dins d'un gran reliquiari arquitectònic.⁷¹ Alguns dels fidels s'hi queden, pregant, d'altres, en canvi, marxen. Amb aquesta volta, se segueix mantenint el ritual barceloní de rodar santa Eulàlia.

Tot recapitulant, al segle IX Barcelona s'afiança com a nucli episcopal gràcies a la interveió ncidel bisbe Fordoi i duu les relíquies des de Santa Maria del Mar fins

⁶⁷ Àngel FABREGA (1978). *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement: any 1580*. Barcelona: Balmes, Sèrie III, Monografies, p. 57.

⁶⁸ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», *op. cit.*, p. 15.

⁶⁹ Eduardo CARRERO (2014b). «La Catedral de Barcelona y la litúrgia». *op. cit.*, p. 22.

⁷⁰ Àngel FABREGA (1978). *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el renaixement: any 1580*. Barcelona: Balmes, Sèrie III, Monografies, p. 57.

⁷¹ Nil RIDER (2022). «El patrimonio inmaterial de la Catedral de Barcelona, celebraciones “conforme la festa de que's farà lo offici”». *op. cit.*, p. 1127-1135.

a la mateixa catedral, on quedaran guardades des del 877. Unes relíquies que resten intactes fins al dia d'avui. La notícia del 14 de desembre de 1939, quan Frederic Marès presencià l'obertura del gran sepulcre gòtic per corroborar si les restes de la màrtir barcelonina restaven al seu lloc, on els dipositaren sis-cents anys abans. Marès narra com veié la inscripció de l'interior del sepulcre que diu: «Hic requiescit corpus beatae Eulaliae barchinonensis virginis et martyris Christi quod in vasculo isto fuit positum anno incarnationis domini MCCCXXXIX VI idus iulii».⁷²

Marès i els qui contemplaven veieren «un pequeñito montón de cenizas y unos cuantos restos de huesos, muy escasos».⁷³ Què hi havia, però? «Una vértebra, un pedazo del hueso frontal o parietal, y lo demás ceniza, dos puñados de ceniza y, creo recordar, unos pedacitos de tela de lino. Y esto y no más es cuanto figura en el sepulcro interior que guarda el sepulcro de Santa Eulalia».⁷⁴ Per tant, el que hi havia, i hi és encara, és el cofre gòtic amb les relíquies de santa Eulàlia. Un sepulcre que és el fruit d'una tradició començada amb les restes dipositades per Frodoí en algun espai de la catedral pre-romànica, traslladades per Ferrer d'Abella el 1337 dins uns saquets de lli que es dipositaren en la cripta el 1339. I no només el sepulcre, sinó també la cripta, que segueix la tradició immortalitzada en el projecte decoratiu, en especial de les tres arcades que es conserven, on s'hi esculpiren multitud de caparrons; d'homes i dones, de totes les edats i classes socials, ben presidides per un bisbe mitrat; representant la ciutat de Barcelona mostrant-se a prop de la seva patrona.⁷⁵ Al cap i a la fi, senyal d'una devoció que es manté viva amb els mateixos usos en diferents espais, en la mateixa Catedral des del segle IX.

---

⁷² Frederic MARÉS (2000). *El mundo fascinante del coleccionismo y de las antigüedades: memorias de la vida de un coleccionista*. Barcelona: Museu Frederic Marès. Reimpressió de l'edició de 1977 de la Gràfica Bachs de Barcelona, p. 161.

⁷³ Ídem.

⁷⁴ Íbidem, p. 161-162.

⁷⁵ Robert BARÓ i Nil RIDER (2021): «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», *op. cit.*, p. 9-34.

Document 1

Barcelona, 1337, agost, 30

Acta notarial, redactada pel notari reial Marc Mallol, del trasllat provisional del cos sant de santa Eulàlia des de l'altar romànic de la Catedral de Barcelona fins a la Sagristia en una caixa de fusta de xiprer. La caixa va ser traslladada en processó solemne tot culminant en el cant del Te deum mentre repicaven les campanes. El trasllat el duqué a terme el Bisbe Ferrer d'Abella.

A. ACB: 3-4-61(a)

B. AHCB: 1A-377

C. AHCB: 1G-14, fol. 157v-158v

- a. Sebastián PUIG (1929). *Episcopologio de la Sede Barcinonense*. Barcelona, Biblioteca Balmes, 1929, Apèndix CIX, p. 473-474.
- b. Josep MAS (1920). «La Translació de les Relíquies de santa Eulàlia a la Sagristia de la seu de Barcelona», dins *El Correo Catalán* (12 i 13 de febre). Traducció del document.
- c. Robert BARÓ i Nil RIDER (2021). «Eulàlia de Barcelona. Espais de memòria i culte», dins *Lambard: estudis d'Art medieval XXIX*, p. 9-34.

In nomine Domini nostri Ieshu Christi. Amen. Cum ea que laudem omnipotens Dei et gloriosissime virginis Marie ac debitam venerationem sanctorum concernunt deceat perpetue memorie per scripturam publicam comendari. Idcirco noverint universi huius presentis publici instrumenti seriem inspecturi. Quod die sabbati post pulsationem squille matinarum sedis Barchinone ante auroram eiusdem diei^A, qua die computabatur tercio kalendas september anno Incarnationis Domini Millesimo Trecentesimo Tricesimo Septimo, regnante illustrissimo principi et domino dompno Petro Dei gratia rege Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice ac comite barchinone; in presentia mei Marci Maiolli, regia auctoritate noter publici Barchinone, et in presencia etiam venerabilium virorum Bernardi Llulli, decretorum doctoris, Ardiachonis Sancte Marie de Mari, in ecclesia Barchinone; Berengari de Papiolo, ardiachoni penitensi iamdicta ecclesia; Fferrari Payronis, prepositi mensis iulii, in eidem ecclesia; Raimundi Luppeti, Bernardi de Tauro, canonicorum dicte ecclesie Sedis Barchinone; et ffratris Raimundi de Monte Drachone de ordine ffratrum predicatorum; sorii reverendi domini Episcopi infrascripto; et Berenguarii Baiuli; Paschasii de Vilaltella; Silvestri Fusteri; Petri de Manso; Petri de Prato de Podiata; Nicholai Sa Calsada; Guillelmi Ferrarii; Raimundi de Ortis; Petri Bramona; Petri de Framquedine; et Berengari Cudina, benefficiatorum; et Iohannis Gras prebrorum ecclesie dicte Sedis; et Arnaldi Ballistari, Bernardi Serra, Ffrancisco Fivallarii, Petri de Cigiis, Bernardi de Cigiis, Galcerandi de Turre Veteri, civium Barchinone; et Iacobi Ffabre magistri operis ffabrice dicte Sedis; et Raimundi

Geronesi, Petri de Canavellis, Ffrancisci de Lauro, Salvatoris Bertrandi, Guillelmu Cumy, Guillelmi Jordani, Guillelmi Rabinat, Bernardi de Graells, lambardorum in opere dicte Sedis operacium, civim dicta civitatis; et Paschasi de Gradu, Guillelmi de Sala, Petri de Porta, Berengarii de Casis, Guillelmi de Casis, Ffrancisci Geronesi, Guillelmi de Socarrats, Guillelmi de Casalibus, Petri de Canals, Ffrancischi Cerdani, Bertrandi Riqueri, Bernardi Massoti^B et prolium etiam aliorum clericorum et laycorum testium ad hoc specialiter assumptorum tamquam coram presencia publice et hoestarum at fide dignarum personarum Reverendis in Christo pater et dominus dompnus ffrater Ferrarius [d'Abella] Dei gratia Barchinone Episcopus constitutus personaliter in ecclesia iamdicte Sedis, volens que transfferre ossa corporis beate Eulalie Barchinone, virginis et martiris gloriose, cum hoc esset necessarium pro eo quia capella eiusdem beate virginis, que construebatur in dicte Sedis ecclesia comode perffici non poterat idem corpus eiusdem virginis beate saltem ad tempus mutaretur seu transfferretur propterea idem reverendus dominus Episcopus prius submissa voce cantata antifona hostia sollempnis Eulalia; et oracione propiciate quesumus domine nobis famulis tuis, et spiritus sancta gracia ferventi animo invocata humiliter accessit ad sepulcrum seu vasculum marmoreum in quo ditti sactissimi corporis ossa gloriosa erant tumulata, posita sive sepulcra, quos sepulcrum erat in alio positum retro altare in dicta ecclesia constructum et hedificatum ad invocationem et honorem beate Marie virginis eiusdemque Sancte Eulalie Barchinone; subtus quod quidem sepulcrum seu vasculum videlicet in pavimento eiusdem erat titulus de verbo ad verbum in quodam lapide marmoreo sculptus in latere dextro cum litteris contavatis antique florine tenoris sequentis «hic requiescit beata Eulalia martiris Christi qui passa est in civitate Barchinone sub Daciano preside pridie idus ffebroarii, fuit inventa a Ffrodoyno Episcopo, cum suo clero, in domu Sancte Marie de Marino, Deo gracias». Et amotus ab inde ditto altari posteaque aperto dicto sepulcro seu vasculo at lapidibus supra positis elevatis, sepefatus reverendus dominus Episcopus dicta ossa sanctissima tam integra quam fracmenta ossium in pulvere propter nimiam antiquitatem redacta de quibus ossibus odor suavissimus, mirabilis et stupendus quasi sinamomi et balsami et diversorum ac multorum aromatum bene ffragrancium mirabiliter et modo stpendo emanabat et dictum locum replebat cunctis preffatis ibidem existentibus de hoc admirantibus et quodam modo stupefactis tum debita reverencia et devocione abinde abstraxit et dicta beata ossa integra in quodam sacco panni linei et dicta ffracmenta ossium cum pulvere in alio sacco panni linei misit omniaque deposuit in quadam caxia fustis cipressi ferrata dictamque caxiam cum sanctis ossibus integris et ffracmentis osium supradictis cohopena cum quadam tela panni linei et cum qupdam panno purpureo auro supraposito cum pocessione predicarum personarum psallecium quod submissa voce Te Deus laudamus et plures oraciones ne populorum multitudo ad devocionem excitata ex nimio concursu aliquam in

dicta ecclesia faceret oppresura si alta voce tunc cantaretur, humiliter e devote adduxit ad domum novam eiusdem Sedis que dicitur thesauraria seu sacristia, ad latus sinistrum dicte ecclesie hedificata et inibi dicta sanctissima ossa et ffracmentta ossium cum pulvere predicta abtrahendo de dicta caxia misit integriter cum predictis duobus sacculis lineis in quibuserant in quodam alio sacco operato de auro et de cirico, cum operibus fflorum divisorium colorum et postam omnia hac fuerunt involuta in quadam tela linea et reponita in sepulcro seu vasculo marmoreo, ubi iam inventa fuerant ossa sanctissima et ossium ffracmenta cum pulvere prefata quod sepulcrum seu vasculum, in altum in duobus capitillis fusteis de pictis supra quodam poste ibidem conclavato deponi fecit simul cum dicta caxia supraposita et supra dictum et cohoptera. Et predictis sic peractis postea incontinenti dictus reverendus dominus Episcopus simul cum processione predictorum canonicorum et beneddiciatorum in choro dicte ecclesie intratium ianuis apertis et campanis viriliter ac potenter pulsatis alta voce cantando Te Deum laudamus multitudoque populorum ad sonum decarum campanarum ab dictam ecclesiam veniendo, omnes insimul humiliter et devote, dominum deum et dictam beatam virginem et martirem benedixerunt, gloriofficerunt et pariter laudaverunt quibus laus sit honor et perempnis gloria per inffinita secula seculom amen. Et de predictas omnibus et singulis pecierunt et requisiverunt dictus reverendus dominus Episcopus dicti Archidiaconi et ceteri Canonici ibidem presentis in presencia dictorum clericorum el laycorum eis et quibuslique aliis personis fieri et tradi per me notarum supradictum, tot publica instrumenta quot inde fuerint petita et requisita in testimonium premissorum omnium et singulorum et ad perpetuam memoriam de predictis omnibus et singulis habendam.

Acta fuerunt hec die, hora, anno et locis predictis presentibus videntibus et audientibus me notarii et testibus et aliis supradictis.

Sig(signe)num mei Marci Maiolli, regia auctoritate notarii publici Barchinone et tocius terre et donacionis illustrissimi domini regis Aragonum. Qui predictis omnibus et singulis interfui una cum testibus supradictis et superius continetur et hec cum raso et emmendato in linea ·XIII^a· ubi dicitur ra, scribi feci et clausi rogatus^C.

^A B: dicy

^B a: Maioris

^C B: Sig(signe)num mei Marci Maiolli, regia auctoritate notarii publici Barchinone et tocius terre et donacionis illustrissimi domini regis Aragonum. Qui predictis omnibus et singulis interfui una cum testibus supradictis et superius continetur et hec cum raso et

Topografia dels espais medievals dedicats al culte a santa Eulàlia a la Catedral de Barcelona

emmendato in linea quartadecima· ubi dicitur sepulcro, scribi feci
et clausi rogatus

a:Sig(signe)num mei Marci Maioli, regia auctoritate notarii
publici Barchinone qui predictis omnibus et singulis interfui una
cum testibus supradictis et superius continetur et hec scripsi feci et
clausi rogatus

Document 2

Barcelona, 1339, juliol, 8

Acta notarial, redactada pel notari reial Marc Mallol, del trasllat privat de les relíquies del cos de santa Eulàlia; situades en una caixa ferrada de fusta de xiprer coberta de tafetà de color verd llistat d'or, que eren en un armari de la Sagristia major de la Catedral; fins a la tomba situada sobre l'altar de la cripta la vigília de la solemne traslació.

A. ACB: 3-4-60

B. AHCB: Pergamí 1A-384

C. AHCB: Llibre Vermell. 1G-14, fol. 158v-159r

a. Sebastián PUIG (1929). *Episcopologio de la Sede Barcinonense*. Barcelona: Biblioteca Balmes, Apèndix CXI, p. 476-478.

In nomine Domini nostri Iesuchristi corone virginum decorisque civium omnium supernorum Amen. Cum ea que ad laudem omnipotentis Dei et gloriosissime Virginis Marie eius genetricis ac debitam venerationem sanctorum et reliquiarum sanctarum eorundem concernunt deceat scriptura publica eterne memorie commendari. Propterea noverint universi hoc instrumentum presens publicum inspecturi quod cum capella que incepta fuit ad hedificandum et construendum in ecclesia Sedis Barchinone die festivitatis martirii Sanctorum Petri et Pauli apostolorum Christi beatorum qua die computabatur tertio kalendas iulii anno domini millesimo trecentesimo tricesimo septimo fuisset perfecta constructa et hedificata ad honorem et laudem Dei omnipotentis et ad gloriam et invocationem gloriosissime Virginis Marie, eius genetricis ac beatissime Eulalie Barchinone virginis et Christi martiris gloriose, instaretque tempus et dies future translationis corporis eiusdem beatissime virginis et martiris fiende in capella antedicta, et Reverendissimi in Christo patres et domini domini (sic) Arnaldus [Sescomes] miseratione divina sancte Terrachone ecclesie Archiepiscopus et frater Ferrarius [d'Abella] eadem miseratione barchinonense Episcopus volentes se totis viribus preparare ad dictam translationem omnimode faciendam; icleo ad honorem, gloriam et laudem Dei omnipotentis et beatissime Virginis Marie eius genetricis eiusdem gloriosissime sancte Eulalie barchinonense virginis et Christi martiris, die iovis post pulsationem Cimbali latronis, qua die computabatur octavo idus iulii anno incarnationis domini nostri Iesuchristi millesimo trecentesimo tricessimo nono, regnante Illustrissimo principe et domino Petro Dei gratia Rege Aragonem, Valentie, Sardinie et Corsice, Comiteque Barchinone, in presentia incliti domini infantis Petri illustrissimi domini Iacobi felicis recordationis Regis Aragonum filii dei gratia Rippacurtie et Impuriarum Comitis et venerabilium et discretorum virorum Raimundi Boxadors archidiaconi celsonensi in ecclesia urgellensi, Raimundi de Cumbis prioris Terrachone, Guillelmi de Solario

archidiaconi Ripacurtie in ecclesia ilderdense, Bernardi Lulli, decretorum doctoris archidiaconi sancte Marie de mari in ecclesia Barchinone., Berengarii de Papiolo archidiaconi Penitensis in dicta ecclesia, Guillelmi de Turriliis prepositi mensis septembris, Ferrari Peyronis prepositi mensis iulii in dicta ecclesia, Bernardi de Frontinyano et Ferrarii Ville ebdomadarios eiusdem ecclesie, Guillelmi de Corneliano, Berengarii Vallauria, Poncii de Foxano, Geraldi de Orivo, Vincentii de Palmirola Canonicorum dicte ecclesie, Guillelmi de Sala canonici Vicenses et fratris Bernardis Cardona de ordine fratrum predicatorum, socii dicti Reverendissimi domini Barchinone Episcopi, et Guillelmi Nagera, Iacobi de Sancto Clemente, Simonis Oltzeto et Bernardi de Ruvira Consiliarorum barchinonense, anno presenti, una cum venerabili Arnaldo Umbaldi absente et Francischi de Sancto Clemente, Iacobi de Oltzeto, Petri Oulomarii, Ramundo de Marimundo, Bernardi de Marimundo et Galcerandi Barbonis civium barchinonense et venerabilium Galcerandi de Vilarig et Bernardi de Vilaris, militum, et Francischi Ville, Bernardi Ferrarii, Petri Bramona, Arnaldi Ollarii, Petri de Artigiis et Poncii Ugueti presbiterorum beneficiatorum in ecclesia barchinonense et plurium etiam aliorum clericorum et laycorum testium ad hec specialiter ascriptorum et mihi Marci Maiolli, regia auctoritate notarii publici barchinonense, et totius terre et dominationis illustrissimi domini Regis Aragone, dicti Reverendissimi in Christo patres et domini, domini Archiepiscopus et Episcopus constituti personaliter in quadam domo nova que est hedificata et constructa in dicta ecclesia Sedis Barchinone in latere sinistro altaris sancte Crucis que dicitur Sacristia seu Thesauraria, discohoperuerunt seu discohoperi fecerunt sepulcrum seu vasculum marmoreum conclavatum cum duabus latis seu singlis ferreis circumquaque tumbam continentibus, quod vasculum in altum super quodam poste conclavato in duobus capitibus fusteis depictis erat positum supra altare in dicta idomo constructo et hedificato ad invocationem et honorem beatissime Virginis Marie Dei genitricis eiusdem Sancte Eulalie barchinonense virginis et Christi martiris gloriose, quo discohoperto ab inde amoverunt seu amoveri fecerunt dictos duos singulos ferreos cum quibus dictum sepulcrum seu vasculum erat ferratum et clausum. Et postea ab inde exeuntes euntesque ad sacristiam maiorem que est constructa et hedificata in latere dextro dicti altaris et ibidem intrantes aperuerunt quadam caxia que erat in quodam armario dicte Sacristie et sigilla dicti domini Episcopi et capituli dicte Ecclesie integra et scincera cum quibus erat consignata et sigillata prius amoverunt, et ab inde abstraxerunt quamdam particulam Cincinni capitis corporis eiusdem Beatissime virginis et martiris que ibidem fuerat recondita et involuta in pannis mundis lineis et purpureis, quam particulam in pannis mundis involutam et portatam in quodam calice argenteo ideaurato misserunt in quadam caxia fustea ferrata cum latis ferreis et cohopena cum taffatano listato de auro coloris viridi, supra quoddam pannum purpureum quod ibi fuerat missum, et hec fecerunt humiliter

et devote flexis genibus et submissa voce psallentibus antifonam *Hostia sollempnis Eulalia* et orationem *Propitiare quesumus Domine nobis famulis tuis*. Et postea dictam caxiam acceperunt dicti inclitus Inffans Petrus et Reverendissimi domini archiepiscopus et Episcopus et Venerabilis Archidiaconus Sancte Marie de Mari et portaverunt ad dictam Thesaurariam cum processione predictorum prelatorum et canonicorum ac beneficiatorum submissa voce psalmos et antiiffonas ac responsoria dicte beatissime Virginis et martiris humiliter et devote pronunciantium, eamque posuerunt super dictum altare. Posteaque amotis a dicto sepulcro seu vasculo sigillo dicti domini Episcopi et duobus sigillis dicti capituli integris cum quibus erat sigillatum et roboratum, ipsum aperuerunt seu aperiri fecerunt et ab inde corpus sanctissimum dicte beatissime virginis et martiris videlicet ossa integra que erant in quodam saculo panni linei et fragmenta ossium cum pulvere que erant in alio saculo eiusdem panni et missa in quodam alio saculo operato de auro et sirico, cum operibus florum diversorum colorum, abstraxerunt in dicta caxia miserunt et posuerunt et aperto saculo in quo dicta sanctissima ossa integra erant ibidem dictam particulam Cincinni capitis inmisserunt et postea ipsum saculum operatum sutum cum sirico intus quod dicta duo alia sacula firmiter suta et ligata erant missa cl.auserunt in dicta caxia, ipsamque caxiam cum tatis ferreis fferraverunt seu fferrari fecerunt et dictus inclitus dominus infans Petrus cum suo sigillo secreto in iduobus locis et dictus dominus Archiepiscopus cum suo sigillo secreto in uno loco dictam caxiam sigillarunt et consignarunt eamque postea cohoptam cum duobus pannis purpureis levantes in altum posuerunt super sepulcrum seu vasculum supradictum. De quibus quidem sanctissimis ossibus et pulvere et de singulis eorumdem odor suavissimus mirabilis et stupendus quasi cinamomii et balsami et multorum ac diversorum aromatum bene fragancium mirabiliter et modo stupendo emanabat, dictumque locum totum replebat cunctis prefatis ibidem existentibus, de hoc admirantibus, et quodam modo stupefactis. Et dicti prelati, canonici et beneficati humiliter et devote alta voce psallentes antiiffonas et responsoria dicte beate virginis et dictus dominus Archiepiscopus dicente preffatam orationem *Propiciare quesumus Domine nobis famulis tuis* et omnes insimul tam prelati quam canonici beneficati, cives et alii clerici et layci ibidem existentes, humiliter et devote dominum Deum et beatissimam virginem Mariam eius genitricem et gloriosissimam Eulaliam barchinone virginem et Christi martirem benedixerunt, glorificaverunt et paliter laudaverunt. Quibus laus sit honor et perempnis gloria per inffinita secula seculorum. Amen. Et de predictis omnibus et singulis dicti Reverendissimi domini Archiepiscopus et Episcopus pecierunt eis et quibuslibet aliis personis fieri et tradi per me notario supradictum tot quot voluerint et pecierint publica instrumenta. In testimonium premissorum omnium et singulorum et ad perpetuam memoriam de predictis omnibus et singulis habendam.

Acta fuerunt hec, die, hora, anno et loco predictis, presentibus, videntibus et audientibus me notario et testibus et aliis supradictis.

Sig+num mei Marci Maiolli regia auctoritate notarii publici barchinone, et tocius terre et dominationis illustrissimi domini Regis Aragonum, qui predictis omnibus et singulis interfui una cum testibus et aliis supradictis ut superius continetur et hec scribi feci et clausi rogatus^A.

^A C: Sig(signe)num mei Marci Maiolli, regia auctoritate notarii publici Barchinone et tocius terre et dominacionis illustrissimi domini regis Aragonum. Qui predictis omnibus et singulis interfui una cum testibus supradictis ut superius continetur et hec cum aposito in linea vicesima tercia ubi dicitur ligata, scribi feci et clausi rogatus.

Crida d'articles

Scrinium publica articles centrats en la documentació conservada a l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona o que donen a conèixer la seva història. Els articles poden ser en català, castellà, anglès, francès, portuguès o italià. Les persones que desitgin enviar els seus articles poden fer-ho a l'adreça arxiu@catedralbcn.org, tot seguint les següents indicacions:

- Els articles han de ser originals inèdits en la seva totalitat, no estar en procés de selecció a cap altra revista, i els autors han de declarar ser responsables de la seva autoria.
- Amb l'article s'ha d'incloure la informació de l'autor/a: nom complet, filiació, identificador ORCID, adreça i correu de contacte.
- L'extensió màxima són 50000 caràcters sense espais, amb notes al peu i bibliografia incloses.
- S'afavorirà l'edició de textos conservats a l'Arxiu Capítular de Barcelona.
- Els articles s'enviaran en Times New Roman 12 amb interlineat senzill.
- Totes les imatges, mapes o similars han d'adjuntar-se per separat en format .jpg i indicar clarament la seva situació dins del text. És responsabilitat dels autors obtenir el permís de reproducció de les imatges.
- Les trameses han de complir els requisits d'estil aquí detallats.

La citació bibliogràfica a seguir serà la següent:

COGNOM, N. any. *Títol del llibre*. Editorial. Ciutat publicació.

COGNOM, N. any. "Títol article". *Nom revista*, volum. Institució. Editorial. Ciutat. Núm de pàgines.

COGNOM, N. any. "Títol article". *Nom Congrés* (any). Volum. Ciutat. Núm de pàgines.

Els articles seran revisats per parells i es comunicarà la seva acceptació als autors en un termini màxim de sis mesos.

SCRINIUM

ÍNDEX

Editorial – 1

Crònica de l'Arxiu – 5

Còdex 102, segle X – 7

Còdex 116, any 1403 – 19

Còdex 118, anys 1424-1606 – 45

Còdex 119, anys 1434-1772 – 49

Còdex 131, segle VII – 51

*Ex dono Reverendissimi patris Domini Petri
Garcia, episcopi Barcinonensis – 57*

Genovesos i catalans al Bòsfor: trobades i
desacords al voltant de la Gran Companyia – 103

Infra menia urbis: the shaping of the Jewish
quarter of Barcelona – 131

Topografia dels espais medievals dedicats
al culte a santa Eulàlia a la Catedral de Barcelona – 161

Àngel Fàbrega i Grau

Àngel Fàbrega i Grau

Àngel Fàbrega i Grau

Àngel Fàbrega i Grau

Àngel Fàbrega i Grau

Anna Gudayol i Torelló

Daniel Duran i Duelt

Philip Banks-Clara Jáuregui

Nil Rider

